

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ ФІЗИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ І СПОРТУ**

На правах рукопису

ІВАЩЕНКО ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 796.077.2:37.035.91

**ЛІДЕРСТВО ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОСТІ СПОРТИВНО-
ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЧОЛОВІЧИХ КОМАНД ВИЩИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ З ІГРОВИХ ВИДІВ СПОРТУ**

24.00.01 - олімпійський та професійний спорт

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата наук з фізичного виховання і спорту

Науковий керівник
Андрюшина Любов Леонидівна
кандидат біологічних наук,
професор

Дніпропетровськ–2014

З М І С Т

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЛІДЕРСТВА В КОМАНДАХ З ІГРОВИХ ВИДІВ СПОРТУ.....	11
1.1. Аналіз спортивно-ігрової діяльності в командах з ігрових видів спорту.....	11
1.2. Характеристика лідерства як компонента спортивно-ігрової діяльності.....	17
1.3. Соціально-психологічні риси особистості лідерів та ведених гравців чоловічих команд з ігрових видів спорту.....	28
1.4. Фактори, що визначають результативність спортивно-ігрової діяльності.....	35
Висновки до розділу 1.....	40
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	41
2.1. Методи дослідження.....	41
2.1.1. Аналіз і узагальнення спеціальної науково-методичної літератури та документальних матеріалів.....	41
2.1.2. Педагогічні методи дослідження.....	42
2.1.2.1. Педагогічне спостереження	42
2.1.2.2. Педагогічний експеримент	45
2.1.3. Методи психодіагностики.....	45
2.1.3.1. Соціометричний метод досліджень	45
2.1.3.2. Диференційно-діагностичні методи дослідження.....	48
2.1.3.3. Методи дослідження соціально-психологічного клімату та орієнтації в малих групах.....	49
2.1.3.4. Методи дослідження соціально-психологічної орієнтації	

особистості в групі.....	51
2.1.3.5. Ранжирування.....	51
2.1.4. Психофізіологічний метод досліджень.....	51
2.1.5. Методи математичної статистики.....	53
2.2. Організація досліджень.....	54
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У ГРАВЦІВ ЗБІРНИХ ЧОЛОВІЧИХ КОМАНД З БАСКЕТБОЛУ, ВОЛЕЙБОЛУ, МІНІ-ФУТБОЛУ ТА ГАНДБОЛУ.....	56
3.1. Аналіз динаміки міжособистісних відносин в спортивних командах.....	56
3.2. Аналіз та характеристика взаємозв'язку індивідуально-типологічних характеристик, особистісних психологічних властивостей та поведінки гравців чоловічих команд з баскетболу, волейболу, міні-футболу та гандболу.....	83
3.3. Аналіз показників експрес-методики оцінки соціально-психологічного клімату в спортивних командах.....	91
3.4. Аналіз показників схильності до лідерства та керівництва	93
3.5. Аналіз психофізіологічних характеристик гравців чоловічих команд з баскетболу, волейболу, міні-футболу та гандболу.....	102
Висновки до розділу 3.....	106
РОЗДІЛ 4. НАУКОВЕ ОБГРУНТУВАННЯ АВТОРСЬКОЇ ПРОГРАМИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ КВАЛІФІКОВАНИХ СПОРТСМЕНІВ З ІГРОВИХ ВИДІВ СПОРТУ.....	109
4.1. Обґрунтування та розробка авторської програми формування лідерських проявів спортсменів з ігрових видів спорту чоловічих команд вищих навчальних закладів (нефізкультурного профілю).....	109

4.2.	Вплив авторської програми на соціально-психологічні якості спортсменів з ігрових видів спорту.....	119
4.3.	Порівняльний аналіз психофізіологічних показників у гравців з високим та низьким статусом в командах з ігрових видів спорту.....	125
4.4.	Вплив авторської програми на спілкування спортсменів з ігрових видів спорту в процесі змагання.....	129
4.5.	Характеристика рівня ефективності змагальної діяльності в ігрових видах спорту.....	142
	Висновки до розділу 4.....	165
	РОЗДІЛ 5. АНАЛІЗ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	167
	ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	173
	ВИСНОВКИ.....	184
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.....	188

ВСТУП

Актуальність. На сучасному етапі розвитку олімпійського і професійного спорту в Україні важливим є постійне вдосконалення спортивної підготовки спортсменів та підвищення ефективності управління навчально-тренувальним процесом. Успіх спортивної діяльності в ігрових видах спорту забезпечується не лише зусиллями окремих спортсменів, а й спільними зусиллями та діями всієї команди, що накладає відбиток на процес підготовки спортсменів, на його структуру, зміст змагальних, тренувальних засобів, методів контролю.

Виходячи з огляду теоретичних та практичних робіт науковців у галузі психології спорту (Т.Т. Джамагаров, В.І. Румянцева, 1983; В.Г. Савченко, 1997; А.В. Родіонов, 2003; М.М. Безмилов, 2010; О.О. Мітова, 2013), слід визначити, що особливу увагу необхідно приділити психологічному забезпеченню підготовки спортсменів, зокрема вихованню умінь, спрямованих на мобілізацію резервів психіки спортсменів, що забезпечує високу ефективність навчально-тренувального процесу, високу надійність та результативність змагальної діяльності.

Розвиток спортивно-ігрової діяльності в сучасному спорті та пов'язаних з цим перетворень, їх динамізм впливають на підвищення вимог до особистості спортсмена, який має бути здатен до саморозвитку та самовдосконалення. Професійному спорту потрібні гравці, які здатні брати на себе відповідальність в рішенні оперативних ігрових задач та вести за собою (А.Я. Долгов, 1990; В.І. Воронова, 2006; Ж.Л. Козіна, 2010; Р.О. Сушко, 2011; В.М. Костюкевич, 2012). Саме тому особливої важливості набуває розвиток лідерства в спортивних командах з ігрових видів спорту, де існують всі умови для його вдосконалення.

В ігрових видах спорту підвищення ефективності спортивно-ігрової діяльності потребує ретельного вивчення специфічних здібностей психології

малої групи, в тому числі розгляду різних групових феноменів, одним з яких є лідерство (Р.Л. Кричевський, Є.М. Дубовська, 1991; С.С. Кудяков, 2000; І.І. Смоляр, 2011; С.Шериф, 2012).

Теоретичні та методологічні аспекти проблеми лідерства визначено в працях вітчизняних вчених (І.П. Волкова, 1983; А.В. Петровського, 1986; Р.Л. Кричевського, 1991). В окремих працях розглядаються питання виявлення лідерів та реалізації ними організаторських і лідерських функцій (В.Н. Платонов, 1990; С.С. Кудяков, 2000; Є.П. Ільїн, 2011), стилів лідерства (Г.М. Андрєєва, 1996; Г.А. Пальм, 2009; О.І. Власова, 2010), співвідношення лідерства та керівництва в командах (В. Параносич, Л. Лазаревич 1977; В.І. Румянцева, 1989; В.Я. Яблонко, 2008), лідерські якості особистості (Б.Дж. Кретті, 1982; В.І. Воронова, 2006; І.І. Смоляр, 2011).

Спортивна наука дає змогу вивчати лідерство в командах з ігрових видів спорту, що є необхідним для ефективної організації та координації взаємодії спортсменів як в навчально-тренувальній, так і в змагальній діяльності, а також дослідити закономірності процесів формування та розвитку лідерства. Такі завдання визначають і окремі проблеми: аналіз особливостей особистісних якостей лідерів, визначення методів тренування, які враховують особливості лідерської поведінки. Таким чином, дослідження окремих сторін особистості лідера можуть і мають бути використані для вдосконалення управління лідерськими процесами, а взаємозв'язок лідерства та ефективності спортивно-ігрової діяльності є на сьогодні актуальною проблемою.

Актуальність проблеми, її недостатня теоретична і практична розробленість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Лідерство як чинник ефективності спортивно-ігрової діяльності чоловічих команд вищих навчальних закладів з ігрових видів спорту».

Зв'язок роботи з науковими планами і темами. Дослідження проводилося відповідно до теми «Науково-методичні підходи вдосконалення навчально-тренувального процесу спортсменів високої кваліфікація у різних

видах спорту» (номер державної реєстрації 0106U011727) «Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 2006–2010 рр.» Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, а також згідно з темою «Теоретико-медичні основи удосконалення тренувального процесу та змагальної діяльності в структурі багаторічної підготовки спортсменів» (номер державної реєстрації 0111U001168) «Зведеного плану НДР у сфері фізичної культури і спорту на 2011–2015 рр.» Міністерства освіти і науки України.

Роль автора, як співвиконавця теми, полягала в розробці та обґрунтуванні авторської програми формування лідерських якостей кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту в умовах навчання у вищих навчальних закладах (не фізкультурного профілю).

Мета дослідження – дослідити вплив лідерських якостей спортсменів на ефективність спортивно-ігрової діяльності та розробити і науково обґрунтувати авторську програму формування лідерських якостей у кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту у вищих навчальних закладах.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати досвід передової практики й дані науково-методичної літератури, присвяченої проблемі лідерства та впливу лідерства на ефективність спортивно-ігрової діяльності чоловічих команд з ігрових видів спорту.
2. Дослідити і проаналізувати у чоловічих командах з ігрових видів спорту динаміку міжособистісних відносин, які сприяють проявленню і висуванню лідерів.
3. Визначити ефективність розробленої авторської програми формування лідерських якостей у кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту.
4. Розробити практичні рекомендації для тренерів щодо формування лідерських якостей спортсменів з ігрових видів спорту.

Об'єкт дослідження — спортивно-ігрова діяльність студентських чоловічих команд з ігрових видів спорту (баскетбол, волейбол, міні-футбол, гандбол).

Предмет дослідження — вплив лідерства на спортивно-ігрову діяльність в командних видах спорту (баскетбол, волейбол, міні-футбол, гандбол).

Методи дослідження: теоретичний аналіз і узагальнення даних спеціальної науково-методичної літератури та документальних матеріалів й досвіду передової практики; педагогічне спостереження; педагогічний експеримент; психодіагностичні і психофізіологічні методи дослідження; метод експертних оцінок; відеозйомка; методи математичної статистики.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що у дисертації *вперше*:

- здійснено комплексний науковий підхід до виявлення та розвитку лідерських якостей у гравців чоловічих команд з ігрових видів спорту (баскетбол, волейбол, міні-футбол та гандбол) у річному циклі підготовки на етапі формування команди, на основі визначення механізмів спільної діяльності, співвідношення індивідуально-типологічних особливостей та особливостей психофізіологічного стану;

- на підставі теоретико-методичного аналізу й експериментального дослідження науково обґрунтована і практично реалізована програма формування лідерських якостей кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту у вищих навчальних закладах, яка передбачає оцінку лідерського потенціалу гравців на початку створення збірних команд з ігрових видів спорту; розвиток особистісної та ділової компетенції гравців з потенціалом лідера; створення умов та середовища для реалізації лідерського потенціалу;

- отримані нові дані про здійснення процесу лідерства в природних умовах діяльності збірних студентських чоловічих команд з ігрових видів спорту, які встановлюють внесок лідерів у досягнення поставлених цілей, що визначається як синтез його різномірних зусиль і як сукупний продукт, що

віддзеркалюється в розумінні партнерів, керівників та ведених гравців у досягненні спільно виконаної роботи;

доповнено:

- наукові уявлення про управління лідерськими процесами в командах з ігрових видів спорту;

- дані про ефективність спортивно-ігрової діяльності чоловічих команд з ігрових видів спорту в умовах навчання у вищих навчальних закладах.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці та апробації комплексу практичних рекомендацій і авторської програми формування лідерських якостей кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту чоловічих команд вищих навчальних закладів, що дасть змогу оптимізувати керівництво лідерством у командах та вдосконалити організацію процесу їх підготовки.

Результати досліджень впроваджено в навчально-тренувальний процес у вищих навчальних закладах: Дніпропетровський державний університет економіки і права, Національний гірничий університет, Дніпропетровський державний аграрний університет, Український державний хіміко-технологічний університет, Національна металургійна академія України, Білоцерківський національний аграрний університет.

Основні положення дисертації знайшли практичне застосування в навчальному процесі Дніпропетровського державного інституту фізичного виховання і спорту, кафедри педагогіки і психології при викладанні курсу «Теорія, методика обраного виду спорту», «Спортивні ігри» та «Психологія спорту». Впровадження підтверджено відповідними актами.

Особистий внесок здобувача у спільно опублікованих наукових роботах полягає в організації та проведенні експериментальної роботи, кількісного та якісного аналізу отриманих результатів.

Апробація результатів дисертації. Матеріали дисертації були представлені і обговорені на науково-практичній конференції «Молоді науковці – спорту Придніпров'я» (Дніпропетровськ, 2005, 2007, 2008); X,

XVII Міжнародній науковій конференції «Молода спортивна наука України» (Львів, 2006, 2013); III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми юнацького спорту» (Херсон, 2006); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання освіти та мовознавства у вищій школі» (Біла Церква, 2009); VII, VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Основні напрями розвитку фізичної культури, спорту та фізичної реабілітації» (Дніпропетровськ, 2012, 2013); IX Міжнародній практично-науковій конференції «Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии» (Москва, 2013); Міжнародній науково-практичній конференції «Здоров'я і рухова активність: соціально-економічні та медичні аспекти» (Київ, 2013).

Основні положення дисертаційного дослідження викладені у 10 наукових публікаціях, з яких 5 – у фахових виданнях України та 1– у міжнародному збірнику.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота викладена на 180 сторінках основного тексту: складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, практичних рекомендацій, 22 додатків. Список використаних джерел містить 223 найменувань, 55 з яких – іноземні. Робота ілюстрована 49 таблицями та 43 рисунками.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЛІДЕРСТВА В КОМАНДАХ З ІГРОВИХ ВИДІВ СПОРТУ

1.1. Аналіз спортивно-ігрової діяльності в командах з ігрових видів спорту

Спортивна діяльність – вища форма розвитку рухової діяльності як багатостороннього процесу активної людської життєдіяльності, що розвиває і вдосконалює фізичну і психічну організацію людини відповідно до цілей і потреб суспільства [144]. Ігрові засоби які використовуються в основі спортивної діяльності та спрямовані на досягнення спортивних результатів, залежних від командної та індивідуальної спільної тактичної боротьби для досягнення цілей командного успіху, визначають спортивно-ігрову діяльність.

Основу ігрових видів спорту складає діяльність, яку можна розглядати, виходячи з поняття «спортивна діяльність», як регульовану свідомістю внутрішню (психічну) і зовнішню (рухову) активність спортсмена, спрямовану на досягнення поставленої мети – перемоги над суперником. Колективний характер дій гравців команди диктує певні вимоги до їх організації. Отже, результат змагань вирішують дії команди в цілому в процесі протиборства, точніше – взаємодії гравців [25, 33, 112].

Кожна спортивна гра має свої характерні особливості, але одночасно з цим багато спортивних ігор мають і схожі ознаки: кожна гра є груповою взаємопов'язаною діяльністю, взаємодією гравців, де динамічно розгортається процес індивідуальних і групових дій; всі вони мають змагальний і переважно руховий характер діяльності; їх техніка заснована на передачах м'яча руками (у баскетболі, гандболі, волейболі) або ногами (у міні-футболі) і цілеспрямованому пересуванні гравців без м'яча, і з м'ячем (у

баскетболі, гандболі, міні-футбол) як основних елементів взаємодії гравців; для них характерні лімітованість часу, складність сприйняття різних елементів ігрової ситуації, оперативний характер мислення, підвищений емоційний фон діяльності, пов'язаний з переживанням успіхів і невдач, постійна націленість команди на кінцеве рішення тактичної задачі – попадання м'ячем в корзину (у баскетболі), у ворота (у гандболі, міні-футболі) або в незахищену зону території майданчика суперника (у волейболі), швидкий перехід від атакуючих дій до захисних, зв'язаність дій з різними за характером вольовими зусиллями; у них існують стандартні положення в ігрових ситуаціях і високі вимоги до уваги гравців [11, 38, 129].

Важлива особливість спортивних ігор – складні колективні тактичні дії. Від злагодженості дій всіх учасників залежить успіх в змаганнях. Складність взаємодії полягає у тому, що в грі немає наперед певної послідовності виконання ігрових прийомів і постійного ритму. У кожній ігровій ситуації дії окремих гравців команди будуть різні, але вони повинні бути взаємообумовлені і спрямовані на рішення загальної задачі, якою є перемога над суперником [81, 90, 107].

Рамки ігрової діяльності визначаються відповідними правилами, порушення яких спричиняє різні покарання. Гравці вимушені не тільки визначати, який технічний прийом і тактичну дію потрібно використовувати в даний момент, але і пам'ятати про правила гри [59, 153, 182].

Психологія гри професіоналів заснована на тому, що ігрова перевага супротивника завжди розцінюється як тимчасове явище, і це сприяє формуванню психічної стійкості виконавців діяльності та надійності їх гри [13, 58, 79].

Гравці виконують роботу змінної інтенсивності, в основному швидкокісно-силового характеру. Останнім часом зміни правил в ігрових видах спорту обумовлюють зміни самої гри: підвищення інтенсивності ігрової діяльності в всіх видах спортивних ігор, зростання швидкості пересування і швидкості дій, що значно збільшило навантаження на організм спортсменів

[73, 81, 174]. Тому в таких іграх, як баскетбол, гандбол, міні-футболі, широко використовуються заміни гравців.

Різні тактичні побудови, розподіл функцій учасників і є, по суті, варіаціями форм організації колективної діяльності, в яких відображається регламентація способів їх сумісного відношення до предмету діяльності, міра участі у взаємодії, послідовність предметних перетворень [9, 21, 64].

Соціальна динаміка спорту припускає наявність таких значних діад, триад та груп, які по-різному впливають на виступ спортсмена і які самі, в свою чергу, змінюються в процесі взаємодії з ним [14, 94, 220].

На першому етапі формування команди, створюються та визначаються міжособистісні відносини, зокрема взаємовідносини між лідерами та членами команди. Спортсменам у яких відсутня командна ідентичність важко формувати позитивні взаємовідношення з іншими членами команди і вони потребують допомоги тренерів [6, 13, 93, 186].

При розгляді міжособистісних взаємин в якості об'єкта психодіагностики, виникає необхідність звернутися до групових процесів, які визначають особливості внутрігрупового життя команди [38,47, 55].

Спортивна команда – це завжди спортивна група; спортивна група стає командою тоді, коли бере на себе функції представництва якоїсь організації на тих або інших змаганнях [91]. Спортивній команді належать всі ті соціально-психологічні закономірності, які властиві малим групам.

До ознак малої групи відносять:

1. Просторова і часова присутність.

Ця присутність людей дає можливість особистих контактів, які включають наступні аспекти спілкування: інтерактивні, інформаційні, перцептивні [2, 39, 97].

2. Наявність постійної цілі спільної діяльності.

Як правило, виділяють наступні види цілей: ближні перспективи, вторинні цілі, (інтереси факультету, університету) і дальні перспективи [20, 90, 126].

3. Наявність в групі організуючого начала (лідер, керівник, староста в групі тощо) [14, 98, 135].

4. Розподіл і диференціація персональних ролей [10, 34, 125].

5. Наявність емоційних відносин між членами групи, які впливають на групову активність та можуть призводити до розподілу групи на підгрупи [113,196, 206].

6. Вироблення специфічної групової культури – норми, правила, стандарти життя, поведінка [24, 36, 43].

Спортивній команді властиві такі ознаки, як: 1) автономія групи, її деяка відособленість від інших груп; 2) згуртованість, наявність відчуття «ми»; 3) контроль за поведінкою членів команди; 4) положення і роль (група відводить кожному своєму члену певну роль згідно положення в команді, яке він займає); 5) ієрархія членів групи; 6) пристосованість і готовність розділити існуючі в групі норми, обов'язки, порядок; 7) добровільність входу і виходу з команди; 8) інтимність (члени команди достатньою мірою знають особисті і інтимні сторони життя кожного); 9) стабільність; 10) привабливість членів команди для того, щоб кожний входячи в неї, прагнув діяти так, як це прийнято серед тих, хто привабливий; 11) психологічний клімат команди, в якому відчуття і бажання індивіда одержують своє задоволення або незадоволення [1, 26, 94].

Особливої уваги потребує процес входження нових гравців в команду, та становлення в ній.

В соціальній психології особистості в узагальненому вигляді виокремили і сформуvalи основні фази, що свідчать про процес входження індивіда у відносно стабільне середовище та розвиток і становлення в ньому. На першій фазі (адаптації) особистість, перш ніж проявити свою індивідуальність, активно засвоює ті норми й цінності, що існують в спільноті. На другій фазі (індивідуалізації) людина намагається максимально себе проявити як особистість, у зв'язку з чим відбувається активний пошук засобів та способів для означення своєї індивідуальності, її фіксації. Третя

фаза – інтеграція – передбачає формування в індивіда тих новоутворень особистості, які відповідають необхідності й потребі групового розвитку і власній потребі людини здійснювати певний внесок у життя спільноти [4, 124].

Інтеграція спортсменів в команді може бути одночасною з залученням в різні соціальні спільноти та соціальні інститути. Однак ступінь інтегрованості в кожен групу різна. Кожна команда розробляє свою особисту структуру з початку її формування. Структура команди залежить від того як спортсмени взаємодіють між собою. Щоб група спортсменів перетворилась в боєздатну команду, потрібен розвиток визначених характеристик. Найбільш важлива з них – групові ролі [132, 136].

Значна кількість фактичного матеріалу дозволяє представити інтеграцію спортсмена як єдність таких компонентів, як соціальні зв'язки на статусно-рольовому та статево-рольовому рівні, індивідуальні властивості особистості (ціннісно-смилова сфера, потреба у соціальних контактах тощо), стиль життя та життєвий контроль індивіда (стратегія життя, смисл життя, життєві плани, цілі, ідеали та ін.) [5, 169].

Крім цього, спортивній команді властиві деякі специфічні ознаки: спрямованість на досягнення високих особистих і командних спортивних результатів; специфічність ролевих дій; відносно однаковий віковий і кваліфікаційний рівень її членів; статеві ідентичність (за винятком деяких видів спорту); специфічність мотивів вступу до групи і подальшої присутності в ній; спонтанність організації [8, 102, 154].

Виходячи з того, що лідерство – це один із процесів організації й управління малою соціальною групою, який сприяє досягненню групових цілей в оптимальні терміни та з оптимальним ефектом, що детермінований панівними у суспільстві соціальними відносинами [129]. Лідерство характеризує домінування і підкорення, впливу і слідування в системі міжособистісних відносин у групі.

Дослідження І.П. Волкова [30] показали, що для оцінки ефективності

дій спортсменів, аналізу тільки їх поведінки виявляється недостатнім. Важливо, наскільки особисті якості відповідають узятим на себе ролям. Вивчаючи це питання, автор розділив всю поведінку спортсменів на «самоспрямоване» і «групоспрямоване», а характер комунікативної поведінки – на два типи: у самоспрямованих гравців на авторитетний і які відособлюють, а у групоспрямованих – на координуючий і пристосований. Виявлення залежності ефективності діяльності від переважаючого типу поведінки в команді дозволило зробити висновок, що висока зіграність команди досягається переважанням в її складі гравців з координуючим і тим що пристосовується типами поведінки, здібних в той же час до ситуативного ролевого прояву авторитетного та типу поведінки, який відособлює.

Вірний підбір спортсменів на ті або інші ігрові ролі – одна з найважливіших задач тренера, яка у разі неправильного її вирішення приводить до неефективної діяльності всього колективу. Формуючи спортивну команду, тренер інколи не враховує таких положень, як відповідність особистих якостей гравця тим функціям, які йому доведеться виконувати в новому колективі, вплив майбутньої ролевої поведінки на особу спортсмена, адаптація в незнайомому колективі, сумісність комунікативної поведінки команди і новачка тощо [176, 180].

Проблема оптимізації взаємодії спортсменів в команді є одною з соціально-психологічних проблем, де фахівці все більш уваги приділяють механізму “засвоєння ролей” спортсменами в процесі взаємодії [155, 182, 192]. Ігрова роль включає види поведінки, необхідні або очікувані від спортсмена, який займає в команді визначене положення. Формальна ігрова роль диктується сутністю та структурою організації. Неформальна ігрова роль розвивається в результаті взаємодії між членами команди [11,31, 104].

А.В.Родіонов [158] зауважує, що ефективність діяльності спортсмена в команді знижується тільки тому, що його “рольові сподівання” не збігаються з його справжніми можливостями, або, наприклад, лідируючі позиції в одній команді ввійшли в протиборство з соціальними позиціями, які склались в

новій команді. Враховуючи, що особистості взаємодіють в спілкуванні через їх соціальні ролі, є необхідність розглядати кожний акт спілкування як соціально модельовану гру.

В спортивно-ігровій діяльності важливу роль відіграє здібність спортсмена до саморегуляції – здібність підтримувати емоційне збудження на достатньо високому рівні та довільно його регулювати, що обумовлено змінами інтенсивності психічного та фізичного навантаження для кожного гравця в залежності від ситуації та його амплуа [160]. Крім того, спортсмен повинен протягом всього ігрового часу вміти мобілізувати високу концентрацію, розподіл та переключення уваги, що пов'язане з великою частотою і значним різноманіттям технічних прийомів, а також відповідальних дій та реакцій з боку суперника.

Саме тому, ми поставили собі за мету проаналізувати проблему лідерства у сучасній системі підготовки кваліфікованих спортсменів.

1.2. Характеристика лідерства як компонента спортивно-ігрової діяльності

Проблема лідерства часто обговорюється як спортсменами, так і тренерами. Цілий ряд видатних вчених вивчав різні параметри лідерства [34, 162, 181]. Питання про те, завдяки яким якостям люди стають лідерами, яким чином лідерство допомагає або заважає досягненню групових цілей завжди цікавило наукову спільноту. Досліджувалися групові ситуації, з'ясовувалися цілі, які вимагають лідерської поведінки, і намагалися відповісти на питання, чи можна лідерські якості вдосконалювати для того, щоб група функціонувала краще. Деякі з цих досліджень були присвячені лідерству в спорті серед гравців і тренерів [53, 115, 135].

Психологи виявили різні типи лідерства, зокрема серед дітей, багато в чому схожі з тими, які можна спостерігати в групах підлітків і дорослих. У наукових працях приводяться відомості про дітей, які захоплюють лідерство, не дивлячись на опозицію групи, про лідера, що одноголосно висувається

іншими членами групи, які відчувають до нього симпатію, про лідера, що призначається зверху (наприклад, тренер спортивної команди) [62, 92].

Лідерство і керівництво є однією з проблем психології спорту, бо обидва ці процесу не просто відносяться до проблеми інтеграції групової діяльності, а описують об'єкти цієї інтеграції, з наукової точки зору.

При розгляді проблеми лідерства необхідно розрізняти зміст понять «лідер» та «керівник». Найбільш повно це питання розкрито в працях Б.Д.Паригіна, який виділяє наступні основні відмінності [134].

1. Лідер здійснює регуляцію в основному у міжособистісних відносинах в групі, а керівник – офіційних відносинах.

2. Лідерство виникає стихійно, а керівник групи призначається або обирається.

3. Керівництво підлеглими, на відмінну від лідерства, має більш визначену систему санкцій, яких в руках лідера нема.

4. Сфера діяльності лідера – в основному мала група людей; поле діяльності керівника ширше, оскільки він згуртовує колектив в більш широку соціальну систему.

Незважаючи на наявні відмінності, керівник і лідер в психологічних характеристиках їхньої діяльності мають чимало спільних рис, це дає підстави описувати цю діяльність як подібну, схожу. Загальні риси зводяться до таких [122]:

- керівник і лідер виконують роль координаторів, організаторів членів соціальної групи;

- керівник і лідер здійснюють соціальний вплив у групі, тільки різними засобами;

- керівник і лідер використовують субординаційні відносини, хоча в першому випадку вони чітко регламентовані, в другому – заздалегідь не передбачені

Проблема лідерства потребує розгляду поняття «динаміка лідерства», під яким розуміють всілякі зміни, пов'язані як зі змістом, так і з масштабами

лідерства. Розглядаючи «динаміку лідерства» в збірних командах з ігрових видів спорту, можна вести мову про різний ступінь стійкості чи динамічності лідерів, про природу та механізми зміни одного лідера іншими. При цьому причиною зміни лідера найчастіше є його невідповідність вимогам, нормам, цілям і завданням команди, що може статися в наслідок як надмірної авторитарності лідера, так і його нездатності справлятися з новими завданнями команди [126].

Лідери в спортивній діяльності забезпечують напрям, задачі і структуру команди, та діють на підставі міжособистісних взаємостосунків [183, 223]. Залежність ефективності спортивної діяльності від такого соціально-психологічного чинника, яким є міжособистісні відносини в групах і командах, відображено в працях зарубіжних і вітчизняних вчених, які показали, що важливе місце в пізнанні закономірностей підготовки спортсмена займає вивчення його особи [17, 35, 44, 101]. Оцінюючи експериментальні факти, одержані в даних дослідженнях, не можна, звичайно, забувати як вузько і односторонньо розумілися лідерство і порівнювані з ним групові процеси.

Лідер і стиль його поведінки як домінуючої особи багато в чому визначають долю кожного учасника і всієї команди в цілому. Іншими словами, лідери впливають на соціалізацію індивідів.

Поняття лідерства широко поширене в соціології, політології, психології та ряді інших наук про людину та суспільство. Цьому феномену присвячені теоретичні та емпіричні дослідження.

Поняття лідерства і різні його концепції виникли в західній науці спочатку на базі емпіричних досліджень саме малих груп. Американський психолог Р. Стогділл, проаналізувавши різні підходи виявив, що практично у всіх випадках лідерство розглядається або як фокус групових процесів, або як мистецтво викликати згоду, або з погляду ролевої диференціації в позиціях влади [124].

Англійський психолог і антрополог Ф. Гальтон намагався пояснити

лідерство на основі спадковості. Під впливом його досліджень виникла теорія рис (і її різновиди). Основною ідеєю такого підходу було переконання у тому, що якщо лідер володіє якостями (що передаються в спадок), то ці якості можна виділити. Проте скласти перелік таких рис тоді не вдалося [28].

На зміну теорії рис прийшли ситуативні теорії лідерства, відповідно до яких поява лідера є результат місця, часу і обставин. Тобто в різних конкретних ситуаціях групового життя виділяються окремі члени групи, які перевершують інших принаймні в якійсь одній якості, але оскільки саме ця якість і виявляється необхідним в цій ситуації, людина, що володіє ним, стає лідером [2]. Ситуативна теорія лідерства підкреслює відносність рис, властивих лідеру, і припускає, що якісно різні обставини можуть потребувати якісно різних лідерів. Для того, щоб зняти можливі заперечення, ніби теорія розглядає особу лідера як маріонетку, американський учений Е.Хартлі запропонував модифікацію цієї теорії. Він припустив, що, по-перше, якщо людина стає лідером в одній ситуації, не виключено, що він ним стане і в іншій; по-друге, в результаті стереотипного сприйняття лідери в одній ситуації розглядаються групою як "лідери взагалі"; по-третє, ставши лідером в певній ситуації, людина придбає авторитет, який сприяє його обранню лідером і наступного разу; по-четверте, лідером частіше вибирають людину, що має мотивацію до досягнення цієї позиції [92].

Проте, два крайні варіанти породили третій, більш менш компромісний, а саме особистісно-ситуативні теорії. У 1952 р. Г. Герт і С.Мілз виділили чотири чинники, які було необхідно, на їх думку, враховувати при розгляді феномена лідерства: 1) риси і мотиви лідера як людини; 2) образи лідера і мотиви, існуючі в свідомості тих, хто його оточує, що спонукало слідувати за ним; 3) характеристики ролі лідера; 4) інституційний контекст, тобто ті офіційні і правові параметри, в яких працює лідер. Стогділл і Шатлі запропонували вивчати лідерство з погляду статусу, взаємодії, сприйняття і поведінки індивідів по відношенню до інших членів групи. Таким чином, лідерство стало розглядатися як відносини між людьми,

а не як характеристика окремого індивіда [125, 161].

Розглядати лідерство як динамічну взаємодію між цілями лідера та цілями і потребами послідовників, де функція лідера зводиться до вибору і досягнення групових цілей, запропонував Р. Кеттел [125].

Аналізуючи літературні данні, можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку спортивно-психологічної науки практично всі дослідження проблеми лідерства в спорті можна віднести до ситуативно-особистісних теорій, оскільки вже ні у кого не викликає сумнівів необхідність врахування обох чинників.

Тим часом існують і інші школи, що внесли певний внесок у вивчення цієї проблеми. Наприклад, теорія очікування – взаємодії, представниками якої є: Дж. Хоманс, Дж. Хемфіл, Р. Стогділ, З. Еванс, Ф. Фідлер [26, 125, 161]. Цій школі належить спроба створення операціональної моделі лідерства, зокрема, Ф.Фідлер пропонує свій варіант - модель "вірогідності ефективності лідерства", в якій робиться акцент на інтеграції впливу лідера (а точніше, його особових властивостей) і ситуативних змінних (відносин між лідером і послідовниками, суть задачі, ступеня влади лідера) [125]. Фидлер виділяє два можливі стилі лідерства: орієнтацію на задачу і орієнтацію на міжособові відносини, інакше кажучи, інструментальне і емоційне лідерство, (можна помітити, що подібне розділення функцій і ролей, розмежування сфер діяльності інструментального і емоційного лідера віддалено нагадує розділення функцій керівника і лідера, прийняте у вітчизняній соціальній психології. На наш погляд, виділені задачі, що стоять перед лідером, є атрибутами одного феномена, і введення двох різних понять, мало пов'язаних один з одним, дещо надумане. На думку Фідлера, стиль лідерства співвідноситься з ситуативними змінними (причому кожна змінна одержує строгий кількісний вираз) таким чином, що найсприятливіша ситуація для лідера включає хороші відносини з послідовниками, добре розроблену задачу, сильну позицію лідера. З цієї передумови Фідлер робить висновок, що орієнтований на задачу лідер більш ефективний, коли ситуація або дуже

сприятлива, або дуже несприятлива для нього. А орієнтований на міжособистісні відносини лідер більш ефективний в ситуаціях тільки помірно сприятливих або помірно несприятливих [28, 161].

Надалі були зроблені спроби включити в цю модель додаткові особистісні змінні, наприклад, інтелект або чинники організації задачі (координацію і співпрацю членів групи), та групову композицію (сумісність членів групи).

Інше розуміння лідерства, дається в теоріях так званого гуманістичного напрямку, який зтверджує, що людська істота за природою своєї - складний мотивований організм, а організація у принципі завжди керована. Тому лідер повинен так перетворити організацію, щоб індивіду була забезпечена свобода для здійснення його власних цілей, потреб, і разом з цим так, щоб внести вклад в здійснювання цілей організації. Ці ідеї були розвинуті в працях Р.Блейка, Дж. Макгрегора та інших американських науковців [161].

На сьогодні існує декілька типологій лідерства. Більшість прикладів такої науково-психологічної продукції демонструє, що основними критеріями соціально-психологічного виокремлення типів лідерства виступають особливості розуміння дослідниками структурно-функціональної будови групи та характеру групової динаміки, особливо в частині розв'язання групових задач.

У вітчизняних науках, які вивчають лідерство, воно подається, - по-перше, в нерозривному зв'язку з керівництвом (і те, й інше розглядається як два пов'язаних між собою взаємодоповнюючі процеси); - по-друге, не заперечуючи впливу психологічних чинників спілкування і взаємодії на висунення лідера. При цьому однозначно пов'язується соціально-психологічна сутність лідерства і керівництва, в першу чергу, з характером соціальних відносин у суспільстві [28].

Зібрано немало емпіричного матеріалу з проблеми лідерства в спорті і лідерства взагалі. Проте існуючі теорії виявляються поки безсилими або майже безсилими, як тільки справа доходить до практики. Вони погано

можуть почснити, наприклад, появу лідерів до того, як вони фактично проявляють себе. Вони не підказують, який лідер був би оптимальним за тих або інших умов для тієї або іншої команди. Але частково, мабуть, і у тому, що сама історія більше займалася поки зовнішніми аспектами феномена лідерства, його формами і проявами, ніж глибинним аналізом, причинно-наслідковими зв'язками, що в свою чергу відображає стан багатьох напрямів сучасних досліджень.

В широкому змісту слово лідерство можна розглядати як “поведінковий процес взаємодії на окремих осіб або груп з метою досягнення встановленої мети” [181, с.112]. Це визначення охоплює багато аспектів лідерства. В спорті та фізичної культурі ці аспекти включають прийняття рішення, методи мотивації, забезпечення зворотного зв'язку, встановлення міжособистісних взаємовідносин, орієнтацію команди або групи.

Лідерство як один з групових, або командних, феноменів можна аналізувати в плані резервних можливостей спортивної команди. Виступаючи засобом та способом групової організації, воно може розглядатись в якості визначеного механізму, видобуваючи скритні можливості спортивної команди перш за все в умовах значних змагань (значно менше це торкається тренувального процесу) [53].

Згідно В.І. Румянцевої [162], лідерство і лідерські процеси, їх розвиток та сформованість в спортивній команді можуть, з одного боку виступати індикатором організованої системи, а за показниками організованості можна прогнозувати її надійність. З іншого боку – лідерство може виконувати функцію каталізатора при визначенні резервних можливостей спортсмена і спортивної групи в цілому. Особливо це важливо в умовах значущих змагань.

Лідерство в спортивній команді відображає насамперед відношення керівництва і підпорядкування, ієрархічну організацію команди, міру впливу одного спортсмена на інших та міру прийняття або відхилення цього впливу.

Структура лідерства може розглядатися як структура інтрагрупових

відносин в команді, тобто як рангова залежність між її членами. Рангова організація членів спортивної групи представляє структуру їх міжособистісних стосунків, в той час, як перший ранг, одержаний при виборі, визначає і статус лідера [162, 168].

Розглядаючи лідерство як структурну характеристику, стосовно до спортивної команди відокремлюють властивості стабільності та стійкості. В той же час слід виділяти та підкреслювати його функціональні динамічні аспекти. Іншими словами, лідерство аналізуємо як динамічний елемент командної організації, що представляє собою груповий процес. В цьому випадку воно виступає функцією, відношенням між спортивною командою і її метою та задачами [53, 162]. Зокрема Т.Т. Джамагаров [53], відображає цю залежність відповідною схемою, яка виглядає таким чином: мета, задачі ↔ лідерство ↔ спортивна команда.

Лідерство виступає тут як елемент, який зв'язує. Але лідерство – це не тільки зв'язок, відношення між перемінними, але й елемент, що динамізує всю систему.

Якщо аналізувати лідерство як зв'язок, як відношення між командою і її метою, то можна замітити, що процес лідерства повинен здійснюватись в ряді послідовних і одночасних актів лідерської поведінки, де задіяні кожного разу як суб'єкт, так і об'єкт лідерства. Точніше, в кожній взаємодії лідера і веденого реалізується влада позиції лідера і прийняття, або відторгнення його впливу веденим [53, 95].

Лідерство – механізм, який зв'язує дії членів спортивної команди, направляючий та координуючий групові зусилля для досягнення командної мети.

В умовах змагання процес лідерства представляє собою ланцюг послідовних узгоджень (різною мірою) взаємодій, забезпечуючи в різному ступені (або не забезпечуючи) досягнення спортивно-значущої командної мети. В цьому процесі відбувається безпосередній і опосередкований вплив лідера на ведених, на їх дії, вчинки та поведінку в цілому. Причому вплив

лідера не несе одностороннього характеру. Вплив в процесі лідерства має взаємний характер, що говорить про активну творчу участь ведених в спортивній діяльності, особливо в спортивних іграх [15, 53,93].

Отже, лідерство як процес самоорганізації команди своєю діяльністю припускає реалізацію провідного впливу суб'єкта цього процесу на об'єкт, а також факт прийняття або неприйняття управлінського впливу.

Так, Г.М. Андрєєва [2], зазначає, що лідерство як явище, базується на певних об'єктивних потребах складно організованих систем. До них відносяться, перш за все, потреба в самоорганізації, впорядкуванні поведінки окремих елементів системи з метою забезпечення її життєвої і функціональної здатності.

Т.Т. Джамагаров і В.І. Румянцева [53] розглядають лідерство в діяльності спортивної команди, як процес, який розпадається на конкретні акти взаємодії лідера і послідовника. Виділивши окремий акт лідерського процесу, можна абстрагуватись від подій, які розгортаються і спробувати простежити, які фази слід виділити в реалізації факту лідерства. Перш за все часова характеристика дозволяє виділити підготовку до лідерського впливання. Ця фаза протікає переважно скрито і доволі редуційовано. Вона включає попередній збір, переробку – аналіз інформації з урахуванням вихідної командної мети і закінчується прийняттям лідерського рішення. Зовнішньо це виявляється в момент початку лідерського впливу, тобто появи цієї фази [53, 162].

Друга фаза включає момент прийняття або відторгнення запропонованого впливу. Якщо вплив прийнято веденим, йде процес реалізації в сумісних зусиллях учасників спортивної діяльності. Кінець моменту завершення лідируючого задуму є момент завершення другої фази лідерського процесу.

Третя фаза характеризується фактом оцінки здійсненого і потенційно припускає наступний акт взаємодії лідера з веденим. Якщо реалізація задуму завершена продуктивно, тоді згідно механізмів зараження та впливу (частіше

за все на неосвідомому рівні) відбувається позитивне підкріплення. Третя фаза закінчується оцінкою лідера і ведених завершення акту взаємодії [53].

Розглядаючи лідерство як процес групової організації і інтеграції сумісних зусиль команди, необхідно підкреслити, що лідерство відображає динамічні, функціональні особливості своєї сутності; воно має фазовий характер, що відображається в його часових і просторових характеристиках самої спортивної діяльності; в лідерстві реалізується не тільки активність, ініціатива, творчість лідера. В не меншому ступені ці характеристики належать і послідовникам. Іншими словами, лідерство – це не тільки і не стільки процес взаємодії суб'єкт – об'єкт, скільки суб'єкт - суб'єкт [53, 162, 181].

Лідерство, здійснюване в актах керуючих взаємодій, можна представити як більш або менш дискретний процес, що має часові і просторові характеристики взаємодії лідерів та ведених. Часові та просторові ознаки не відображають змістовного моменту лідерства, в них скоріше представлені його організаційні і формальні моменти, якщо розглядати фазовість в становленні лідерства. Різні форми взаємодії лідера і веденого (вербальні та невербальні) припускають зміст, сенс цих взаємних впливів. Змістовні моменти лідерського процесу, які знаходяться в основі самоорганізації, самоуправління спортивною командою і складають сутність лідерства, проявляються через функції лідерів. В будь-якому явищі в тому числі і в лідерстві, зміст, функції та структура знаходяться в нерозривній єдності [53, 208].

Лідерство являється необхідною умовою для ефективності організації та координації взаємодії спортсменів як в навчально-тренувальній, так і в змагальній діяльності. Про ефективність лідерства в спортивній команді можна судити по об'єктивному показнику – результату, продукту спортивної діяльності.

Тренер не має можливості об'єктивно керувати командою безпосередньо на спортивному майданчику, під час змагань. Лідер виконує

цю функцію замість тренера.

Різні форми взаємодії людей, спілкування на вербальному та невербальному рівнях виступають, з одного боку, умовою, а з другого – результатом ефективності лідерства. Лідерство, виникнувши і формуючись в процесі спілкування людей, відображає не стільки потребу в спілкуванні, скільки реалізує потребу людини, групи людей в організації своєї діяльності [19, 74, 97].

Спілкування має сильний особистісний аспект, але при вивченні процесу спілкування зазвичай не приділяється увага категоріям особистості, індивідуально-психологічним проявам та відмінностям суб'єкта цього процесу [20, 163]. Досліджувати особистість – це означає досліджувати її свідомість в діяльності, включаючи відношення до інших людей, “співвідносність” з ними, яка виражається в спілкуванні [124]. В той же час розвинута і складно організована мотиваційна сфера діяльності утворює стрижень, навколо котрого групуються властивості особистості [178, 199]. Отже аналізувати спілкування в конкретній діяльності неможливо без урахування особливостей цієї діяльності.

Аналіз змісту діяльності і породжених нею форм психічного відображення веде до необхідності розгляду розуміння про особистість, про конкретний суб'єкт – як внутрішнього моменту діяльності. Тільки в тому випадку категорія діяльності відкривається у всій своїй повноті, дозволяючи висвітлити два полюси – полюс об'єкта і полюс суб'єкта [97]. В наших дослідженнях суб'єктами діяльності виступають кваліфіковані спортсмени, які виконують конкретну діяльність – спортивну.

Для одержання цілісного уявлення про процес спілкування в командно-ігрових видах спорту необхідно розглядати структуру не тільки спортивної діяльності, а й її суб'єкта. До того ж обидва підходи – діяльнісний та суб'єктивний – є найбільш результативними тоді, коли з їх допомогою не просто розкриваються різні аспекти предмета дослідження, але й розкриваються в їх взаємозв'язку [163]. В спортивній діяльності

особистісний аспект при дослідженні спілкування відображений в роботах В.І.Румянцевої [162], Д.Я. Богданової [17], Є.П. Ільїна [74], О.І. Кудерміної [97].

Виходячи з вищевикладеного, в основу дисертаційної роботи покладена: загальна методологія – філософсько – антропологічна теорія лідерства; приватна методологія – діяльнісно – суб’єктивний підхід. Це дозволяє проаналізувати структуру лідерства кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту в рамках реально діючих команд.

1.3. Соціально-психологічні риси особистості лідерів та ведених гравців чоловічих команд з ігрових видів спорту

Соціально-психологічні якості особистості характеризують спортсмена як члена команди, спортивного колективу, визначають взаємовідносини його з іншими спортсменами, а також з тренером. До цих якостей можна віднести соціальну активність, яка визначається силою та характером спрямованості особистості на середу в якій він перебуває [28, 60].

Психологічною основою керівництва та лідерства є динамічний процес взаємодії спортсмена та команди, в якій потенціальний або дійсний лідер приваблює до себе інших членів команди, які активно реагують на його вплив. При цьому одночасно можна бачити взаємне стимулювання та задоволення потреб гравця, здібного та прагнучого виконувати роль лідера, з одного боку, та потребу команди саме в такому лідері, з іншого боку. Лідер повинен мати якості, які найбільш повно відповідають потребам команди. “Універсальних” лідерів не існує, є лише лідери, які найкращим чином відповідають умовам і вимогам процесу взаємодії та особистісним особливостям ведених [203].

В зв’язку з розробкою проблеми психологічної підготовки спортсменів і досвіду її практичного застосування, чітко показана необхідність глибоких знань про специфічні психологічні характеристики окремих спортивних дисциплін. Результативність психологічної підготовки відчувається лише в

тому випадку, якщо вона спрямована на розвиток психічних якостей і вмінь, а також регулювання тих психічних станів, які властиві та необхідні для конкретного виду спорту [40, 84, 202].

Успіх сумісної роботи суб'єктів діяльності визначається такими їх індивідуально-психологічними особливостями, як товарицькість, вміння приймати точку зору іншого, розуміти його психологічний стан тощо. Крім цього, від стилю лідерства та міжособистісних відношень залежить успіх та протікання мотиваційних процесів в команді [99, 120, 177].

У взаємостосунках між двома особами можна виділити домінуючого, тобто лідера і веденого. Але в спортивній практиці ігрових видів спорту, тренер обирає одного лідера (капітана), потім здійснює корекцією його поведінки [78, 82, 184]. Складнощі можуть виникати коли в команді з'являються два або більше лідери. Також має не останнє значення те, що лідер проявляє себе в процесі спортивної діяльності, а на це потрібен певний час, якого на жаль нема у тренера. З урахуванням системи навчально-тренувального процесу і після комплектування команди як правило йде тренувальний процес без урахування психологічних аспектів в міжособистісних відношень членів команди. Проблема постає не тоді, коли тренувальний процес, хоч він як правило проходить більш-менш гладко, а тоді, коли в змагальній діяльності при високому рівні психологічної напруженості члени команди не замислюючись проявляють себе відповідно до властивих лише кожному з них індивідуальних властивостей психіки, що приводить частіше до з'ясування відношень в процесі змагальної боротьби, а не до вирішення групових задач для досягнення загальної мети. Тому ця проблема потребує розгляду і розробки оптимальних рекомендацій, які дозволять поширити можливості застосування педагогічних засобів та методів з метою підвищення ефективності лідируючих якостей у кваліфікованих спортсменів в умовах змагальної боротьби.

Сучасний спорт важко собі уявити без високих фізичних навантажень, можливостей адаптації організму до специфічної діяльності тощо. Наукове

обґрунтування проведення тренувань значною мірою залежить від виявлення властивостей нервової системи спортсмена, функціональних можливостей організму, стану емоційної сфери тощо [7, 34, 37].

В спортивній команді спортсмен по-різному поводить себе у взаємодії з іншими спортсменами. В одних випадках він є активним співрозмовником, за інших обставин – більш слухає та аналізує актуальну ситуацію. Причинами цього є як індивідуально-психологічні властивості особистості, так і зовнішні чинники, які спонукають до певного типу поведінки. Загальна активність індивіда, динаміка психічних станів, емоційність, виявляється в особливостях прояву темпераменту.

Поняття «темперамент» включає стійкі характеристики, риси, від яких залежать реакції людини на інших людей і соціальні обставини [75, 88]. Більшість класифікацій і теорій темпераменту вміщують два компоненти – активність і емоційність, де активність характеризує або ступінь енергійності, швидкості, або навпаки, повільності, інертності, а емоційність – особливості протікання емоцій, почуттів, настроїв та їхню якість [124].

Аналіз спеціальної літератури [63, 104, 108] показав, що темперамент характеризує психічне життя індивіда щодо його динамічної своєрідності і є загальною характеристикою особистості; він накладає відбиток на всі сторони її психічного життя та діяльності. Найяскравіше темперамент виявляється в емоційному житті та руховій сфері. Доведено, що темперамент істотно впливає на формування багатьох важливих рис людини, її здібностей, визначаючи в ряді випадків профпридатність чи профнепридатність.

Важливим фактором успішності ігрової діяльності, в теорії та практиці спорту, а також в спортивній психології визнається вміння спортсмена швидко знаходити оптимальні рішення в ігрових ситуаціях, які постійно змінюються [31, 159].

В ігрових видах спорту боротьба протікає в умовах активного протистояння противнику та характеризується швидкістю перебігу ситуацій які змінюються, узгоджуючи вибір тактичних рішень короткими проміжками

часу. Чітке рішення, але прийняте з запізненням, стає помилковим. Отже, в ігрових видах спорту на перший план виходять вимоги до оперативного мислення спортсмена, причому в першу чергу до максимального скорочення часу прийняття рішення в ігрових ситуаціях, що постійно змінюються. Змагальна швидкісна діяльність вимагає від спортсмена не тільки добре тренованого локомоторного апарату та здібності до швидких і безпомилкових чуттєво-наочних сприймань об'єктів, але й здібності до швидкої мисленої діяльності в виді точного та правильного сприйняття і оцінки ситуації яка виникла, прийняття оптимального рішення, зміни прийнятої стратегії і тактики своєї поведінки з урахуванням змін в ігрових ситуаціях [112, 119, 174].

В спортивних іграх практично вся діяльність спортсмена представляє собою нерозривний ланцюг вирішення задач в процесі спортивного поєдинку. Безсумнівно, що паузи в грі (так би мовити оперативний спокій) зовсім не говорять про те, що в цей момент спортсмен не оцінює попередні ситуації і не моделює майбутні [33, 89, 153].

А.В. Радіонов [158, 159] відмічає, що процесі змагальної боротьби, поряд з оперативним мисленням, приймає участь творче і тактичне мислення спортсмена. Але якщо оперативне мислення націлено на перетворення об'єкта, то тактичне – на переборювання протилежних тенденцій, виражених в діях суперника відповідно до ігрових обставин. Постійне прийняття рішень, є одним з суттєвих ознак тактичного мислення спортсмена. Також А. В. Радіонов підкреслює, що спортсмен в процесі тактичного мислення завжди орієнтується на встановлення зв'язку між задачею та засобом її рішення. Причому в даному випадку велике значення має здібність передбачати хід подій та найбільш вірогідні зміни ситуації. Іншими словами, спортсмен “згортає” процес рішення: він не перебирає усі можливі варіанти, а якби то здійснює стрибок через ті ходи, які не відповідають логіці спортивної боротьби в конкретний момент часу.

Аналіз спеціальної літератури [37, 85, 152] показав, що динамічність

розумової діяльності спортсменів тісно зв'язана з такими типологічними особливостями вищої нервової діяльності, як сила, рухливість та рівновага нервових процесів.

Слід відзначити, що формування визначених здібностей лімітовано властивостями нервової системи: у одної людини воно може протікати швидко, у другого – повільно та малоефективно. Якщо брати до уваги те, що властивості нервової системи генетично детерміновані, тоді спортивний успіх буде обумовлено типологічними особливостями вищої нервової діяльності спортсмена [16, 58, 133]. Основні психофізіологічні показники вищої нервової діяльності є тим фундаментом, на якому будується формування кваліфікованих спортсменів [138, 172]. Ніяка психічна риса не є тільки уродженою. Прояв же властивостей нервової системи можливий лише в екстремальних (надзвичайних) умовах, таких як змагальна діяльність в спорті.

Все вищезазначене необхідно враховувати при визначенні шляхів індивідуального підходу до психологічної підготовки спортсменів ігрових видів спорту.

Вчені Б.М.Теплов [176] і В.Д.Небиліцин [116], вивчаючи проблеми розбіжностей, висловили думку про те, що люди розрізняються між собою не кінцевими результатами дій, а способами досягнень цих результатів. Прийоми ж і способи роботи в різних людей різні і багато в чому залежать від особливостей темпераменту. Є.О.Клімов і В.С.Мерлін, різнобічно вивчивши індивідуальний стиль діяльності, показали, що стиль виробляється й удосконалюється в процесі активного пошуку прийомів і способів дій з метою досягнення найкращих результатів роботи у відповідності до свого типу темпераменту. Тут під індивідуальним стилем діяльності розуміється зумовлена типологічними особливостями стійка система способів, що формується в людини, яка прагне до найкращого виконання покладених на неї обов'язків [87].

Властивості темпераменту відіграють важливу роль і в процесі

спрацьованості і сумісності людей у спільній діяльності [38, 86].

Для аналізу рис темпераменту в дисертаційній роботі ми віддали перевагу структурному підходу. Представники структурного підходу описують темперамент через набір ознак, характерологічних рис особистості.

Структурний підхід до вивчення темпераменту найбільше яскраво виявляється в експериментальних дослідженнях прихильників структурно-динамічної теорії рис (Г.Олпорт, Р.Кеттел, Г.Айзенк). Логіка міркувань при розробці теорії рис зводиться до наступного: якщо спробувати установити основні характеристики, за якими люди істотно відрізняються одна від іншої, то стане можливою розробка тестів, що дозволяє визначити кількісні значення параметрів, які виявляються для кожної людини і порівняти ці параметри між собою [86].

Під рисами особистості варто розуміти стійкі особливості людини, що проявляються протягом тривалого часу і мало змінюються в різних життєвих ситуаціях. Основними особливостями рис особистості є ступінь виразності (у різних людей ступінь виразності рис різний), трансситуативність (прояв рис у різних ситуаціях) і вимірювання (риси особистості доступні виміру за допомогою спеціалізованих опитувальників і стандартизованих тестів) [111, 190, 194].

Таким, чином відповідно до теорії рис поведінка людей детермінована в основному не життєвими ситуаціями, а особистісними характеристиками індивідуумів. Люди розрізняються між собою за мірою виразності визначених рис, що значно впливають на їхню поведінку [144, 149, 175].

Прояви темпераменту в моторній сфері можна розглядати як часткові вираження загальної активності. До них відносяться: темп, швидкість, ритм і загальну кількість рухів.

Говорячи про емоційність як про прояв темпераменту, мають на увазі вразливість, чутливість, імпульсивність тощо.

Від темпераменту, таким чином, залежить: а) швидкість виникнення психічних процесів і їх стійкість (швидкість сприймання, швидкість

розуміння, тривалість зосередження уваги); б) психічний темп і ритм; в) інтенсивність психічних процесів (сила емоцій, активність волі); г) спрямованість психічної діяльності на певні об'єкти (інтроверсія-екстраверсія) [130].

Тренеру необхідно розуміти, що значних спортивних результатів можуть досягти спортсмени з різним типом темпераменту, але їх шлях до визначеного результату різний з різною витратою часу, сил та енергії. Таким чином, можна говорити про те, що тип вищої нервової діяльності визначає не стільки рівень максимального результату, який може досягнути спортсмен, скільки динаміку спортивної діяльності. В залежності від типу темпераменту кожного з спортсменів використовують різні методи керівництва: активному спортсмену достатньо отримати пояснення завдань та їх важливості, інших спортсменів потрібно переконувати в доцільності дій, до других періодично слід застосовувати заходи примусу.

В спортивних іграх управлінські функції тренера можуть здійснюватись лише під час півхвилинних перерв, замін, в перервах між партіями. Інших каналів, по яким можлива передача інформації від тренера, під час змагань немає. Тим не менш змагання триває доволі довго і такої короткочасної інформації, особливо в спортивних іграх, недостатньо для рішення задач з багатьма невідомими в процесі взаємодії групи спортсменів при активній протидії суперників [73]. В спортивних іграх координація групового управління в процесі змагання здійснюється шляхом корекції, які взаємочередуються, а також завдяки пристосуванню до лідера. Тому однією з важливих проблем групового управління і зокрема управління тактичними діями в ході змагання, є проблема лідерської поведінки.

Поведінку можна визначити як цілісну активність людини, спрямовану на задоволення біологічних, фізіологічних, психологічних і соціальних потреб [24, 155].

Будь-яка особистість є своєрідним сплавом психологічного й соціального. Як член тих чи інших соціальних груп, вступаючи у взаємодію з

іншими людьми, людина в кожному з цих випадків володіє тією чи іншою позицією (статусом) – місцем у цій конкретній системі соціальних взаємозв'язків. Хоча загалом поведінка кожної особистості складається з окремих дій у межах тих чи інших соціальних ролей, усе ж таки можна стверджувати, що будь-яка роль як така існує окремо від особистості, яка її виконує [26].

Проблема співвідношення психічних властивостей особистості та її рольової поведінки складана й не достатньо вивчена. Це особливо добре помітно на прикладі професійних ролей.

Проблема лідерства і керівництва є однією з кардинальних проблем психології спорту, бо обидва ці феномени не просто відносяться до проблеми інтеграції групової діяльності, а психологічно описують суб'єкт цієї інтеграції.

Аналіз науково методичної літератури свідчить про те, що процес формування особистості і вдосконалення її діяльності тісно пов'язаний з розвитком відношення людини до різноманітних явищ дійсності, в тому числі і до самої себе. Ці відносини визначають не лише загальну вибірковість діяльності людини, але і його активність в цій діяльності. Вони мають прояв у різноманітні поведінки людини, як загалом, так і в малому (в діях, вчинках, рішеннях, оцінках, меті, інтересах, манерах, реакціях та ін.) [44, 189, 199].

1.4. Фактори, що визначають ефективність спортивно-ігрової діяльності

Аналіз спеціальної наукової літератури [133, 180] показав, що ефективність спортивно-ігрової діяльності залежить від ряду факторів: біологічних, фізіологічних, психологічних, соціальних тощо. Але виявлення таких факторів не достатньо для вирішення питання про підвищення ефективності змагальної діяльності.

Змагальна діяльність в ігрових видах спорту характеризується екстремальними умовами: безпосереднім контактом з суперником,

необхідністю взаємодіяти і розуміти одне одного під час гри, жорстким лімітом часу і т.п., що пред'являє високі вимоги до емоційної стійкості гравців [191].

Ігрова ефективність включає ряд показників, загальноприйнятих в спортивних іграх: активність, результативність, взаємодію, помилки, час гри [23].

Основними факторами які визначають результативність змагальної діяльності є:

- технічна майстерність, рівень якої залежить від раціональності технічних дій та індивідуальних особливостей виконання рухових навичок, що дає перевагу над суперниками [8, 59, 139];

- функціональний стан організму спортсмена, який забезпечує можливість мобілізації резервних можливостей організму та є базовим фундаментом рухової діяльності у спорті [51, 210, 216];

- тактика спортивної діяльності, яка базується на інтелектуальній діяльності спортсмена, що обумовлено загальними особливостями змагань: активність протидії суперника, ліміт часу на прийняття рішення, гнучкість мислення [64, 174, 187].

Але в сучасному спорті, коли зустрічаються рівні за силою команди-суперники і переможець визначається з мінімальною перевагою, тактичні вміння спортсменів стають досить актуальними. В спортивних іграх де існує безпосередній контакт між суперниками, тактична майстерність має вирішальне значення для перемоги [173].

Спортивні здібності спортсменів перш за все проявляються у вмінні ефективно виконувати техніко-тактичні дії протягом всього ігрового часу. При цьому їм необхідно виконувати їх швидко, точно, на фоні значної м'язової та сенсорної втоми, оперативно аналізувати інформацію що надходить, приймати адекватні, відповідно до конкретної ситуації рішення, швидко переключатись з одних дій на інші [85, 133, 212].

Спеціальними здібностями прийнято називати здібності, визначені

такою структурою якостей особистості, які допомагають досягнути високих результатів у визначеній спортивній діяльності. Спортивні здібності є комплексом рухових, морфофункціональних, психофізіологічних та психічних проявів, які мають складну динамічну структуру, та генетичних факторів і факторів середовища, які формуються в постійній взаємодії [51].

Особливе значення для спортивних ігор мають психофізіологічні показники. Здібності до тактичних дій формують саме вони [23]. Аналіз літературних джерел показав ведучу роль процесу прийняття рішення в тактичній діяльності спортсменів. Цей процес здійснюється на двох рівнях: сенсорно-перцептивному та прогностичному. Для моделювання ситуацій прийняття рішення в залежності від ступеню абстрагування умов, використовують специфічну та неспецифічну форми. Перехід від сенсорно-перцептивного рівня до прогностичного здійснюється за допомогою неспецифічної форми [86, 145].

Специфічну форму сенсорно-перцептивного рівня відрізняє прагнення до максимальної схожості з реальністю. Неспецифічну форму сенсорно-перцептивного рівня складають умови для проявлення особливостей простого та складного реагування, перцептивної та рецепторної антиципації [173].

Саме тому модельні характеристики сенсомоторних реакцій, оперативного мислення, якості уваги займають перше і головне місце для відбору у ігрових видах спорту [23, 138].

Згідно досліджень М.С. Бриля в ігровій діяльності виділяють чинники ефективності, характерні для всіх вікових груп [24]:

- чинник швидкодії – формує різні показники сенсомоторних реакцій і фізичної підготовленості;
- чинник забезпечення точності дій – формується характеристиками диференціювання м'язових зусиль, кінестезичної чутливості, сенсомоторної координації, оперативного мислення та складних реакцій;
- чинник орієнтовки – формують показники розподілу уваги,

швидкості переробки інформації, реакції прогнозування, сенсомоторної координації і сенсомоторних реакцій [24, 37, 106].

Стабільність прояву цих чинників дозволяє розглядати їх в якості критеріїв прогнозування ефективності ігрової діяльності [33, 102].

Досягнути успіху в змагальній діяльності можна завдяки цілому комплексу психічних якостей, причому в їх числі є такі, які для кваліфікованих спортсменів є лише сприятливими, а є і обов'язковими, які являються незаперечно значними, референтними [18, 160].

В цьому зв'язку слід зазначити також, що діяльність спортсмена включає в себе тренування і змагання, які також пред'являють до психіки специфічні вимоги. Так, відмінно від тренування, які вимагають властивостей психіки, що є сприятливими для засвоєння техніки і тактики, для змагання необхідні властивості психіки, які забезпечують надійність діяльності в емоційно напружених умовах.

Говорячи про природу виникнення та формування психічних якостей у спортсменів, слід зазначити, що одні з них передаються генетично, другі залежать від ступеню адаптації до умов діяльності [150, 151].

В основу вивчення поведінки спортсменів з ігрових видів спорту (волейболу, баскетболу, гандболу, міні-футболу) нами було покладено положення про сумісну діяльність як головного фактору соціально-психологічного чинника, яким є міжособистісні відносини в групах і командах.

Управлінські впливи лідера складаються з інформації, яка надходить до партнерів (і до суперників) по двом каналам зв'язку [175]. По першому каналу поступають різноманітні зорові сигнали, що виникають на основі безпосередніх рухових дій лідера, якій повідомляє про свої наміри за допомогою цих дій. В свою чергу, група партнерів, що реагує на ці сигнали, пристосовується до них та здійснює відповідні дії. Крім опосередкованого сприйняття сигналів, що здійснюються через першу сигнальну систему, в ході змагань лідер часто користується і вербальними сигналами [98, 114].

Особливої уваги потребує питання про можливість варіантів лідируючої поведінки в критичні моменти змагання, наприклад при рівному рахунку на останніх хвилинах зустрічі, мінімальному розриві, який потрібно зрівняти, мінімальній перевазі, яку треба утримати. В усіх цих ситуаціях лідируюча поведінка може проявлятися в мобілізації всіх фізичних та вольових можливостей партнера, в межах рухової активності, в “жорсткому” утриманні гравців суперника, в скованості ініціативі декілька гравців суперника (“відтягування” їх на себе) з наданням можливості своїм партнерам для атаки, в проявленні особистої ініціативи в оборонних діях [73].

В принципі і в різних ситуаціях ініціативу лідера може проявляти будь-який член команди, який має достатній ігровий досвід та техніко-тактичні здібності. Тому тренер повинен враховувати те, що кожен спортсмен в своєму розвитку може виказувати відповідні претензії до визначеної ігрової ролі. Задача тренера полягає в тому, щоб розвинути ці здібності, укомплектувавши спортивний колектив з урахуванням індивідуальних можливостей та сумісності окремих гравців.

Причому чим вище рівень техніко-тактичної підготовленості команди, тим ретельніше потрібно враховувати особливості лідерської поведінки [73, 98].

Важливим для групової тактичної діяльності є процес появи та самоствердження лідера. Як правило, в командних видах спортивних ігор в ході тренування та змагань відбувається самоствердження лідера. Причому такий спортсмен зокрема має як правило значний ігровий стаж та досвід, відмінно володіє техніко-тактичними діями, а головне – має здібності диригувати ігровим ансамблем.

Ряд авторів відмічають, що питання про впливи лідерської поведінки на ефективність спортивної діяльності представляють інтерес як для практиків, так і для теоретиків спорту, але з цих проблем на сьогодні в спорті наявні тільки фрагментарні дослідження [53, 98, 169].

Висновки до розділу 1

Аналіз літературних джерел дозволяє заключити, що актуальність дослідження лідерства в спортивних командах з ігрових видів спорту визначається незавершеністю наукових розробок цього феномену як в теоретико-методологічному, так і в науково-прикладному, експериментальному відношенні. Потреба у створенні оригінальної концепції лідерства, в її теоретико-експериментальному обґрунтуванні відчувається у сучасній психології спорту. Розширення і поглиблення розуміння сутності, природи лідерства, його закономірностей і механізмів, його структури та функцій вимагає нових розробок, нового аналітико-синтетичного осмислення наукових даних.

У спортивній діяльності збірних команд з ігрових видів спорту, лідерство, поряд з керівництвом, є необхідною умовою ефективного вирішення спортивних завдань, особливо в змагальній діяльності, коли функції і реальні можливості тренера, як керівника команди, суворо регламентовані, істотно обмежені або просто заборонені правилами змагань. За таких обставин незмірно зростає можливість лідера здійснювати управління спортивною командою і направляти зусилля її учасників до досягнення діяльнісно-значущих спортивних цілей.

Лідерство, як соціально-психологічне явище в спортивній команді, охоплює широке коло питань спортивного життя. Вплив лідерів проглядається не тільки в цілях, завданнях, інтересах, прямо пов'язаних зі спортом. Він виявляється також в тих випадках життя та діяльності спортсменів і команди, які опосередковано пов'язані зі спортом, або зовсім не пов'язані зі спортивними інтересами і потребами. Іншими словами, як показують емпіричні та експериментальні факти, проблема лідерства та лідерів у спорті є сьогодні дуже значущою.

Основні положення даного розділу відображені в публікаціях 65, 66, 71.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Методи дослідження

Для вирішення поставлених завдань були застосовані методи та методики, які широко використовуються в теорії та практиці фізичного виховання та спорту, педагогіці, психології [88, 96, 128]:

- аналіз і узагальнення спеціальної науково-методичної літератури та документальних матеріалів;
- педагогічні методи дослідження;
- методи психодіагностики;
- психофізіологічні методи дослідження;
- методи математичної статистики.

2.1.1. Аналіз і узагальнення спеціальної науково-методичної літератури та документальних матеріалів. На першому етапі дослідження застосовувався аналіз літературних джерел та інформації з мережі Internet з метою вивчення проблеми, визначення мети та задач дослідження, актуальності та новизни теми. За допомогою теоретичного аналізу було визначено актуальність проблеми, розглянуті існуючі дані, погляди, та підходи які використовувались при вивченні лідерства і лідерських якостей кваліфікованих спортсменів-гравців, а також вплив лідерства на сумісну діяльність чоловічих команд з ігрових видів спорту. Особливу увагу, в процесі узагальнення даних науково-методичної літератури приділяли вивченню:

- опублікованих досліджень з питань лідерства в командах з ігрових видів спорту;
- робіт з виявлення кількісних та якісних показників визначеного фактору, який визначає ефективність та успішність командно-ігрової

- діяльності;
- монографій, дисертаційних робіт, статей і наукових публікацій, які визначають більш інформативні та валідні психодіагностичні методики;
 - розробок з питань використання методів математичної статистики у фізичному вихованні та спорті.

Дані, отримані в результаті теоретичного аналізу, допомогли нам при інтерпритації та обговоренні результатів дисертаційного дослідження.

Загалом було оброблено 223 джерел наукової і спеціальної, вітчизняної і країн СНД літератури.

2.1.2. Педагогічні методи дослідження. Педагогічні методи досліджень включали: педагогічне спостереження, педагогічний експеримент.

2.1.2.1. Педагогічне спостереження. Педагогічне спостереження проводилось з метою визначення підходів щодо виявлення переважаючого типу поведінки в команді та контролю взаємовідносин між гравцями чоловічих команд з ігрових видів спорту (баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу) в навчально-тренувальному процесі в умовах навчання в вищих навчальних закладах, з подальшим узагальненням і аналізом спостережень.

Одним з методів аналізу засобів вивчення зовнішньої поведінки, дій, спілкування та емоційних проявів особистості або відношень в групі є спостереження. В залежності від задач дослідження проводилось спостереження за ефективністю ігрової взаємодії та особливості спілкування команди в середині групи без організації та з організацією взаємовпливів, а також організацією взаємовпливів через управління міжособистісним спілкуванням лідера та відомих.

Для вирішення визначених в дисертаційній роботі задач, як найбільш прийнятні в ході аналізу ділового спілкування використовувався метод «контролюючого спостереження», розробленого Ю.Л.Ханіним [184] для

спортивної діяльності. Дослідження ділового спілкування гравців ґрунтується на аналізі відеозапису змагальної діяльності гравців з послідовним заповненням схеми контролюючого спостереження. Використання даного методу дозволяє проаналізувати одну з важливих психологічних характеристик різного міжособистісного контакту – зміст звернень. Саме аналіз змісту звернень усередині групи поряд з аналізом інших його особливостей дозволяє краще організувати сумісну діяльність, розібратись в причинах неузгодження взаємодії, міжособистісних суперечках тощо, тому слід систематично спостерігати за спілкуванням спортсменів та аналізувати його зміст з точки зору того, наскільки воно відповідає або не відповідає задачам діяльності, логіці сумісних дій.

Даний метод проводився за допомогою відеозйомки змагальної діяльності гравців з наступним заповненням карти спостереження. Метод спостереження представляє собою спеціально організований засіб фіксації різних сторін зовнішньої поведінки, дій та спілкування людини. Контролююче (структурне) спостереження, в якому є чітко сформульована мета дослідження, схема фіксації того, що відбувається та відповідних процедур реєстрації, дозволяє упорядкувати уявлення про: зміст спілкування (мовне, немовне); продуктивність категорій повернення, а також успішність або неуспішність конкретних предметних дій.

Схема контролюючого спостереження складається з чотирьох основних категорій з двома підкатегоріями в кожній. Чотири перші категорії мають відношення до змістовної характеристики спілкування. З них перші три відображають особливості психічної діяльності учасників спілкування в інтелектуальній, вольовій та емоційній сферах.

Позитивні проявлення категорій спілкування можна умовно віднести до продуктивного виду спілкування: вони характерні для атмосфери співпраці та взаємодопомоги, орієнтування на сумісні, узгоджені дії; відсутні суттєві конфлікти в середині групи. Негативні оцінки дій партнерів, які відносяться до непродуктивного виду спілкування, псевдокомунікації

ускладнюють сумісні групові дії, посилюють напругу в групі. Таке спілкування, як правило, свідчить про відсутність узгодженості та єдиної орієнтації в засобах рішення групових задач, небажання допомагати одне одному.

До найбільш поширених орієнтовних мовних звернень у спортсменів з ігрових видів спорту відносяться: «Підстрахуй мене»; «Пас сюди»; «Залишайся на місці»; «Відтягнися»; «Вийди»; «Прикрий мене»; «Пас» та ін.

Стимулююча категорія включає спілкування типу: «Не стій»; «Прийом»; «Зібралися»; «Не відпускати»; «Уважно» та ін.

Оцінно-експресивні звернення включають позитивні оцінки дій та поведінки партнерів: «Добре»; «Молодець»; «Відмінно»; «Кращий»; хлопки, торкання партнера рукою та ін.

Негативна оцінка дій партнера включає: пошук винного, суперечки, несхвалення, докір, сильне переживання своїх помилок та помилок партнерів, недобррозичливий тон, неповагу до партнера та ін.

Ірелевантна категорія вказує на сторонні розмови та спілкування, не пов'язане безпосередньо з задачами діяльності.

В операційно-маніпулятивній категорії виділити успішні та неуспішні дії можна засобами конкретизації критеріїв в даному виді діяльності. Наприклад, в категорію успішних дій включають різні дії гравця, які характеризуються прагненням за будь яких умов «дістати» важкий м'яч, активні дії в захисті тощо.

Дана схема дозволила отримати якісні та кількісні характеристики форм спілкування. Конкретні форми проявлення комунікативного компоненту спілкування відносяться до тієї або іншої категорії в співвідношенні із змістовним навантаженням. Одиницею вимірювання є одно закінчене смислове значення оклику, слова, речення, поведінки, які несуть інформацію про один факт, варіант дії та ін.

Зареєстровані при спостереженні за даною схемою факти використовувалися для того, щоб зробити висновок про умови ефективності

взаємодії гравців в команді, вчасності дій між лідерами та веденими гравцями в умовах змагальної діяльності.

Первісна обробка зібраних фактів дозволила отримати кількісні дані для послідуячого математико-статистичного аналізу.

2.1.2.2. Педагогічний експеримент. Педагогічний експеримент проводився у вигляді констатуячого і формуючого.

Констатуячий експеримент проводився з метою отримання первинної інформації про:

- статусні відношення в спортивних командах;
- соціально-психологічний клімат в збірних командах;
- соціально-психологічні риси особистості лідерів та ведених гравців;
- індивідуальні особливості лідерів та ведених гравців в збірних командах з ігрових видів спорту.

Формуючий експеримент проводився з метою виявлення ефективності авторської програми формування лідерських якостей кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту. При проведенні даного експерименту були сформовані по чотири контрольних та експериментальних групи (збірні команди: з баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу).

2.1.3. Методи психодіагностики були спрямовані на виявлення схильностей, окремих здібностей та обдарованості спортсмена в цілому, наявних у спортсмена індивідуально-типологічних особливостей властивостей особистості, діагностики станів (змагальних, до та після змагальних), змін психологічних параметрів під впливом навантажень. Також ці методи рекомендовано використовувати для відбору кандидатів у команди, як вибір адекватного для даного спортсмена виду діяльності та ігрового амплуа, а також стилю діяльності [88].

2.1.3.1. Соціометричний метод дослідження. Для вдалого керування спортивною командою тренер повинен мати достатньо повне уявлення про характер відношень, які існують між спортсменами.

В дисертаційній роботі для діагностики міжособистісних взаємин на основі суб'єктивних переваг ми використовували соціометричний тест, запропонований Дж. Морено [184] (соціометрична техніка). Метод дозволив: визначити структуру міжособистісних відношень; визначити рівень авторитетності лідера, а також соціометричний статус кожного члена групи в структурі міжособистісних відношень; визначити наявність і склад мікрогруп.

Соціометричний лідер – це конвергенція, поєднання в одній особі формального й неформального лідера, що дозволяє йому впливати не лише на взаємовідносини людей, а й приймати рішення відносно формальних задач групи [30].

Соціометричний метод Дж. Морено ґрунтується на аналізі виборів та відмов членів групи, зображених потім в формі соціоматриці, на якій наочно можна побачити різні типи міжособистісних зв'язків. Соціограма дозволяє виявити дійсних лідерів групи, відторгнутих, ізольованих або непопулярних членів групи.

Соціометричний аналіз даних здійснюється за допомогою цифрових оцінок та індексів:

- позитивна експансивність (ПЕ) – потреба в дружніх відношеннях, спілкуванні індивіда p в групі, яка складається з N людей:

$$PE = \frac{\text{Число виборів, зроблених } p}{N - 1} (2.4);$$

- групова експансивність (ГЕ) – потреба в дружніх відношеннях всієї групи:

$$GE = \frac{\text{Загальне число виборів, зроблених групою}}{N} (2.5);$$

- групова згуртованість (ГЗ):

$$GZ = \frac{\text{Число взаємних виборів}}{\frac{1}{2} \cdot N(N - 1)} (2.6);$$

- групова інтеграція (ГІ):

$$PI = \frac{I}{\text{Загальне число осіб, які не отримали жодного вибору}} \quad (2.7).$$

Соціометричний метод використовується в різних модифікаціях в залежності від специфіки спортивних груп, вимог до їх діяльності та особливостей виду спорту [82]. Для дослідження відношень, які є важливими для групової динаміки було використано адаптований опитувальник, в якому передбачено можливість анонімного заповнення їх спортсменами.

Спочатку спортсмену пропонується зробити вибір чотирьох найбільш бажаних партнерів з ранжируванням їх за ступенем значності від 1 (в першу чергу) до 4. Одночасно вони аргументують свій вибір, вказуючи на одну або декілька причин, які приведені в опитувальнику. Крім цього, спортсмен називає тих товаришів по команді, які, на його думку, виберуть і його. Це дозволяє виявити соціально-психологічну рефлексію спортсмена, точність усвідомлення ним відношення до себе з боку товаришів по команді [132].

Після того як всі вибори оцінюються певним числом балів (за перший вибір – 4 бала, за другий – 3, за третій – 2, за четвертий - 1), отриманні дані вносяться в соціометричну матрицю.

Сумарні, остаточні дані по кожному гравцю (кількість зроблених та отриманих ним виборів, перетворених в бали) приведені в окремій таблиці.

Результати соціометричного опросника ми вносили в соціометричну матрицю. При цьому ми притримувались наступних вимог:

- склали необхідну позитивну мотивацію у випробувальних;
- обробили та інтерпретували дані;
- зображення матриці зробили за можливості наочними.

На основі опитування ми отримуємо уяву про відношення взаємної або односторонньої симпатії і можемо орієнтуватись в тім, наскільки в виборах спортсменів домінують їх «ділові» або емоційні зв'язки та як вони сприймають себе, та своє положення в групі. Таким чином, соціометричні індекси дозволяють в достатньо наочній формі забезпечити:

- багатство позитивних та негативних виборів;
- взаємні вибори;
- наявність відторгнених та ізольованих;
- лідера або лідерів;
- існуючі угруповання.

Завдяки тому, що спортсмени в матриці ранжирувані за кількістю отриманих балів, відповідно числу отриманих їм виборів, одразу виявляється інший показник – ступінь взаємності виборів у ведених гравців команди.

При співвідношенні результатів психологічного тестування, які розкривають особливості характерологічних проявів особистості спортсменів різної кваліфікації, з результатами соціометричного тестування можна визначити типологічні особливості лідерів, ведених, відторгнутих та ізольованих гравців.

2.1.3.2. Диференційно-діагностичні методи дослідження. Це комплекс теоретичних і експериментальних робіт, спрямованих на формування концепції психічної властивості, що вимірюється (скритого фактора, який впливає на ефективність і характер діяльності), на виявлення діагностичних ознак, (або емпіричних індикаторів), за якими можна отримати інформацію про задану властивість; створення і апробація методики реєстрації виявлених ознак [88].

Діагностика психічних властивостей повинна виходити з єдинства змісту свідомості та його функції з регуляції діяльності. Це відноситься до таких властивостей, які залежать лише від особистостей нервових процесів, таких, як темперамент. Темперамент людини також виступає в якості регулятивного компоненту його дій. Вибір методів дослідження та отримання адекватної характеристики особистості орієнтовано на діяльність (спортивну діяльність), яка виходить з того, що діагностично релевантними є перш за все ті психічні властивості, які грають домінуючу роль в регуляції діяльності. Які психічні властивості є центральними, залежить не тільки від особистої системи властивостей особистості яку оцінюють, але також і від

характеру певних вимог, від типу діяльності. Діагностичні релевантні психічні властивості є центральними для особистості.

Для того щоб визначити типологічні особливості випробуваного, у двохфакторній моделі Х.Айзенка використовується адаптований варіант його опитувальника [88].

В результаті аналізу оцінки індивідуальних якостей спортсменів різної кваліфікації були отримані чотири стійкі риси:

1. Екстраверсія у поєднанні з підвищеним нейротизмом обумовлює прояв темпераменту холерика.
2. Інтроверсія у поєднанні з неротизмом визначає темперамент меланхоліка.
3. Протилежність нейротизму – емоційна сталість, врівноваженість у поєднанні з екстраверсією виявляється як сангвіністичний темперамент.
4. Нейротизм – емоційна сталість у поєднанні з інтроверсією визначає флегматичний темперамент.

Автор пов'язує екстра- та інтроверсію з вираженістю процесів збудження й гальмування в корі головного мозку. Фактори екстраверсія-інтроверсія й нестабільність-стабільність (нейротизм) вважають незалежними в сполученні вони можуть характеризувати той чи інший тип особистості. За Айзенком екстраверсія – спрямованість особистості на навколишніх людей, предмети, події; інтроверсія – фіксація особистості на собі, на своїх переживаннях та думках, схильність до самоаналізу, замкненість; нейротизм (емоційна збудливість) – сила впливу, потрібна для того, щоб спричинити емоційну реакцію.

2.1.3.3. Методика дослідження соціально-психологічного клімату та орієнтації в малих групах. Для визначення соціально-психологічного клімату в збірних командах з ігрових видів спорту ми використовували експрес-методику по вивченню соціально-психологічного клімату в первинному підрозділі організації А.С. Михалюк, Л.Ю. Шалито [87]. Методика дозволяє робити періодичні «зрізи» з метою діагностики стану

соціально психологічного клімату в команді, досліджувати ефективність тих або інших заходів та їх вплив на психологічний клімат. Такі виміри корисні при вивченні ступеню адаптованості нових гравців, відношення до сумісної діяльності, причин небажання співпрацювати, ефективності керівництва, продуктивності діяльності.

Методика дозволяє діагностувати три компонента психологічного клімату: емоційний, поведінковий та когнітивний. Для виміру емоційного компоненту використовують критерій привабливості – на рівні понять “подобається – не подобається”, “приємний - неприємний”. Визначення поведінкового компонента, базується на основі критерія “бажання – небажання працювати в даному колективі”, “бажання – небажання спілкуватися з членами колективу під час відпочинку”. Основним критерієм когнітивного компонента обрано “знання – незнання особливостей членів колективу”.

Отримані дані допомагають визначити структуру ставлень підрозділу, що розглядають, до колективу в цілому в таких поєднаннях: повністю позитивне; позитивне; повністю негативне; негативне; суперечливе, невизначене.

Для визначення особливостей конкретної команди та загальногрупової ситуації (психологічної атмосфери), характерної для команди після впровадження авторської програми формування лідерських якостей кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту збірних команд вищих навчальних закладів (не фізкультурного профілю), ми розробили шкали для швидкої діагностики та оцінки особливостей сприйняття тренером загальної ситуації в команді (додаток К). Психологічна атмосфера в команді оцінюється тренером команди за допомогою набору різних суджень (шкали, де приведені протилежні за змістом пари слів) [183]. Відповіді по кожному з 10 пунктів шкали оцінюється зліва на праворід 1 до 6 балів, в залежності від того, до якої з характеристик ближче розміщена відмітка (чим ближче до лівого стовпця, тим нижче бал і тим краще ситуація в команді). Кінцевий

показник за шкалою знаходиться в діапазоні від 10 (дуже сприятливі) до 60 (дуже несприятливі).

2.1.3.4. Методи дослідження соціально-психологічної орієнтації особистості в групі. Для визначення соціально-психологічної орієнтації особистості в команді ми використовували методику на виявлення схильності до лідерства і методику на виявлення схильності до керівництва Є.В. Мосейко, Н.Є. Нелісова [115].

Методика на виявлення схильності до лідерства допомагає оцінити здатність кожного гравця впливати на своє оточення (тобто вести за собою, спонукати до діяльності), та дає характеристику наступним тенденціям: а) тенденція до лідерства досить впевнена; б) не може бути лідером.

Методика на виявлення схильності до керівництва дозволяє виявити рівень готовності людини до виконання управлінських завдань.

Для виявлення схильності до керівництва пропонується опитувальник, дозволяє визначити такі тенденції, що характеризують схильність людини до керівництва: а) фахівець але не керівник; б) певні здібності до керівництва є, але в стабільних умовах; в) керівник-організатор; г) керівник, але можлива відсутність гнучкості в роботі з людьми.

2.1.3.5. Ранжирування. Для отримання числових виразів у формах кількісних оцінок вимірів реальних якісних психологічних явищ нами була використана процедура ранжирування, з метою об'єктивної оцінки лідерських якостей спортсмена в команді (з урахуванням особливостей уявлень про дану вимірюючи характеристику кожного спортсмена команди).

2.1.4. Психофізіологічні методи дослідження. Для дослідження стану психофізіологічних функцій визначалися особливості прояву властивостей нервової системи на основі сенсомоторних реакцій в умовах переробки зорової інформації різного ступеня складності.

В нашій роботі використовувалась комп'ютерна система «Ягуар», комплекс комп'ютерної психодіагностичної програми «Персональная психология» Windows версія EffectonStudio 2005 (свідоцтво про реєстрацію в

Російському фонді комп'ютерних програм навчального значення Міносвіти РФ № 1717 від 10.12.96) [224].

Використання системи «Ягуар» здійснюється за допомогою персонального комп'ютеру (ПК), навушників, клавіатури (клавіші Enter), та пакету спеціальних програм, які забезпечують візуалізацію сигналів, вимірювання, запис показників та оцінку нейродинамічних показників. Виміри здійснюються на основі результатів успішно здійсненої переробки інформації, яка задається комп'ютерною програмою, що направлена на вивчення точністних, швидкісних якостей та працездатності спортсменів-гравців. Оцінка цих якостей здійснюється на основі вимірів властивостей сприйняття, сенсомоторних реакцій та працездатності в різних умовах. Структура пакету складена з тестів, які ґрунтуються на використанні новітніх досягнень сучасної психодіагностики. Всі тести реалізовані в ігровій формі з залучанням широкого діапазону аудіовізуальних засобів, що значно підвищує мотивацію випробувальних при виконанні завдань тестування. Тести сенсомоторики складаються з :

- Тест «Тир». Швидкість простої зорово-моторної реакції:
 - оцінка часу індивідуальних реакцій та середнього часу зорово-моторної реакції;
 - функціональний стан зорового аналізатору;
 - тренування сенсомоторних процесів.
- Тест «Дуель». Швидкість простої аудіо-моторної реакції:
 - оцінка часу індивідуальних реакцій та середнього часу аудіо-моторної реакції;
 - функціональний стан слухового аналізатору;
 - тренування сенсомоторних процесів.
- Тест «Такси». Швидкість складної зорово-моторної реакції:
 - оцінка часу індивідуальних реакцій та середнього часу складної зорово-моторної реакції;
 - тренування сенсомоторних процесів.

- Тест «Каскадер». Точність реакції на об'єкт, який рухається:
 - оцінка точності динамічного окоміру;
 - оцінка урівноваженості або домінування збуджувальних/гальмівних процесів ЦНС на основі співвідношення випереджаючих та запізнювальних реакцій;
 - тренування сенсомоторних процесів.

Як додаткове навантаження під час переробки інформації застосовуються звукові та предметні символи, які вибирає дослідник, що візуалізуються на екрані монітора ПК.

Час реакції на об'єкт, який рухається визначає точність сенсомоторного реагування на об'єкт, заснований на алгебраїчній сумі часу випереджаючих та запізнювальних реакцій.

2.1.5. Методи математичної статистики. Статистична обробка отриманих даних проводилась за допомогою пакета «Statistika 6.0» (StatSoft, США) і електронних таблиць «Excel 2000» (Microsoft, США), що дозволили провести аналіз вимірів і розрахунків базових величин.

Результати досліджень були піддані математичній обробці з використанням наступних методів описової статистики: метод середніх величин.

Для вибірок, які не відповідають закону нормального розподілу, застосовували такі статистичні показники, як медіана та квартилі: Me (25%;75%).

Для визначення вірогідності розходжень між вибірками використовували рівень надійності $P=95\%$ (рівень значимості $\alpha < 0,05$). Деякі гіпотези перевірялися при більш високому рівні надійності $P=99\%$ (рівень значущості $\alpha < 0,01$).

Для вибірок, які не відповідають закону нормального розподілу застосовувався непараметричний дисперсійний аналіз Вілкоксона.

Оцінка взаємозв'язку між показниками виконувалась на основі рівня значущості коефіцієнта кореляції Спірмана.

Для взаємозв'язку (узгодження) оцінок експертів використовували коефіцієнт конкордації Кендела.

2.2. Організація досліджень

Науково-дослідна робота складалася з чотирьох основних етапів.

На першому етапі (2004–2005 рр.) було проведено детальний аналіз сучасних літературних джерел, визначено сучасні підходи до комплексної діагностики міжособистісних відносин у середині спортивної команди з ігрових видів спорту. Визначено мету, задачі, предмет, об'єкт, розроблено програму дослідження.

На другому етапі (2006–2007 рр.) визначено взаємозв'язок психологічних особливостей особистості гравців з лідерськими проявами. Було проведено тестування гравців чоловічих команд з ігрових видів спорту (147 спортсменів, юнаки 18 – 22 років, різної кваліфікації (МС – 4 чол.; КМС – 26 чол.; I розряд – 104 чол.; II розряд – 13 чол.), які увійшли до складу 13 команд з ігрових видів спорту вищих навчальних закладів Дніпропетровська (Дніпропетровський державний університет економіки і права (ДУЕП), Національний гірничий університет (НАУ), Дніпропетровський державний аграрний університет (ДДАУ), Український державний хіміко-технологічний університет (УДХТУ), Національна металургійна академія України (НМАУ), з них: з баскетболу (НМАУ – 12 чол.; ДУЕП – 10 чол.; УДХТУ – 12 чол.); з волейболу (ДДАУ – 10 чол.; НГУ – 10 чол.; УДХТУ – 9 чол.; НМАУ – 10 чол.); з міні-футболу (ДДАУ – 12 чол.; НГУ – 10 чол.; УДХТУ – 13 чол.); з гандболу (НГУ – 10 чол.; УДХТУ – 12 чол.; НМАУ – 13 чол.).

Аналіз отриманих даних дозволив розробити та обґрунтувати програму формування лідерських проявів спортсменів різної кваліфікації з ігрових видів спорту чоловічих команд вищих начальних закладів.

На третьому етапі (2008–2009 рр.) був проведений формуючий експеримент, у ході якого визначалась ефективність впровадженої програми. В експерименті брали участь 92 спортсмени, юнаки 18 – 22 років, кваліфіковані спортсмени (МС – 4 чол.; КМС – 21 чол.; I розряд – 67 чол.),

які увійшли до складу 8 команд з ігрових видів спорту, а саме команди основних груп: баскетбол (УДХТУ) 12 осіб (МС – 1 чол.; КМС – 4 чол.; I р. – 7 чол.); волейбол (НГУ) 10 осіб (КМС – 1 чол.; I р. – 9 чол.); міні-футбол (ДДАУ) 12 осіб (КМС – 2 чол.; I р. – 10 чол.); гандбол (НМАУ) 13 осіб (МС – 1 чол.; КМС – 4 чол.; I р. – 8 чол.) та команди контрольних груп: баскетбол (НМАУ) 12 осіб (МС – 1 чол.; КМС – 4 чол.; I р. – 7 чол.); волейбол (НМАУ) 10 осіб (КМС – 2 чол.; I р. – 8 чол.); міні-футбол (УДХТУ) 13 осіб (КМС – 1 чол.; I р. – 12 чол.); гандбол (НГУ) 10 осіб (МС – 1 чол.; КМС – 3 чол.; I р. – 6 чол.).

На четвертому етапі (2009–2013 рр.) було систематизовано й узагальнено отримані результати, сформульовано основні висновки за матеріалами проведеного дослідження. Підготовлено дисертаційну роботу до апробації та офіційного захисту.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У ГРАВЦІВ ЗБІРНИХ ЧОЛОВІЧИХ КОМАНД З БАСКЕТБОЛУ, ВОЛЕЙБОЛУ, МІНІ-ФУТБОЛУ ТА ГАНДБОЛУ

Для вирішення другого завдання дисертаційного дослідження було проведено дослідження по виявленню лідерських якостей та особистісних особливостей спортсменів-гравців, динаміки міжособистісних відносин в спортивних командах, взаємозв'язку індивідуально-типологічних характеристик, індивідуально-психологічних властивостей та поведінки гравців, психофізіологічних характеристик гравців чоловічих команд з ігрових видів спорту (баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу).

На початку навчального року у вищих навчальних закладах комплектуються збірні команди з ігрових видів спорту, де всі члени команди є випускники спортивних шкіл і мають певний спортивний досвід, стаж та кваліфікацію. Протягом п'яти років спортсмени приймають участь у змаганнях різних рівнів і кожен навчальний рік команди поновлюються новими гравцями. Основним критерієм для визначення вибірки випробуваних було особисте бажання тренерів та гравців чоловічих команд з ігрових видів спорту (баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу), прийняти участь у дослідженні.

3.1. Аналіз динаміки міжособистісних відносин в спортивних командах

Суттєвою соціально-психологічною характеристикою особистості є її поведінка у групі, вміння контактувати і взаємодіяти з іншими людьми, дотримуватись групових норм і правил. Для правильного розуміння і оцінки цієї поведінки, а отже, і процесу взаємовідносин спортсмена та команди

варто враховувати як властивості особистості, котра займає певний соціальний статус, її позицію і роль в команді, так і склад, характер діяльності, рівень організації команди та процеси в середині команди [124].

Для того, щоб зрозуміти механізм сумісної діяльності кожної команди з ігрових видів спорту, за допомогою соціометричного методу, ми визначили параметри групової взаємодії та відобразили їх в соціометричних матрицях. Такий аналітичний засіб матричного представлення результатів соціометричного опитувальника дозволяє тренеру одразу бачити: лідера або лідерів; наявність відторгнутих та ізольованих гравців; кількість позитивних та негативних виборів; існуючі угруповання в середині команди. Ранжирування спортсменів в матриці за кількістю набраних балів, відповідно до числа отриманих ними виборів (див. розділ 2) дає нам можливість виявити ступінь взаємності у ведених гравців команди.

В таблиці 3.1 представлені сумарні, кінцеві дані по кожному з гравців (кількість зроблених та отриманих їм виборів, переведених в бали) команди НМАУ з волейболу.

На рисунку 3.1 представлена соціометрична матриця чоловічої команди НМАУ з волейболу аналіз якої свідчить, що гравці (з 1-го по 6-е місце) зробили взаємні позитивні вибори, що суттєво не виділяє явного лідера, але дає можливість відзначити потенційних лідерів за кількістю отриманих виборів.

Таблиця 3.1

**Показники ранжирування гравців
чоловічої команди НМАУ з волейболу**

Гравець Вибір	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	5	1	-	2	1	-	-	-	-	1
2	1	2	1	3	-	2	-	-	-	1
3	-	3	1	2	2	-	-	-	-	-
4	1	2	1	1	1	1	1	-	-	1
Бали	24	18	7	22	8	4	1	-	-	8
Місце	I	III	VI	II	IV - V	VII	VIII	IX - X	IX - X	IV - V

Дослідженнями встановлено, що в команді також існують повністю ізольовані гравці 8, 9, 10, які ігноруються командою. При оцінці дійсної ізольованості або неприйняття спортсменів слід враховувати не лише кількісно отримані їм негативні вибори, але й його суб'єктивну емоціональну реакцію та стан, який залежить від особистісних особливостей.

Гравець	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	■	1*	2*	3*		1*				1
2	1*	■	3*		2*					2
3	1*	2*	■		2	1	4*			
4	1*	2	2	■		1*	4*		2	3
5	4	3*	3		■			2*		
6	1*	3	4*		1*	■				
7	2		1	3	4*	4*	1	■		2
8	1	2	4			3		■		
9		2			1	1		4	■	
10		4	1	3						■
Сума	24	22	18	8	11	8	4	7	4	4
	■	4	■	■	■	■	■	■	■	■

Рис. 3.1. Сумісна соціометрична матриця команди НМАУ з волейболу:

□ – позитивний вибір; ■ – негативний вибір; * – взаємні вибори

Зробивши аналіз сумарних даних по кожному з гравців (рис. 3.2) команди НГУ з волейболу, можна визначити лідерів.

Таблиця 3.2

Показники ранжирування гравців чоловічої команди НГУ з волейболу

Гравець Вибір	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	2	-	-	-	-	5	-	-	1	2
2	1	1	4	-	-	2	-	1	-	1
3	1	3	1	-	-	2	-	-	1	2
4	1	-	1	1	-	-	2	2	1	-
Бали	14	9	15	1	-	30	2	5	7	15
Місце	IV	V	II - III	IX	X	I	VIII	VII	VI	II - III

Показники соціометричної матриці чоловічої команди НГУ з волейболу (табл. 3.2) свідчать, що гравці (з 1-го по 5-е місце) зробили взаємні позитивні вибори. Їх кількість, за допомогою аналізу матриці, вказує на лідера (за кількістю отриманих виборів). Також в команді існує повністю ізольований гравець 10, який ігнорується командою. Таке положення спортсмена, як правило, є показником низької потреби в спілкуванні, але при цьому гравець може комфортно себе відчувати в команді.

Гравець	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	■	2*	1*	1	3*				4*	
2	2*	■	1*	4*	3*					
3	1*	2*	■		3					
4	1	4*	3	■	2			1		
5	1*	3*	2*	1	■					
6	3			1		■	2*	4*		
7	3			2		1*	■	4		
8	1	2		3		4*	4*	■		
9	1*	2	3						■	
10	2			1		3		1		■
Сума	30	15	15	14	9	7	5	2	1	-

Рис. 3.2. Сумісна соціометрична матриця чоловічої команди НГУ з волейболу: □ – позитивний вибір; ■ – негативний вибір; * - взаємні вибори

Кількісні дані соціометричної матриці дали можливість оцінити всіх гравців, зокрема тих із них, які знаходяться на низьких ступенях ієрархічної градації. В цілому ми можемо позитивно оцінити гравців, які займають 1 – 5 місце. Взаємна відмова у високостатусних гравців існує між гравцями 4 – 5. У низькостатусних гравців відсутні взаємні відмови, що свідчить про відсутність негативних угруповувань.

За допомогою таблиці 3.3 ми можемо ранжувати гравців команди

ДДАУ з волейболу. Аналіз результатів показниківсоціометричної матриці команди ДДАУ з волейболу (рис. 3. 3)свідчить, що гравці (з 1-го по 5-е місце) зробили взаємні позитивні вибори, де не виділено явного лідера, але кількість отриманих виборів чітко вказує потенційних лідерів. Також в команді існують гравці 6, 8, 9, 10, до яких більшість гравців відносяться негативно.

Таблиця 3.3

**Показники ранжирування гравців
чоловічої команди ДДАУ з волейболу**

Гравець Вибір	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	1	-	-	4	-	1	1	-	1	2
2	-	-	3	-	-	-	3	2	2	-
3	3	1	2	-	1	-	-	1	2	-
4	2	2	2	-	-	-	1	-	1	1
Бали	12	4	15	16	2	4	14	8	15	9
Місце	V	VIII - IX	II - III	I	X	VIII - IX	IV	VII	II - III	VI

Характеристика матриці дає можливість встановити наявність двох угруповувань: ведучих гравців, які отримали більшість позитивних взаємних виборів і гравців, які отримали більшість взаємних негативних виборів.

Гравець	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10						
1		4*	2*	1*	3*			1*	2*	3						
2	1*		3*	2*				4*								
3	1*	3*		2*		1		3*	2							
4	1*	2*	3*		4	1*			2							
5	1*	2	4				3*	3	1	2						
6			1*	2*	4		2	1	1*	3						
7		2			3*	1*		2	1							
8	1*	3*				4										
9	1*			2	3	1*	2	2								
10		4	2		1			3								
Сума	16	8	15	15	14	3	12	9	8	8	4	14	4	16	2	5

Рис. 3.3. Сумісна соціометрична матриця чоловічої команди ДДАУ з волейболу: □ – позитивний вибір; ■ – негативний вибір; *- взаємні вибори

Таке положення в команді свідчить про можливість виникнення на цьому підґрунті конфліктних ситуацій, як в процесі тренування так і в змагальній діяльності.

В таблиці 3.4 представлено показники ранжирування гравців команди УДХТУ з волейболу, де за кількістю отриманих виборів можна бачити потенційних лідерів (гравці 1 - 2), які отримали позитивні вибори, як від високостатусних так і низькостатусних гравців команди.

Таблиця 3.4

**Показники ранжирування гравців
чоловічої команди УДХТУ з волейболу**

Гравець Вибір	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	3	2	-	-	-	1	2	1	-
2	4	1	-	-	-	1	3	-	-
3	1	3	-	-	-	2	1	-	-
4	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Бали	26	17	1	-	-	11	19	4	-
Місце	I	III	VI	VII - IX	VII - IX	IV	II	V	VII - IX

З соціометричної матриці чоловічої команди УДХТУ з волейболу (рис.3.4) можна бачити, що гравці (з 1-го по 4-е місце) зробили взаємні позитивні вибори, що також вказує на наявність угруповання в середині команди.

Проаналізувавши показники сумісних соціометричних матриць чоловічих команд з волейболу можна зазначити, що в командах існують потенційні лідери і явно ізольовані гравці. Це свідчить про небажання високостатусних гравців, співпрацювати з іншими гравцями та призводить, як правило, до безініціативності низькостатусних гравців. Такий стан взаємовідносин між гравцями в команді може призвести до негативних результатів, як у тренуванні, так і в змаганнях, особливо при замінах гравців.

Основними критеріями позитивних виборів гравців в команді слугувала наступна характеристика партнерів [132, с. 50-58]: 1 - гарний гравець; 2 - дружні стосунки; 3 – бойові якості в процесі гри. Основними критеріями негативних виборів служило розуміння про партнерів як: 1 – занадто збуджений в процесі гри; 2 – егоїст.

Гравець	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	■	■	2*	1*			1		
2	2*	■	■	1*	3*				1
3	2*	1*	■	■	3*			1	
4	3	2*	1*	■	■				
5	1		3	2*	■	4*			
6	2		3		1*	■			1
7	2	1					■	1*	
8	1	3	3				1*	■	2
9	1	2	3						■
Сума	26	19	17	11	4	4	1	0	11

Рис. 3.4. Сумісна соціометрична матриця чоловічої команди УДХТУ з волейболу: □ – позитивний вибір; ■ – негативний вибір; * - взаємні вибори

В позитивних оцінках партнерів провідну роль грають особисті ставлення, а в негативних оцінках – професійне відношення.

Аналіз сумарних даних по кожному з гравців команди НГУ з міні-футболу (табл. 3.5) показує потенційних лідерів, які визначаються більшою кількістю отриманих позитивних виборів гравців по команді.

Таблиця 3.5

Показники ранжирування гравців чоловічої команди НГУ з міні-футболу

Гравець Вибір	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	1	1	1	-	2	-	1	-	2	2
2	-	3	1	-	3	-	-	-	1	2
3	1	4	1	-	-	-	2	-	-	1
4	2	1	-	2	1	-	-	-	-	1
Бали	8	22	9	2	18	-	8	-	11	17
Місце	VI -	I	V	VIII	II	IX - X	VI -	IX - X	IV	III

	VII						VII			
--	-----	--	--	--	--	--	-----	--	--	--

За показниками соціометричної матриці, чоловічої команди НГУ з міні-футболу (рис. 3.5) можна спостерігати за позитивними або негативними виборами гравців по команді та визначити ступень взаємності виборів.

В команді спостерігається незначна кількість негативних виборів (1-8, 1-10, 7-9, 7-10). Взаємні негативні вибори (2-7, 7-8, 8-10) свідчать про наявність негативних угруповувань. Аналіз результатів вказує на перевагу позитивних виборів (3-6, 4-1, 4-2, 7-1, 7-2) і значна кількість взаємних позитивних виборів, причому у гравців вищого рангу (1-2, 1-3, 1-6, 2-3, 2-6, 3-5). Нами встановлено, що основна кількість позитивних виборів базується на критерії дружніх стосунків. В команді присутні більш дружні стосунки між гравцями, ніж професійні, що призводить до не бажання працювати з відторгнутими гравцями.

Гравець	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	■	2*	1*			3*		2		1
2	2*	■	2*			1*	1*	4		
3	2*	1*	■		4*	3				
4	3	2		■		1	1*			
5	3	2	1*		■			4		
6	2*	1*			4	■				
7	2	4		1*	3		■	2*	4	3
8	1		2	3			1*	■		2*
9	3		4	2			1		■	
10	4		3		1		2	1*		■
Сума	22	18	17	9	8	8	7	2	10	-

Рис. 3.5. Сумісна соціометрична матриця чоловічої команди НГУ з міні-футболу: □ – позитивний вибір; ■ – негативний вибір; * - взаємні вибори

В таблиці 3.6 представлено показники ранжирування гравців команд чоловічої команди ДДАУ з міні-футболу це дає можливість зафіксувати відсутність явного лідера. Аналіз показників соціометричної матриці команди ДДАУ з міні-футболу (рис. 3.6) відображає

велику кількість негативних виборів (4-3,4-6, 4-9, 4-10, 4-12) і значна кількість взаємних негативних виборів (1-2, 2-5, 4-5,5-7, 10-4, 10-7, 10-9), що говорить про конфліктність в спортивній команді та наявність негативних угруповань. Кількість позитивних та негативних виборів майже однакова. Кожен з гравців незалежно від статусу має, як позитивні так і негативні оцінки. Такий стан взаємовідносин в команді не дає можливості чітко визначити позитивні угруповування (основний состав команди). Основними критеріями негативних виборів гравців в команді ДДАУ з міні-футболу служило розуміння про партнерів: 1 – занадто збуджений в процесі гри; 2 – егоїст; 3 – не виконує поставлених задач; 4 – не має бійцівських якостей.

Таблиця 3.6

**Показники ранжирування гравців
чоловічої команди ДДАУ з міні-футболу**

Гравець Вибір	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	-	-	1	2	1	2	2	-	-	1	1	1
2	2	2	-	-	-	3	-	1	2	1	1	-
3	-	-	1	2	-	1	1	1	1	1	1	2
4	2	1	-	-	-	-	2	1	4	-	-	1
Бали	8	7	6	12	4	19	12	6	12	9	6	9
Місце	VIII	IX	X – XI	II – IV	XII	I	II – IV	X – XI	II – IV	V – VII	V – VII	V – VII

Показники соціометричної матриці свідчать про те, що в збірній команді з міні-футболу як сильніші, так і слабкіші гравці перебувають в постійній боротьбі між собою. Тому при оцінці дійсної ізольованості або відкинутості спортсмена слід враховувати його суб'єктивну емоціональну реакцію та стан, який залежить від особистісних особливостей.

На нашу думку, міні-футбол є однією з самих доступних, емоційних, більш культивованих спортивних ігор, де спортивний відбір до заняття цим видом спорту відбувається, як правило, за бажанням спортсмена, а не за визначиними для даного спорту критеріями відбору. Практика свідчить, що тренера, не завжди враховують те, що крім оцінки вузькоспеціалізованих якостей гравців, не менш важливо критично оцінювати специфіку команд, як

малої групи і специфіку факторів за межами спортивної діяльності в зв'язку з особливостями власної особистості, звичним стилем свого керівництва та ігровими концепціями.

Гравець	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12												
1	■		1*	4	2*		3					2												
2	2	■	■	4	3*		3*	2				4												
3			2	■		3	1			2*														
4	2*	1*		4	■		3	2	4*			1	3*	3*		1								
5			3*	4	4	■	3*		2*	2		1*	1											
6					4	1*	■	3*			2													
7	1		3*		4*		4	2	■		3*	1*	2*											
8	3		4	1	4		1		2*	■				2		3								
9	2		3	1*			4*		1*	4	■		3*			2								
10				3		4*			2*	2		3	■	4	1	1*								
11		3	1							1	3		4		2	■								
12	1				2						4			3		■								
Сума	19	2	12	6	12	2	12	1	9	12	9	10	9	10	8	2	7	16	6	10	6	-	4	9

Рис. 3.6. Сумісна соціометрична матриця команди ДДАУ з міні-футболу:

□ – позитивний вибір; ■ – негативний вибір; *- взаємні вибори

Аналіз показників ранжирування гравців чоловічої команди УДХТУ з міні-футболу (табл. 3.7) дає можливість зафіксувати відсутність явного лідера.

Зроблений аналіз показників соціометричної матриці команди УДХТУ з міні-футболу (рис. 3.7) свідчить про наявність позитивних взаємних виборів між ведучими і відкинутими гравцями (1-8, 2-5, 2-10, 4-6, 4-9). В команді спостерігаються негативні вибори гравців 5, 7, 8, та 11 до гравця 4, і таку ж кількість негативних виборів отримав гравець 13, якого ігнорують в команді. Значна кількість негативних взаємних виборів (1-2, 2-5, 4-10, 5-2, 5-7, 5-9, 10-7), є показником постійних конфліктів в середині команди, не конкуруючих між собою гравців, а амбіційних. Критеріями позитивних виборів служило розуміння про партнерів як: дружні стосунки і розуміння між собою; та коректність і благородність гравця. Оцінка кількісних позитивних та негативних показників матриці констатує, що в команді присутні більш дружні стосунки між гравцями ніж професійні і це істотно не впливає на результативність спортивної діяльності і потребує певної роботи з спортивним колективом.

Таблиця 3.7

**Показники ранжирування гравців
чоловічої команди УДХТУ з міні-футболу**

Гравець Вибір	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	1	1	-	-	2	1	-	1	3	2	1	-	1
2	3	1	1	-	-	1	-	1	1	3	2	-	-
3	2	1	1	1	1	1	-	1	-	1	3	1	-
4	1	1	-	-	1	-	-	3	-	1	1	1	1
Бали	18	10	5	2	11	9	-	12	15	20	17	3	5
Місце	II	VII	IX – X	XII	VI	VIII	XIII	V	IV	I	III	XI	IX – X

Аналіз показників сумісних соціометричних матриць команд з міні-футболу констатує про наявність потенційних лідерів. Практично не можливо визначити стрижень команди через розмах виборів зроблених кожним гравцем. Це пов'язано зі специфікою та масовістю спортивної гри, що допускає повну взаємозаміну гравців в процесі спортивної діяльності.

Гравець	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	■	■	2	1		4		3*	1				
2	2	■			3*		4*			1*			1*
3		1	■					2*			4*	3*	
4		4		■		1*	3		2*				
5	1	2*	3		1	■							
6				1*		■	2		3		2		1
7	3	2*			1		■			4*			
8	1*		2*		1	4	3	■					2
9			3	2*		1*		■	■				
10	4	3*			2		1			■		1	
11	2	3	1*		4	4				1	■		3
12		2	3*			4		1				■	
13	2		1*	4	1						3		■
Сума	20	18	17	15	12	11	10	9	5	5	3	2	13

Рис. 3.7. Сумісна соціометрична матриця команди УДХТУ з міні-футболу:

□ – позитивний вибір; ■ – негативний вибір; *- взаємні вибори

За допомогою таблиці 3.8 ми можемо ранжирувати гравців команди НМАУ з гандболу. Аналіз показників соціометричної матриці, чоловічої команди НМАУ з гандболу (рис. 3.8) дає можливість визначити велику кількість взаємних виборів між гравцями високого рангу, та виявити явного лідера за кількістю отриманих виборів. Негативні вибори направлені від сильних до слабких гравців, які можна пояснити тим, що спортсмени високого рангу можуть відчувати додаткову та часто значну психологічну напругу у зв'язку з необхідністю спілкуватись з гравцями низького рангу, та приймати участь в організації дій.

В команді існують гравці 11, 12 и 13, які повністю ізольовані та ігноруються командою. Але існують негативні вибори (7–1, 7–2, 9–2) які направлені від гравців низького рангу до лідерів, що припускає можливість суперництва з лідером. Серед високостатусних гравців (3–5), також спостерігається суперництво.

Таблиця 3.8

**Показники ранжирування гравців
чоловічої команди НМАУ з гандболу**

Гравець Вибір	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	-	-	5	3	-	3	-	1	-	-	-	1	-
2	1	1	3	1	-	3	-	2	-	1	1	-	-
3	1	1	-	1	2	2	2	2	1	-	-	-	-
4	1	-	1	2	4	-	-	-	3	-	-	-	-
Бали	6	5	30	19	8	25	4	14	15	4	3	4	-
Місце	VI	VII - VIII	I	III	V	II	IX - XI	IV	IV	IX - XI	XII	IX - XI	XIII

Основними критеріями позитивних виборів гравців в команді була наступна характеристика партнерів [132, с. 50-58]: 1 - гарний гравець; 2 - дружні стосунки; 3 - бойові якості в процесі гри. Основними критеріями негативних виборів служило розуміння про партнерів як: 1 - занадто збуджений в процесі гри; 2 - егоїст. В команді НМАУ з гандболу на фоні взаємних позитивних виборів, особливе місце в міжособистісних відношеннях займають питання формального та неформального лідерства.

Гравець	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13													
1	■	2*	4*	1*					3*			1														
2	1*	■	2*	2*	3*			4*																		
3	2*	1*	■	3*		1		4		2																
4	1*	2	3*	■	4*						2	1														
5	4	1*		3*	■	3				2*	1	2														
6			1			■	2*	3		4*																
7		3	1			2*	■	4	3*		2*															
8	1	3*		2	4			■																		
9	1*		1	4	2		2	3*	■																	
10		2	1		4*	3*		1	2	■																
11	1	3			4						■	2*														
12	2										1*	■														
13	2	1				3	4						■													
Сума	30	2	25	8	19	-	14	-	8	4	6	5	5	4	5	3	4	3	4	3	4	7	3	11	-	-

Рис. 3.8. Сумісна соціометрична матриця чоловічої команди НМАУ з гандболу:

□ – позитивний вибір; ■ – негативний вибір; *- взаємні вибори

Аналіз сумарних даних по кожному з гравців чоловічої команди НГУ з гандболу(табл. 3.9) показує потенційних лідерів, які визначаються більшою кількістю отриманих позитивних виборів гравців по команді.

Таблиця 3.9

**Показники ранжирування гравців
чоловічої команди НГУ з гандболу**

Гравець Вибір	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	1	3	-	-	2	-	1	2	-	-
2	-	3	-	1	2	-	2	2	-	-
3	-	-	-	1	4	-	2	1	-	-
4	-	2	-	3	-	2	-	1	-	-
Бали	4	23	-	8	22	2	14	17	-	-
Місце	VI	I	VIII – X	V	II	VII	IV	III	VIII – X	VIII – X

Показники соціометричної матриці команди НГУ з гандболу (рис. 3.9) свідчить про те, що гравці (з 1-го по 7-е місце) зробили взаємні позитивні вибори.

Гравець	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	■	3*	2*	1*			4*			
2	4*	■	2*	3*		1*				
3	2*	1*	■	3*	4			1		
4	4*	3*	1	■	2					
5	1	2			■					
6	2	1*	3		4	■				
7	1*		4	2	3	1	■			
8	1	2						■		
9	1	3		2	4				■	
10	2	3					4			■
Сума	23	22	17	14	8	4	4	2	4	4

Рис. 3.9. Сумісна соціометрична матриця чоловічої команди НГУ з гандболу: □ – позитивний вибір; ■ – негативний вибір; *- взаємні вибори

Одразу можна бачити гравців, які отримали значну кількість позитивних виборів, але явний лідер відсутній. Також можна бачити стрижень команди.

Критеріями позитивних виборів служило розуміння про партнерів як: дружні стосунки і розуміння між собою; та коректність і благородність гравця. В команді спостерігається позитивне угруповання, яке не бажає змін та прийняття нових гравців.

Гравці 9, 10 не отримали жодних виборів, два гравця отримали негативні вибори (3–8, 7–6). Основними критеріями негативних виборів служило розуміння про партнерів як: 1 – занадто збуджений в процесі гри; 2 – егоїст.

В таблиці 3.10 представлено показники ранжирування гравців команд чоловічої команди УДХТУ з гандболу, де одразу можна бачити лідерів команди.

Таблиця 3.10

**Показники ранжирування гравців
чоловічої команди УДХТУ з гандболу**

Гравець Вибір	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	-	1	1	-	1	2	1	2	1	-	1	2
2	3	2	1	1	1	-	1	-	-	-	4	-
3	2	2	-	1	4	-	-	1	-	-	1	-
4	2	1	-	-	2	-	-	1	1	4	1	-
Бали	15	15	7	5	17	8	7	11	5	4	19	8
Місце	III - IV	III - IV	VIII - IX	X - XI	II	VI - VII	VIII - IX	V	X - XI	XII	I	VI - VII

За результатами показників соціометричної матриці команди УДХТУ з гандболу (рис. 3.10) можна зазначити, що гравці (з 1-го по 5-е місце) зробили взаємні позитивні вибори. Явний лідер відсутній, але потенційні лідери існують. Аналіз матриці визначив, що в команді існують позитивні вибори (6–12, 7–4, 9–12, 10–2, 10–9, 10–12,) і взаємні позитивні вибори (1–8, 3–8, 11–4, 11–7, 12-7), які свідчать про наявність угруповувань.

Гравець	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12											
1	■	1*	4*		1*			3*															
2	3*	■	2*	4*				1			2												
3	4*	1*	■	2*		1		1*															
4	2*	4*	3*	■	1*		3				2	1											
5	2	3*	4	1*	■		2	1			3												
6		3		3		■		2	1*	2*	1	4											
7	2			1	3		■				1*	4*											
8	1*	4	2*	3				■															
9				2		1*		3	■	3	1	4											
10		3			3	1*		2	2	■	1*	4											
11	2		3	2*	4		1*	1		2*	■												
12			2				1*			3	4	■											
Сума	19	-	17	15	9	15	2	11	4	8	-	8	5	7	20	7	-	5	3	5	20	4	4

Рис. 3.10. Сумісна соціометрична матриця чоловічої команди УДХТУ з гандболу:

□ – позитивний вибір; ■ – негативний вибір; *- взаємні вибори

Гравці 8, 11 отримали більшість негативних виборів. Гравець 12 хоч і отримав позитивні вибори, але в ієрархії команди він займає останнє місце.

Ми можемо зробити припущення, що вибір членів команди визначався не лише за дружніми оцінюваннями, а й за професійним. Основними критеріями позитивних виборів служило розуміння про партнерів як: 1 - гарний гравець; 2 - дружні стосунки; 3 – бойові якості в процесі гри. Основними критеріями негативних виборів в збірних командах з гандболу сприяло розуміння про партнерів як: 1 – занадто збуджений в процесі гри; 2 – егоїст.

Зроблений аналіз показників сумісних соціометричних матриць збірних чоловічих команд з гандболу констатував, що в командах не існує явного лідера, але можна визначити стрижень команди, повністю ізольованих гравців та гравців ігнорованих командою. Специфіка даного виду спорту та його не масовість, за певних причин, відображається на динамічному процесі взаємодії спортсменів з командою.

Аналіз показників ранжирування гравців чоловічої команди ДУЕП з баскетболу(табл. 3.11) дає можливість визначити високо статусних гравців.

Таблиця 3.11

**Показники ранжирування гравців
чоловічої команди ДУЕП з баскетболу**

Гравець Вибір	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	4	2	-	-	-	1	1	-	-	-	-	1	-	2
2	2	3	5	-	1	-	2	-	-	-	-	2	-	1
3	-	1	-	1	-	-	5	-	1	-	2	1	-	-
4	2	-	1	-	-	-	-	2	1	-	1	1	-	4
Бали	24	19	16	2	11	4	20	2	3	-	5	9	-	15
Місце	I	III	IV	XI – XII	VI	VIII	II	XI – XII	IX – X	XIII – XIV	VII	VI	XIII – XIV	V

Аналіз показників соціометричної матриці, команди ДУЕП з баскетболу (рис. 3.11) свідчить про велику кількість взаємних виборі між гравцями високого рагу (1-2, 1-3, 1-4, 1-5, 2-3, 2-5, 3-4) і з гравцями низького рангу (4-12).

Гравець	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14														
1	■	3*	2*	1*	4*	1																						
2	4*	■	1		1*	2	3	2	4		3																	
3	1*	3	■	2*																								
4	2*	3	1*	■		1			2			4*																
5	1*	2*	3*		■					4																		
6			2			■	3																					
7				4			■		2*																			
8	2				1	1		■	3		3*	2																
9	1	3		2		1	4*		■																			
10	4	2	1			2				■	1																	
11	1				4	2			1*	2	3	■	4	3														
12		1	2	3*								■																
13				2		4			2		1		■															
14	1	3		2	4									■														
Сума	24	4	20	-	19	4	16	1	15	-	9	16	5	-	4	6	3	9	3	-	2	10	2	3	-	-	-	2

Рис.3.11. Сумісна соціометрична матриця чоловічої команди ДУЕП з баскетболу:

□ – позитивний вибір; ■ – негативний вибір; *- взаємні вибори

Значна кількість позитивних виборів не виявило явного лідера. Основними критеріями позитивних виборів служило розуміння про партнерів як: 1- гарний гравець; 2 – дружні стосунки; 3 – бойові якості в процесі гри; 4 – коректний гравець. Негативні вибори в команді направлені від високостатусних гравців до низько статусних, але існують негативні вибори між сильними гравцями (2-3) і як наслідок конкуренція між гравцями, яка призводить до конфлікту в середині команди. Основними критеріями негативних виборів служило розуміння про партнерів як: 1 – занадто збуджений в процесі гри; 2 – егоїст.

В команді існують гравці 12, 13 и 14, які повністю ізольовані та ігноруються командою, що може свідчити про низьку потребу в спілкуванні, але при цьому досить комфортно себе відчувати в команді.

Характеристика показників матриці свідчить про прагнення до співпраці гравців високого рангу з гравцями низького рангу, що свідчить про ініціативність та співпрацю між гравцями, але яку треба розглядати не лише на рівні спортивної підготовки, а в контексті психолого-педагогічній підготовки.

Сумарні, кінцеві дані по кожному гравцю чоловічої команди УДХТУ з баскетболу (табл. 3.12) свідчать про відсутність лідера.

Таблиця 3.12

**Показники ранжирування гравців
чоловічої команди УДХТУ з баскетболу**

Гравець Вибір	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	-	1	-	3	3	-	1	1	2	-	-	1
2	-	-	1	-	3	-	2	1	2	-	-	1
3	1	1	1	-	-	1	1	-	1	1	3	1
4	-	2	2	-	-	2	1	-	1	-	-	-
Бали	2	6	7	12	21	4	13	7	17	2	6	9
Місце	XI – XII	VIII – IX	VI – VII	IV	I	X	III	VI – VII	II	XI – XII	IX	V

Аналіз показників соціометричної матриці чоловічої команди УДХТУ з баскетболу представлено на рисунку 3.12.

Гравець	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12												
1	■	1*				2*	4																	
2	3*	■	2					4	3*															
3	2*		■		1			1*		4*	3													
4			1	■			2*			3*	2	1												
5	1*	2			■	3					1													
6		2		1		■																		
7			3*	1*			■			4	2	1*												
8	1						1	■				3												
9		1*	2			3	4		■															
10	2	3	4*	1*					1*	■														
11		2	1			1	2		4	3	■													
12	2							1	1*	3		2												
Сума	21	2	17	4	13	-	12	4	9	-	7	-	7	8	6	-	6	4	4	-	2	10	2	8

Рис. 3. 12. Сумісна соціометрична матриця чоловічої команди УДХТУ з баскетболу:

□ – позитивний вибір; ■ – негативний вибір; *- взаємні вибори

Значна кількість взаємних позитивних виборів між гравцями різних рангів (1-5, 2-9, 3-7, 3-10), та взагалі позитивні вибори розташовані досить хаотично, що свідчить про позитивні угруповання, але наявність негативних виборів між гравцями різних рангів (1-11, 2-11, 4-11, 4-12, 5-11) свідчить про суперництво між цими угрупованнями, що може призвести до конфліктних ситуацій. Негативні вибори припали на відторгнених гравців 11 та 12. Таке неоднозначне положення в команді необхідно контролювати, та проводити певну психолого-педагогічну корекційну роботу. Основними критеріями позитивних виборів служило розуміння про партнерів як: 1 - гарний гравець; 2 - дружні стосунки; 3 – бойові якості в процесі гри. Основними критеріями негативних виборів служило розуміння про партнерів як: 1 – занадто збуджений в процесі гри; 2 – егоїст.

В таблиці 3.13 представлено показники ранжирування гравців команди НМАУ з баскетболу, де за кількістю отриманих виборів можна бачити потенційних лідерів (за кількістю отриманих виборів), але явний лідер відсутній.

Таблиця 3.13

**Показники ранжирування гравців
чоловічої команди НМАУ з баскетболу**

Гравець \ Вибір	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	1	2	1	4	1	2	1	1	-	1	1	-
2	2	1	-	1	2	5	-	3	-	-	1	1
3	1	-	-	2	-	1	-	2	1	1	1	1
4	-	1	-	-	-	-	-	2	1	1	1	-
Бали	12	12	4	23	10	25	4	19	3	7	10	5
Місце	IV - V	IV - V	X - XI	II	VI - VII	I	IX - XI	III	XII	VIII	VI - VII	IX

Результати показників соціометричної матриці чоловічої команди НМАУ з баскетболу (рис. 3.13) показують, що не існує явно вираженого стрижня команди, розмах показників позитивних виборів (1-4, 3-1, 3-7, 5-2, 5-3, 5-4, 5-9, 8-3, 8-6, 11-1, 11-8, 12-1, 12-3) і взаємних позитивних виборів (1-7, 1-8, 2-3, 2-6, 5-12, 10-12) не має чітких меж.

Гравець	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12														
1	■			1			1*	3*																		
2		■	2*			1*	1*																			
3	1	2*	■	3*			2	4																		
4		3	2*	■	1																					
5		1	2	1	■				3			4*														
6	2	1*	3			■																				
7	1*						2	■																		
8	2*	1	3	2	1	4		■																		
9			3		1	1	2	2	4	■	1															
10			1						2	■		3*														
11	2						3	1	1		■															
12	3		4		2*			1		1*		■														
Сума	25	-	23	-	19	4	12	8	12	4	10	3	10	8	7	-	5	-	4	-	4	-	4	-	3	-

Рис. 3.13. Сумісна соціометрична матриця чоловічої команди НМАУ з баскетболу:

□ – позитивний вибір; ■ – негативний вибір; *- взаємні вибори

Можна припустити, що позитивний вибір гравців визначався більш за дружніми ознаками, ніж за професійний. Негативні вибори (3–6, 5–3, 8–4, 11–7, 12–7) свідчать про неприйнятність гравців 3, 4, 7 своїх партнерів по команді 6, 8, 11, 12. Взаємні негативні вибори (2–5) є наслідком суперництва.

Аналіз сумісних соціометричних матриць збірних чоловічих команд з баскетболу констатував, що в командах не існує явного лідера, але потенційні лідери є. Практично не можливо визначити стрижень команди через розмах виборів зроблених кожним гравцем. Ми можемо припустити, що гравці прагнуть взаємодіяти один з одним при наявності психологічної сумісності. Можливо це пов'язано з специфікою спортивної гри, а саме зі швидкістю змін ігрових ситуацій, що тримає гравців на високому рівні емоційної напруги. Саме тому тренеру необхідно враховувати не лише спеціалізовані якості гравців, а й особистісні потреби гравців.

Більш того особливе місце в групових та міжособистісних відношеннях займають питання формального і неформального лідерства. Відомо, що в кожній команді є потреба в лідері, але ця потреба може бути виражена по різному [132].

Відсутність лідера – недолік команди. Отже, командою треба з самого «народження» керувати так, щоб в ній був спортсмен з позитивним потенціальними можливостями лідера. Цей потенціал проявляється в загальній поведінці гравця, в його поглядах та вміннях триматись.

При наявності декількох лідерів, ситуація в команді може скластися як негативно так і позитивно. Негативно – коли виникає конкуренція між лідируючими гравцями, і ця ситуація може ще ускладнитись коли до двох лідерів додається ще один (капітан або лідер). Позитивна ситуація – коли лідери успішно співпрацюють, якщо вони доповнюють один одного.

Аналіз літературних джерел свідчить про те, що команда без лідера не встані проявити всіх своїх можливостей. Така команда особливо чутлива до критичних ситуацій та практично не здатна до того, щоб в потрібний момент внести активні зміни в хід подій та досягти певних результатів [52, 132].

Ми використовували соціометричне дослідження в тій мірі, в якій сам тренер в стані адекватно зрозуміти та оцінити соціометричні параметри в порівнянні с даними його спостережень. Таким чином, він не буде просто пасивним споживачем даних, а й критично оцінить результати соціометричного опитування, при цьому важливо не забувати про необхідність збереження професійної тайни та педагогічного такту.

За результатами соціометричного дослідження, структуру команд ми описали за допомогою індексів (розділ 2, додаток Є).

Для загальної оцінки кількісної характеристики аспектів сумісної діяльності членів команд з чотирьох ігрових видів спорту ми зробили аналіз соціометричних індексів (рис. 3.14) кожної з команд.

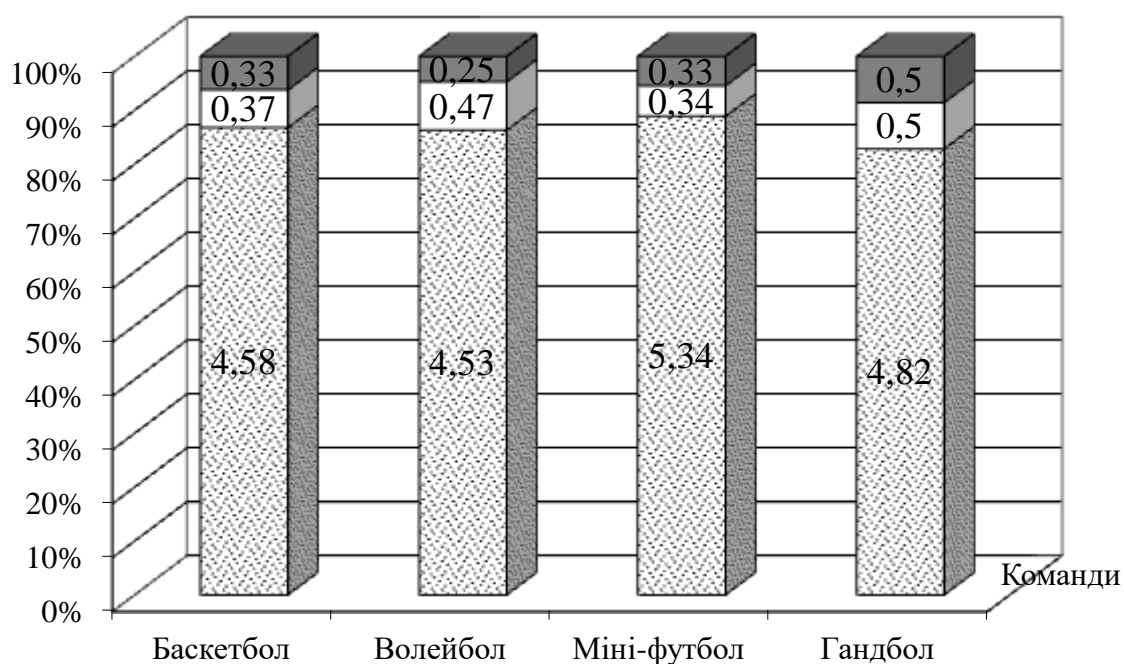

Рис. 3.14. Результати соціометричного дослідження на основі суб'єктивних переваг в чоловічих командах з ігрових видів спорту:

- ▨ - групова експансивність;
- ▤ - групова згуртованість;
- - групова інтеграція

Так в командах з ігрових видів спорту (баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу) можна констатувати, що високий індекс у показника групової експансивності, який показує середню активність команди при

вирішені задач соціометричного тесту (з розрахунком на кожного члена команди) склав: баскетболі – 87 %; волейболі – 86 %; міні-футболі – 89 %; гандболі – 83 %. Незалежно від того, що в командах висока потреба в дружніх відношеннях, показник групової згуртованості склав: в баскетболі – 7 %; волейболі – 9 %; міні-футболі – 5 %; гандболі – 9 %. Показник групової інтеграції (відкинутих гравців), склав: в баскетболі – 6 %; волейболі – 5 %; міні-футболі – 6 %; гандболі – 8 %.

Особливо велику практичну допомогу тренеру може здійснити своєчасне та компетентне застосування соціометричного методу в поєднанні з іншими підходами при комплектуванні команди та вирішення питань, пов'язаних з необхідністю включення або виведення гравця (або гравців) з основного складу.

Результати соціометричного дослідження в чоловічих командах з ігрових видів спорту (баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу) дозволили зробити висновки, що команди з чотирьох ігрових видів спорту не мають суттєвих відмінностей в позитивних та негативних виборах по формальним та неформальним критеріям, а саме:

- 1) в особливості групової диференціації в команді (існування лідерів, відомих, відторгнутих, ізольованих);
- 2) в відношеннях між сильними, ведучими гравцями в команді (існування ядра, позитивних та негативних угруповань) та характеру їх контактів з менш авторитетними гравцями;
- 3) в виразності відношень конкуренції та можливим переносом негативних міжособистісних зв'язків на ігрову діяльність;
- 4) положення нових та молодих гравців в команді.

Таким чином результати констатуючого експерименту свідчать про необхідність врахування соціально-психологічної сумісності спортсменів, особливо між лідерами та відомими гравцями, при розробці програми формування лідерських якостей кваліфікованих гравці збірних команд з ігрових видів спорту

Враховуючи важливу роль відносин (ділових та емоційних) в середині команди, в сумісній діяльності і в житті взагалі, тренер повинен швидко і вірно орієнтуватись в міжособистісних відносинах гравців, особливо, які чітко проявляються в комунікативній поведінці, яка спостерігається[101].

3.2. Аналіз та характеристика взаємозв'язку індивідуально-типологічних характеристик, особистісних психологічних властивостей та поведінки гравців чоловічих команд з баскетболу, волейболу, міні-футболу та гандболу

Виходячи з того, що роль лідера в чоловічих командах з ігрових видів спорту (баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу) вищих навчальних закладах, зводиться до інтеграції членів групи та регулюванні взаємовідносин, важливим показником особистісних якостей гравців, який впливає на зовнішні поведінкові прояви є особистісні психологічні особливості особистості.

Для вивчення співвідношення особистісних психологічних особливостей спортсмена та зовнішніх поведінкових проявів можуть бути використані чотири типу темпераменту: сангвінік, флегматик, холерик, меланхолік.

Данні по визначенню типологічних особливостей спортсменів були отримані на основі двохфакторній моделі (розділ 2).

Аналіз результатів оцінки особистісних якостей (табл. 3.15), які визначають типи особистості гравців констатував, що у гравців спостерігається тенденція до закріплення товарисько-рухомого типу характерологічних проявів і склало: в баскетболі 40,0 %, волейболі 55,6 %, міні-футболі 40,6 %, гандболі 31,3 %. Також можна спостерігати за менш виразною тенденцією до закріплення товарисько-врівноваженого типу характерологічних проявів - в баскетболі 28,6 %, волейболі 22,2 %, міні-футболі 31,2 %, гандболі 37,5 %; та нестримано-врівноваженого характерологічних проявів - в баскетболі 5,7 %, волейболі 2,8 %, міні-футболі 3,1 %, гандболі 3,1 %. При цьому трапляються окремі випадки

закріплення стримано-неврівноважного (гандбол 3,1 %, баскетбол 2,9 %), нестримано-неврівноваженого (волейбол 2,8 %) типів характерологічних проявів.

Таблиця 3.14

Результати психологічного тестування типологічних особливостей кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту (%), (за Х. Айзенком)

Характерологічні прояви особистості спортсменів, %	Вид спорту			
	Баскетбол, (n = 38)	Волейбол, (n = 39)	Міні-футбол, (n = 35)	Гандбол, (n = 35)
Товарисько-рухомий	40,0	55,6	40,6	31,3
Товарисько-врівноважений	28,6	22,2	31,2	37,5
Стримано-рухомий	8,5	2,8	6,3	9,4
Стримано-врівноважений	5,7	-	6,3	12,5
Товарисько-неврівноважений	-	8,3	3,1	-
Стримано-неврівноважений	2,9	-	-	3,1
Нестримано-врівноважений	5,7	2,8	3,1	3,1
Нестримано-рухомий	2,9	-	3,1	-
Нестримано-неврівноважений	-	2,8	-	-

На рисунку 3.15. можна спостерігати за тим, що в збірних командах з баскетболу, більшість членів команди з сильним невірноваженим (холеричним типом темпераменту) склали 42,9 %, який відрізняється швидкістю рухів, дій та збудженістю. Психічні процеси швидкі та інтенсивні. Неврівноваженість відображається на діях спортсмена: він з захопленням береться за справу, проявляє ініціативу. В спілкуванні допускає різкість (що не дає можливості об'єктивно оцінювати вчинки колег) і на цьому підґрунті можливе виникання конфліктні ситуації [130].

Менш гравців мають сильний, урівноважений, рухливий (сангвінічний темперамент) – 40,0 %, який відрізняється рухливістю, має бажання займатись дуже рухливими видами спорту. Спортсмен легко опановує нові навички, орієнтується при швидкій зміні ситуацій, уникає моторних тренувань, добре переносить психічне навантаження, з легкістю налагоджує відношення. При складних умовах у такої особистості може виникнути небажання доводити справу до кінця [129, 144].

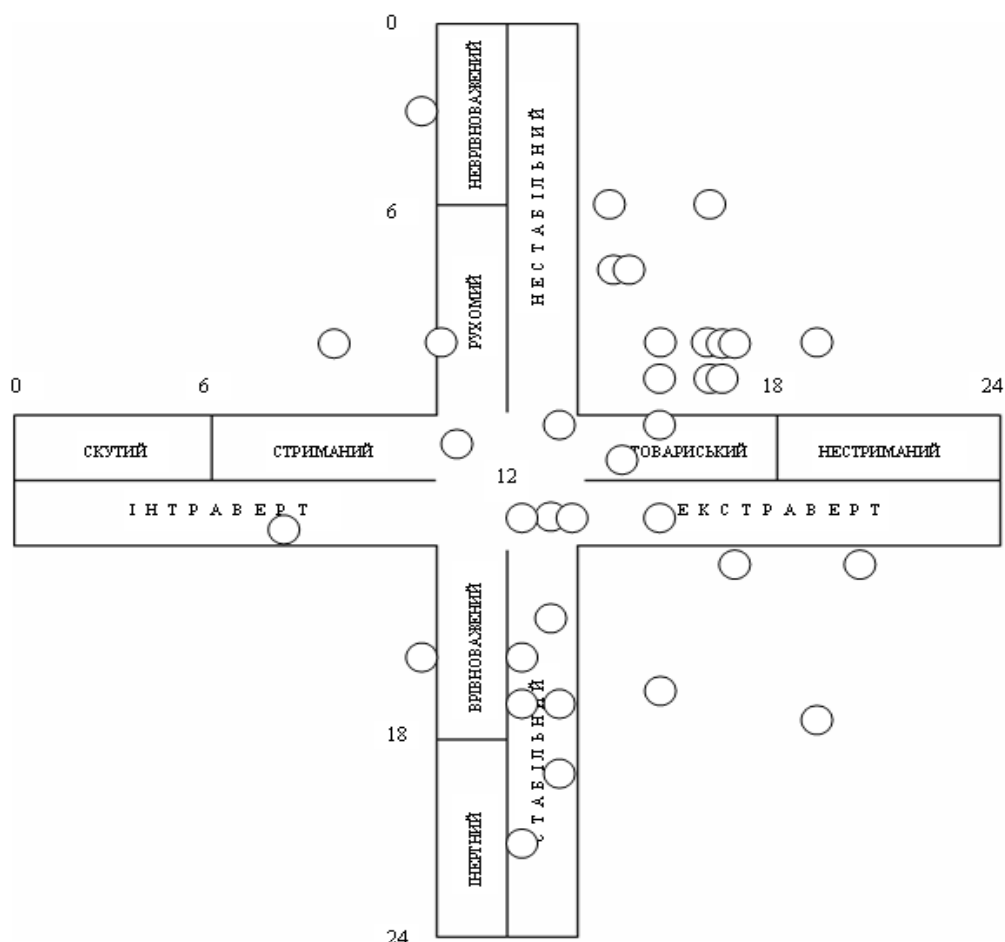

Рис. 3.15. Психокарта характерологічних проявів особистості кваліфікованих баскетболістів ($n = 35$) у зв'язку з властивостями темпераменту (коло Айзенка)

В збірних командах з баскетболу трапляються поодинокі випадки спортсменів з слабким типом вищої нервової діяльності (меланхолічний темперамент) - 11,4 %, який відрізняється високою емоційною чутливістю, підвищеною вразливістю. Замкнутий, важко і повільно зближається з людьми. Схильний недооцінювати свої сили і переоцінювати перешкоди [63]. Незначна кількість спортсменів з сильним, оптимально збудливим, урівноваженим, повільним типом (флегматики) - 5,7 %, який характеризується інертністю, повільним реагуванням на подразники. В спілкуванні рівний, спокійний, настрої не стійкий [192].

На рисунку 3.16. можна спостерігати, що в збірних командах з волейболу, більшість членів команди з сильним неурівноваженим

(холеричним типом темпераменту) склали 66,7 %, який відрізняється підвищеною збудливістю і неврівноваженістю .

Гравці з холеричним типом темпераменту запальні, агресивні, прямолінійні у відносинах, ініціативні у діяльності. Рухи швидкі і різкі [57, 181].

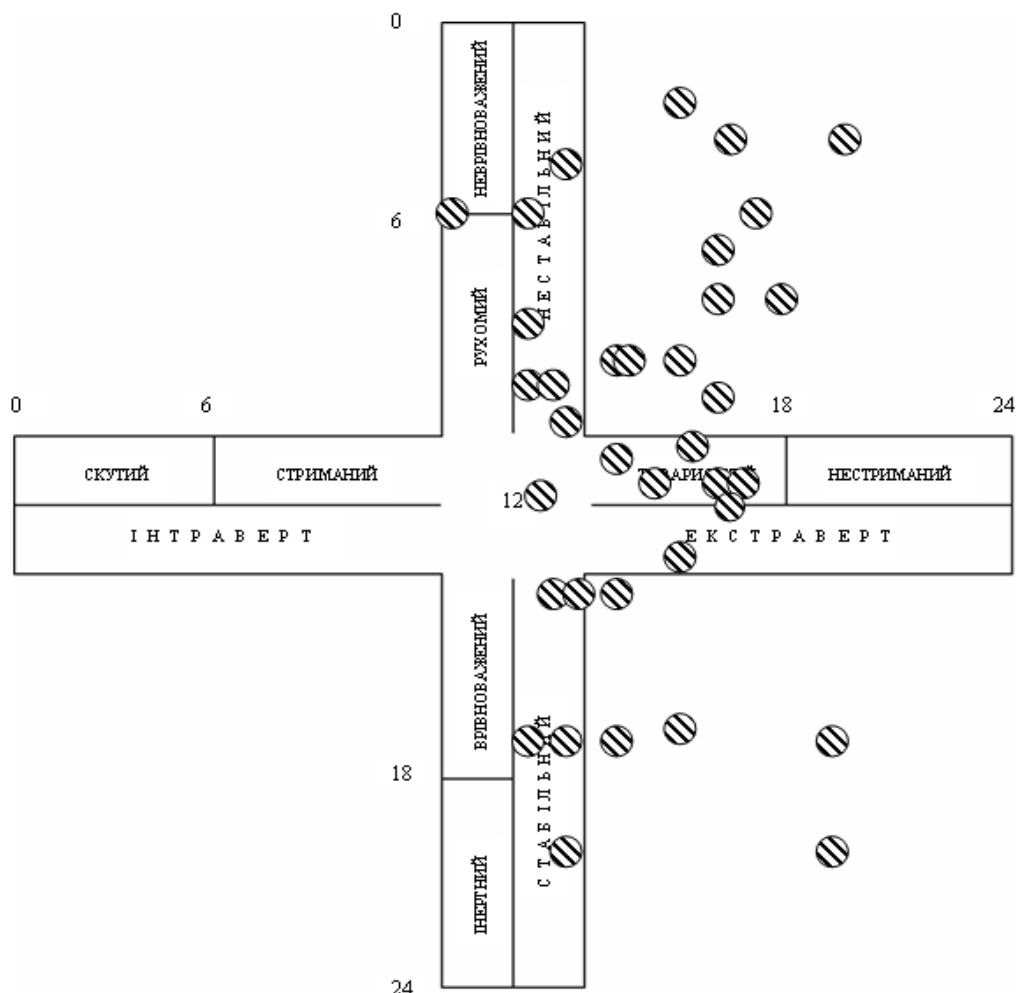

Рис. 3.16. Психокарта характерологічних проявів особистості кваліфікованих волейболістів ($n = 36$) у зв'язку з властивостями темпераменту (коло Айзенка)

Гравців які мають сильний, урівноважений, рухливий (сангвінічний темперамент) склали 30,5 %, і відрізняються високою адаптивністю і рухливістю. Їхня увага нестабільна, швидко і легко переключається [193]. В ситуації напруги поводить себе адекватно і конструктивно.

В збірних командах з волейболу незначний процент спортсменів з слабким типом вищої нервової діяльності (меланхолічний темперамент) - 2,8

%, у яких психічні процеси проходять повільно, вони важко реагують на сильні подразники, схильні до самотності, не товариські [193].

Гравці з оптимально збудливі, урівноважені, з повільним типом (флегматики) – відсутні.

На рисунках 3.17 можна бачити, що в збірних командах з міні-футболу значна кількість спортсменів з сильним неврівноваженим (холеричним типом темпераменту) - 46,9 %, які енергійні, активні, ініціативні. Але загальна нестриманість, грубість, різкість та схильність до афектів – часто проявляються в складних умовах діяльності [181].

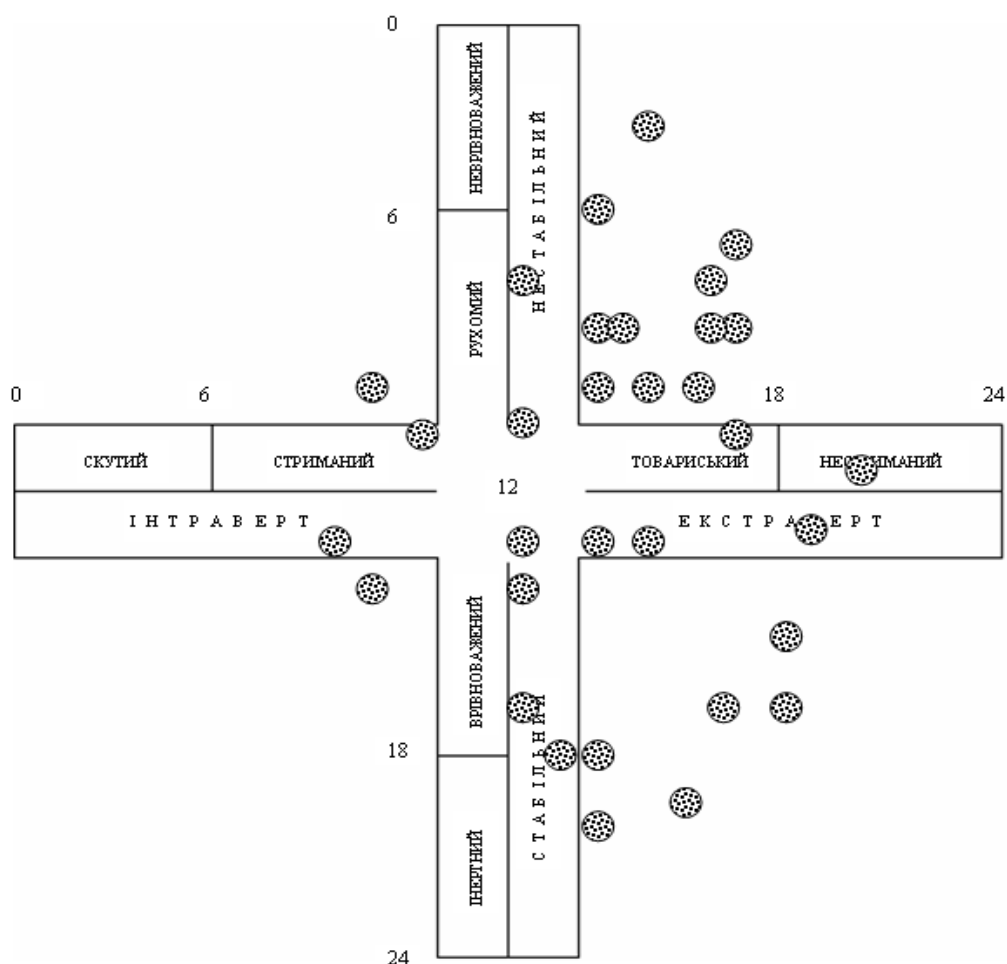

Рис. 3.17. Психокарта характерологічних проявів особистості кваліфікованих міні-футболістів ($n = 32$) у зв'язку з властивостями темпераменту (коло Айзенка)

Менш спортсменів збірних команд з міні-футболу з сильним

урівноваженим, рухливим (сангвінічним) темпераментом - 40,6 %, який відрізняються високою адаптивністю і рухливістю. Їхня увага нестабільна, швидко і легко переключається.

Серед гравців трапляються поодинокі випадки спортсменів зі слабким типом вищої нервової діяльності (меланхолічний темперамент) - 6,25 %, які відрізняється високою емоційною чутливістю, підвищеною вразливістю, замкнуті, важко і повільно зближаються з людьми.

Нами виявлено, що гравці мають оптимально збудливий, урівноважений, повільний тип (флегматики) - 6,25, і характеризується інертністю, повільним реагуванням на подразники. Інертність і врівноваженість нервових процесів дозволяє флегматику залишатися в будь-яких ситуаціях спокійним [193].

На рисунку 3.18 можна бачити, що в збірних командах з гандболу гравців з сильним урівноваженим, рухливим (сангвінічним) темпераментом -40,6 %, який в ситуації напруги поводить себе адекватно і конструктивно. Сангвінічний темперамент характеризується гарною працездатністю, йому цілком відповідають заняття, пов'язані зі спілкуванням і взаємодією з іншими людьми, спокійне ставлення до критики.

Менш гравців складають спортсмени з сильним неурівноваженим (холеричним) типом темпераменту - 34,4 %, які мають слабе терпіння, у них збуджена реакція на критику, вони наділені високою товариськістю, гарною адаптацією, позитивним відношенням до нового, вони йдуть до мети з повною віддачею сил, переборюючи труднощі [124].

Однаковий процент гравців з слабким типом вищої нервової діяльності (меланхолічний темперамент) - 12,5 %, які легко переключаються з однієї справи на іншу, мають чутливість до усього, що відбувається довкола них, та гравців з сильним, оптимально-збудливим, урівноваженим, повільним типом (флегматики) - 12,5 %, які мають терпіння, наділений повільною адаптацією, невисокою товариськістю, стриманістю в поведінці [63, 124].

Отже, результати психологічного тестування свідчать про те, що

процес багаторічного спортивного удосконалення накладає певний відбиток на характерологічні проявлення особистості спортсмена.

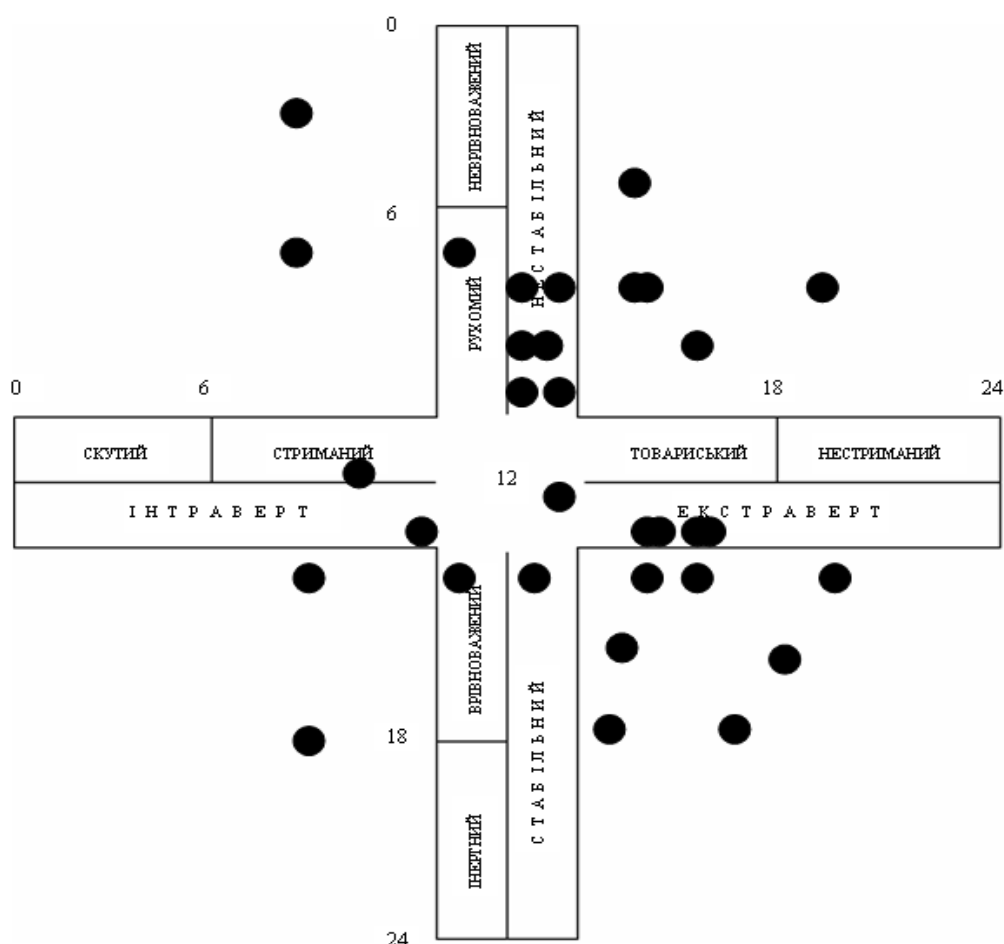

Рис. 3.18. Психокарта характерологічних проявів особистості кваліфікованих гандболістів ($n = 32$) у зв'язку з властивостями темпераменту (коло Айзенка)

Для визначення співвідношення особистісних психологічних особливостей спортсменів та зовнішніх поведінкових проявів ми використовували данні типологічних особливостей спортсменів, які були отримані на основі двофакторній моделі (за Айзенком).

Аналіз результатів дослідження констатував (рис. 3.19), що як у лідерів так і у відомих гравців з чотирьох ігрових видів спорту спостерігається тенденція до закріплення товарисько-рухомого типу (сангвінік) та товарисько-врівноваженого типу (холерик) характерологічних проявів.

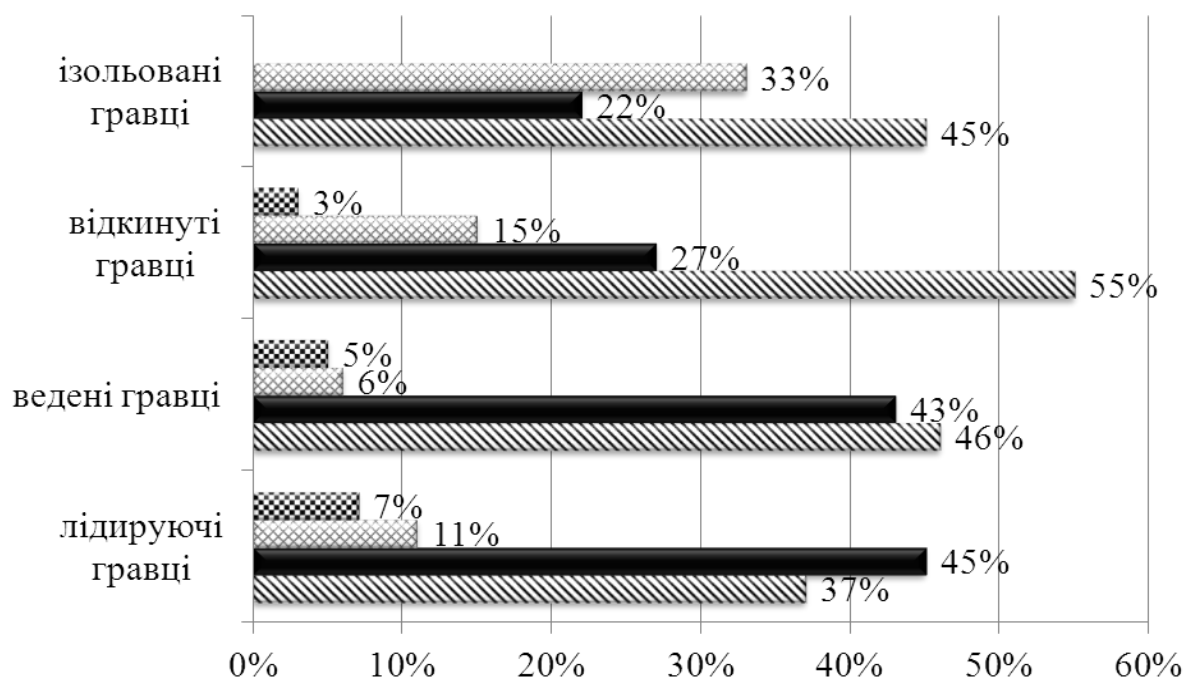

Рис.3.19 Типологічні особливості гравців з досліджуваних ігрових видів спорту: - холерик; - сангвінік; - флегматик; - меланхолік

При цьому є окремі випадки закріплення стримано-неврівноваженого типу (меланхолік) та нестримано-неврівноваженого типу (флегматик) характерологічних проявів.

Спортсмени збірних команд з чотирьох ігрових видів спорту не мають суттєвих відмінностей, а саме:

- найбільш питому вагу у спортсменів набувають середні типові форми поведінки, які характеризуються товариськістю та стриманістю (сангвінічний та холеричний темпераменти);

- у лідируючих гравців в найбільшому ступені закріплені ознаки врівноваженого та рухливого типів нервово-психичної збудженості (сангвінічний темперамент);

- у спортсменів з ігрових видів спорту практично не закріплюються крайні прояви типових форм поведінки, характеризуючи скутість та нестриманість (флегматичний та меланхолічний темпераменти).

Враховуючи те, що сутність ігрових видів спорту пред'являє специфічні вимоги до прояву характерологічних властивостей особистості

кваліфікованих спортсменів, можна заключити, що темперамент істотно впливає на формування здібностей особистості визначаючи його схильність до активної, динамічної спортивної діяльності.

3.3. Аналіз показників експрес-методики оцінки соціально-психологічного клімату в спортивних командах

Одним з найбільш значущих результатів дослідження лідерства, який підкріплює гіпотезу структурно-функціональної концепції лідерства, є положення про те, що лідерство соціально-психологічний феномен. За допомогою методики оцінки соціально-психологічного клімату в спортивних командах, ми виявили: 1) поведінкову компоненту особистості спортсмена, який спілкується з іншими суб'єктами, включає всі психічні процеси, пов'язані з пізнанням оточення і самого себе; 2) емоційну компоненту – обіймає все, що може бути зафіксоване на рівні фізіологічних реєстрацій та суб'єктивних ставлень (позитивні і негативні переживання, конфліктність емоційних ставлень, міжособистісна емоційна чутливість, задоволення собою, партнером, роботою, взагалі умовами життя тощо); 3) когнітивну компоненту (взаємодія) - регулюються першими двома і включає в себе конкретні відкриті дії стосовно партнера, в свою чергу, взаємодія чинить зворотний вплив на когнітивну та емоційну компоненту [26, 39, 63]. Методики вимірів даних показників представлені у розділі 2 (додаток Ж).

На рисунку 3.20 представлено результати експрес-методики оцінки соціально-психологічного клімату в командах з баскетболу, волейболу, міні-футболу та гандболу. Аналіз соціально-психологічного клімату в командах з ігрових видів спорту дозволив виявити рівень сформованості команди як колективу та оцінити ступінь адаптації кожного гравця команди до спільної діяльності. Соціально-психологічний клімат розглядався за трьома компонентами, що дозволило визначити структуру відносин у командах. Так, емоційна компонента становить 0,76 бала (49 %) і характеризується як позитивна компонента та виражається у взаємних симпатіях один до одного

членів команди. Поведінкова компонента становить 0,65 бала (43 %) і характеризується як суперечлива, це свідчить, що гравці мало контактують за межами спільної (спортивної) діяльності. Показник когнітивної компоненти виявився найменшим – 0,15 бала (8 %) і характеризується як негативний та свідчить про те, що члени команди не можуть дати повної характеристики особистісних та ділових якостей інших гравців. Висновок про стан соціально-психологічного клімату в командах було зроблено на основі оцінок трьох компонентів, які визначаються перевагою позитивної або негативної характеристики, за відсутності їх переваг соціально-психологічний клімат визначається як суперечливий. Таким чином, у результаті дослідження дана оцінка соціально-психологічного клімату в командах, що визначається як суперечлива і свідчить про невизначені та суперечливі стосунки між гравцями, інтереси, цілі та цінності яких реально або припустимо несумісні, що призводить до конфліктних ситуацій.

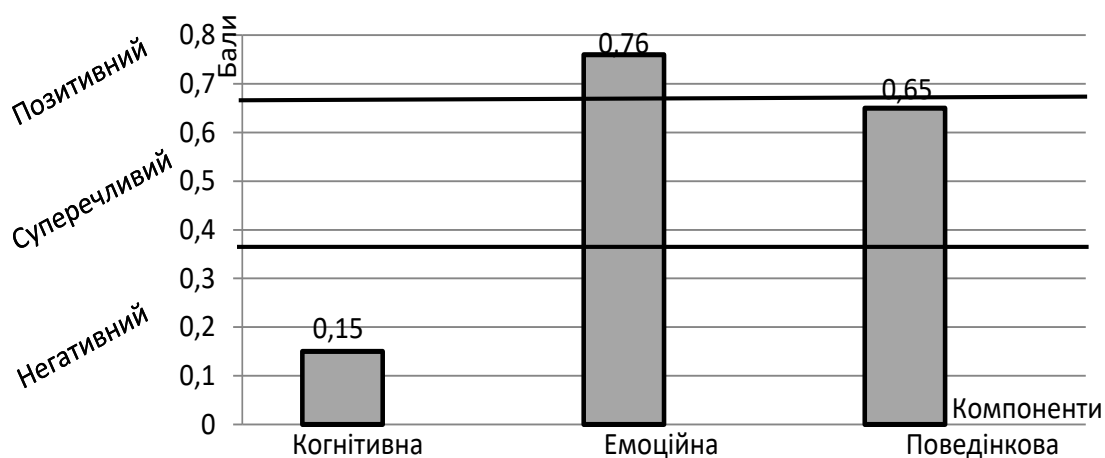

Рис. 3.20. Показники соціально-психологічного клімату в командах з досліджуваних ігрових видів спорту

Ігрові ситуації створюють потенційні сили, які сприяють актуалізації або перешкоджають реалізації намірів, планів, відносин гравців. Знаходячи або створюючи відповідний (зручний) канал ситуаційних явищ, можна домагатися кардинальної зміни поведінки членів команди за рахунок маніпулювання окремими приватними характеристиками ситуації.

3.4. Аналіз показників схильності до лідерства та керівництва

За допомогою методики на виявлення схильності до лідерства ми оцінили здатність кожного гравця впливати на своє оточення (тобто вести за собою, спонукати до діяльності). Методики вимірів даних показників представлені у розділі 2.

Сама спортивна діяльність припускає наявність особистостей, які прагнуть досягнути найвищих результатів і бути признаним оточуючими, а саме бути лідерами в тій повноті, якій вони саме для себе визначили. Тому можна припустити, що взагалі спортивна діяльність для сильних, цілеспрямованих особистостей. Але на фоні сильніших нам треба виділити оптимальних лідерів для продуктивної співпраці членів команди, які задовольняють потреби і відповідають вимогам даної команди.

В таблиці 3.15 представлені кількісні показники схильності до лідерства гравців чоловічих команд з баскетболу, волейболу, міні-футболу та гандболу.

Таблиця 3.15

Кількісні показники схильності до лідерства гравців чоловічих команд з ігрових видів спорту (%)

Збірні команди	Схильні до лідерства	Не схильні до лідерства,
Баскетбол		
ДУЕП (n = 14)	57,1	42,9
УДХТУ (n = 12)	75,0	25,0
НМАУ (n = 12)	66,7	33,3
Волейбол		
НГУ (n = 10)	80,0	20,0
ДДАУ (n = 10)	60,0	40,0
УДХТУ (n = 9)	66,7	33,3
НМАУ (n = 10)	70,0	30,0
Міні-футбол		
ДДАУ (n = 12)	75,0	25,0
УДХТУ (n = 13)	38,5	61,5
НГУ (n = 10)	70,0	30,0
Гандбол		
НМАУ (n = 13)	77,0	23,0
НГУ (n = 10)	70,0	30,0
УДХТУ (n = 12)	83,3	16,7

В результаті обробки отриманих кількісних показників, які відображають той або інший варіант схильності до лідерства в командах з ігрових видів спорту (баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу), можна спостерігати за тим, що більшість гравців команди має хороші задатки, щоб впливати на людей, які їх оточують, змінювати їхню думку, керувати іншими.

У взаєминах з людьми почуваються досить упевнено. Вони переконані, що не слід замикатися у собі, триматись у остронь і думати лише про себе також відчують потребу щось робити для тих, хто вас оточує, вказувати їм на помилки, вчити їх. У випадку з тими, хто не дозволяє себе повчати і не поділяє їхніх принципів, можуть виникати ускладнення. Такі гравці можуть переконувати, але треба стежити за тим, щоб їхнє ставлення до інших гравців не перетворилося на тиранію [87].

В командах з баскетболу (рис. 3.21) більшість членів команди мають задатки лідерів, причому ці задатки присутні гравцям, які займають високо статусне положення в ієрархії команди.

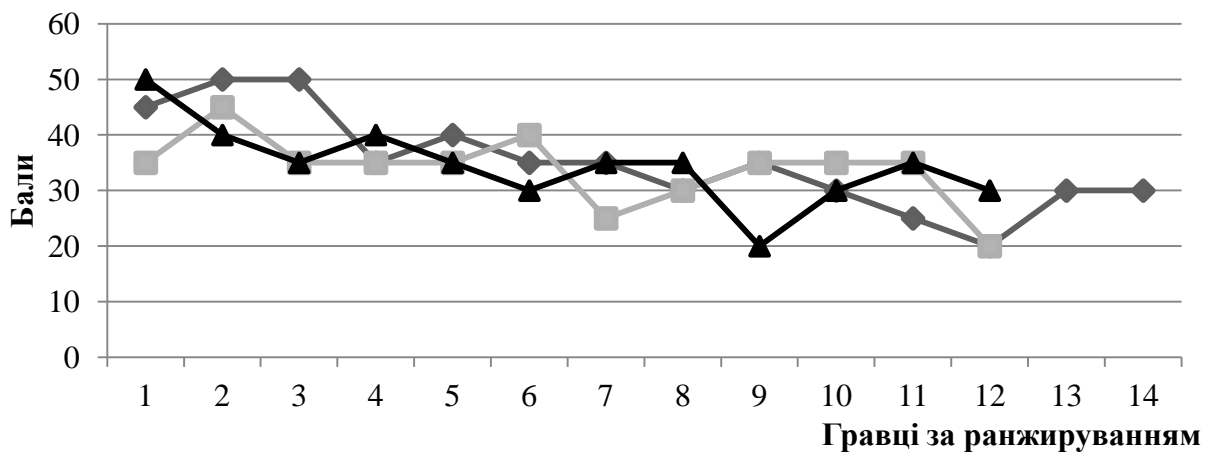

Рис. 3.21. Кількісні показники схильності до лідерства в командах з баскетболу: **◆** - ДУЕП; **■** - УДХТУ; **▲** - НМАУ

В командах існують гравці, які не мають схильності до лідерства, мало переконливі навіть там, де абсолютно мають рацію, також вважають, що все повинно будуватися за принципами дисципліни і має бути добре прогнозованим. Коли виникають мінімальні відхилення від очікуваного

оптимуму, гравці розгублюються, не можуть знайти вихід. Інколи бувають не впевнені в собі й це блокує їхню волю та активність. Через це не можуть досягати запланованого [87].

Можна спостерігати за тим, що гравці, які не мають задатки лідера займають останні місця в ієрархії групи. Також спостерігається схожість між командами за розподілом гравців.

В командах з волейболу (рис. 3.22) переважна кількість членів команди мають задатки лідерів, хоча трапляються випадки в яких відучи гравці (ДДАУ – 2) не мають задатки лідера, менш спортсменів, які не можуть бути лідерами.

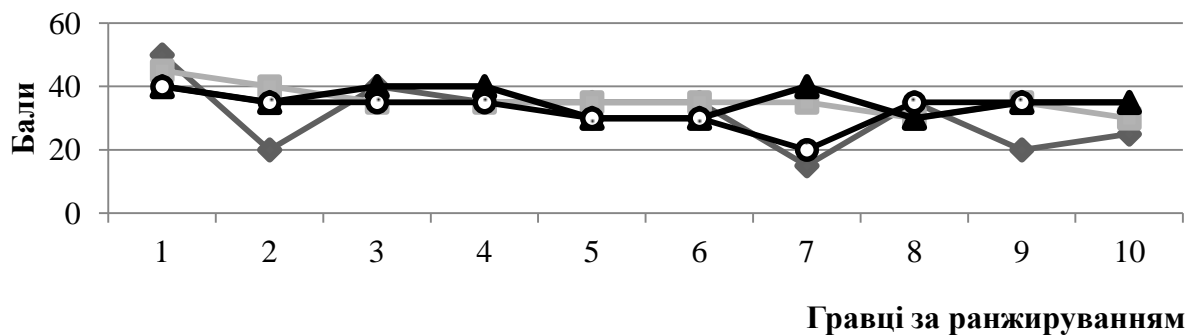

Рис. 3.22. Кількісні показники схильності до лідерства в командах з волейболу:

◆ - ДДАУ; ■ - НГУ; ▲ - НМАУ; ○ - УДХТУ

Але, це не є недоліком команди. Лідируючим гравцям необхідне визнання, а веденим гравцям необхідний керівник. Така взаємодія, яка відповідає потребам двох сторін призводить до продуктивних дій та досягнення загальної мети.

На рисунку 3.23, можна бачити, що прагнення до лідерства у високостатусних гравців, але в командах з міні-футболу більшість гравців не схильні до лідерства. Це можна пояснити з специфікою спортивної гри. Де основна мотивація спортсменів не досягнення найвищих результатів (що пояснюється рядом причин), а здоровий азарт та простота і доступність даної спортивної гри.

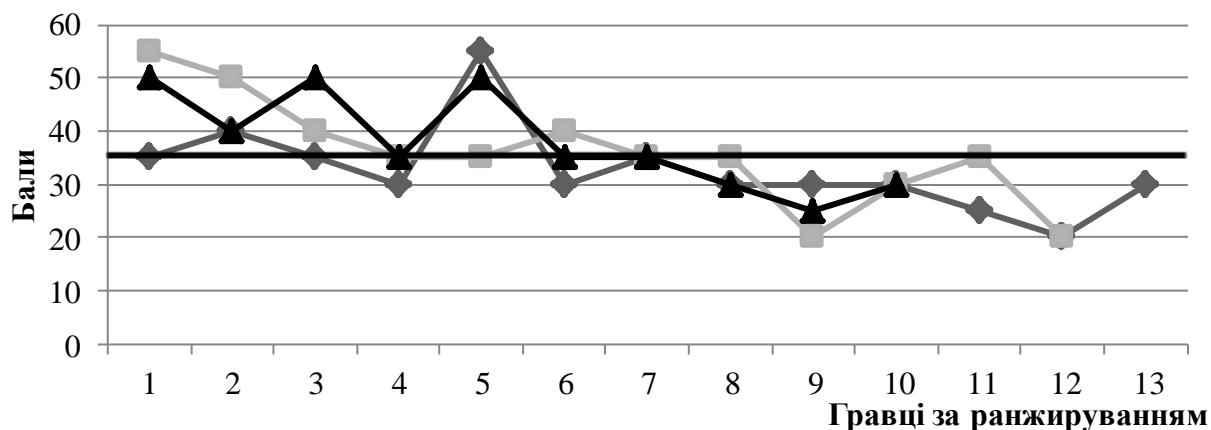

Рис. 3.23. Кількісні показники схильності до лідерства в командах з міні-футболу:

◆ - УДХТУ; ■ - ДДАУ; ▲ - НГУ

В командах з гандболу (рис. 3.24) основна кількість ведучих членів команди мають задатки лідерів, менш спортсменів, які не прагнуть до лідерства.

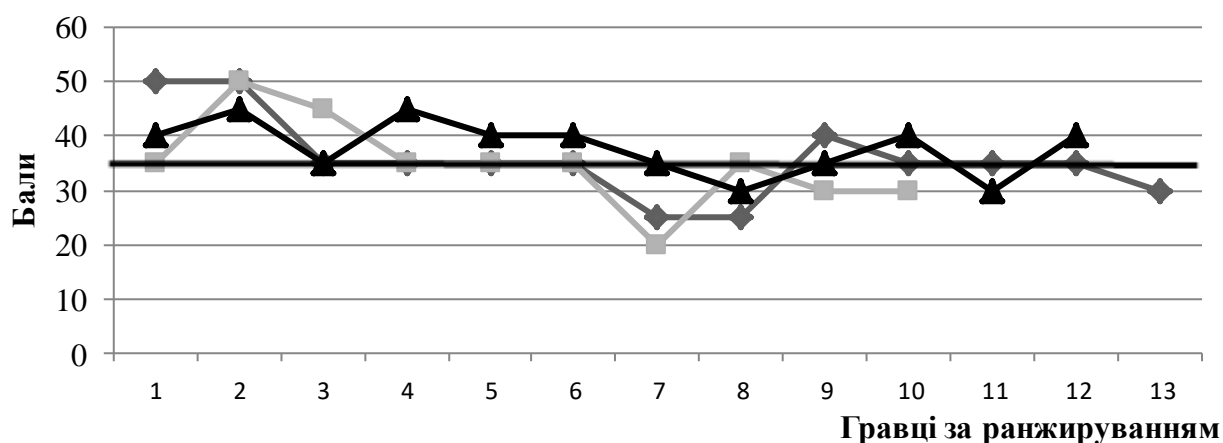

Рис. 3.24. Кількісні показники схильності до лідерства в командах з гандболу:

◆ - НМАУ; ■ - НГУ; ▲ - УДХТУ

Значна кількість спортсменів прагнучих до лідерства проявляється у бажанні досягнути високих результатів в даному виді спорту. Незначна кількість спортсменів не мають задатки лідерів, але мають бажання бути спортсменами-гандболістами, і потребують правильного керування собою.

Специфіка ігрових видів спорту і загалом спортивна діяльність передбачає прагнення до перемоги, бути визнаним, тому у кожного є потенціал до лідерства. В командних іграх спорту кожен член команди проявляє лідерство по своєму: один бачить його в технічному аспекті, інший в спортивній майстерності, де хто в керуванні на ігровому майданчику, інші бачать в комплексі проявів, але кожен з них прагне бути лідером.

Тому задача тренера-викладача зводиться до того, щоб приділяти не тільки техніко-тактичній, фізичній підготовці, а своєчасно використовувати психолого-педагогічні прийоми щодо формування збірної команди.

Як і інші спортсмени, лідер повинен постійно доказувати своє право бути лідером, незалежно від природних спадів в спортивній формі. Його сила як лідера в тому, і зводиться до того, що він проявляє себе з кращого боку саме тоді коли ситуації особо напружені. Тим самим він укріплює авторитет та забезпечує міцність свого положення, так як відношення команди до лідера в більшому ступені засновані на фактичній ідентифікації [132].

За допомогою методики на виявлення схильності до керівництва виявляємо рівень готовності людини до виконання управлінських завдань. Методики вимірів даних показників представлені у розділі 2.

В результаті обробки отримані кількісні показники, відображаючи той або інший варіант схильності до керівництва (табл. 3.16).

В результаті виявлення схильності до керівництва збірних команд з ігрових видів спорту (баскетбол, волейбол, міні-футбол, гандбол), можна спостерігати за тим, що гравці команд мають певні здібності (6 – 11 балів) до керівництва іншими гравцями, але вони можуть бути реалізовані лише в умовах стабільності, відсутності змін.

Менш гравців мають не погані успіхи (12 – 15 балів) у ролі керівника-організатора. Вони вміють сконцентрувати сили на найважливіших проблемах, проявляють схильність до роботи з людьми, також вміють видокремлювати головне від другорядного, вміють домагатись втілення запланованого.

Таблиця 3.16

**Кількісні показники схильності до керівництва у гравців
чоловічих команд з ігрових видів спорту (%)**

Збірні команди,	Бали			
	0 – 5	6 - 11	12 - 15	16 -20
Баскетбол				
НМАУ (n = 12)	0	66,6	16,7	16,7
ДУЕП (n = 14)	0	57,2	14,3	28,5
УДХТУ (n = 12)	0	75,0	25,0	0
Волейбол				
НГУ (n = 10)	0	60,0	30,0	10,0
ДДАУ (n = 10)	0	30,0	50,0	20,0
УДХТУ (n = 9)	0	66,7	22,2	11,1
НМАУ (n = 10)	0	70,0	20,0	10,0
Міні-футбол				
ДДАУ (n = 12)	0	33,4	33,3	33,3
НГУ (n = 10)	0	60,0	20,0	20,0
УДХТУ (n = 13)	0	85,0	15,0	0
Гандбол				
УДХТУ (n = 12)	0	50,0	25,0	25,0
НМАУ (n = 13)	0	61,5	23,1	15,4
НГУ (n = 10)	0	60,0	20,0	20,0

Найменший процент гравців які можливо вже домоглися реальних успіхів (16 – 20 балів) у організації колективних справ, є формальними лідерами. Вони мають необхідні організаторські здібності, але їм може завадити надмірна категоричність в оцінках та судженнях, надмірна безкомпромісність, відсутність гнучкості в роботі з людьми.

В збірних командах з ігрових видів спорту не спостерігаються гравці (0 – 5 балів), яким краще стати висококваліфікованим фахівцем ніж керівником, яким легше відповідати за себе, ніж за інших [87].

Показники виявлення схильності до керівництва в збірних командах з баскетболу (рис. 3.24) неоднозначні.

В команді ДУЕП високостатусні гравці, які мають задатки лідера, також мають необхідні організаторські здібності, але при таких показниках відсутня гнучкість в роботі.

В командах УДХТУ та НМАУ відучи гравці при прагненні до лідерства мають певні здібностей до керівництва, але лише при умовах стабільності.

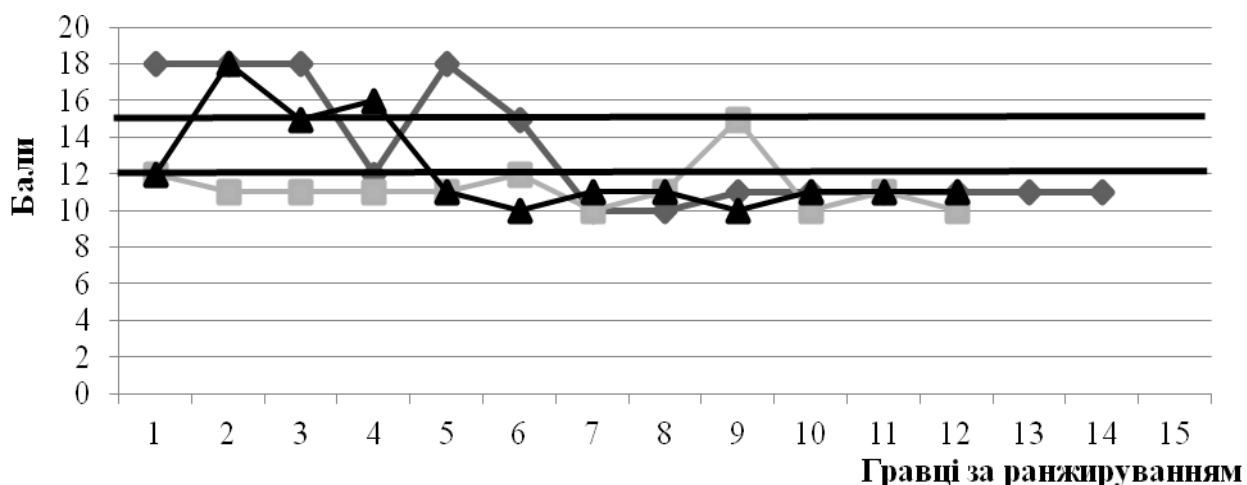

Рис.3.24. Кількісні показники схильності до керівництва гравців команд з баскетболу:

◆ - ДУЕП; ■ - УДХТУ; ▲ - НМАУ

На рисунку 3.25 можна бачити, що в командах ДДАУ, НМАУ існують лідери, які мають не погані успіхи у ролі керівника-організатора, вміють домагатись втілення запланованого.

В командах УДХТУ, НГУ лідируючі гравці мають необхідні організаторські здібності, але їм може завадити відсутність гнучкості в роботі з людьми та безкомпромісність. Також можна спостерігати за тим, що гравці які мають задатки лідера, також мають певні здібності до керівництва.

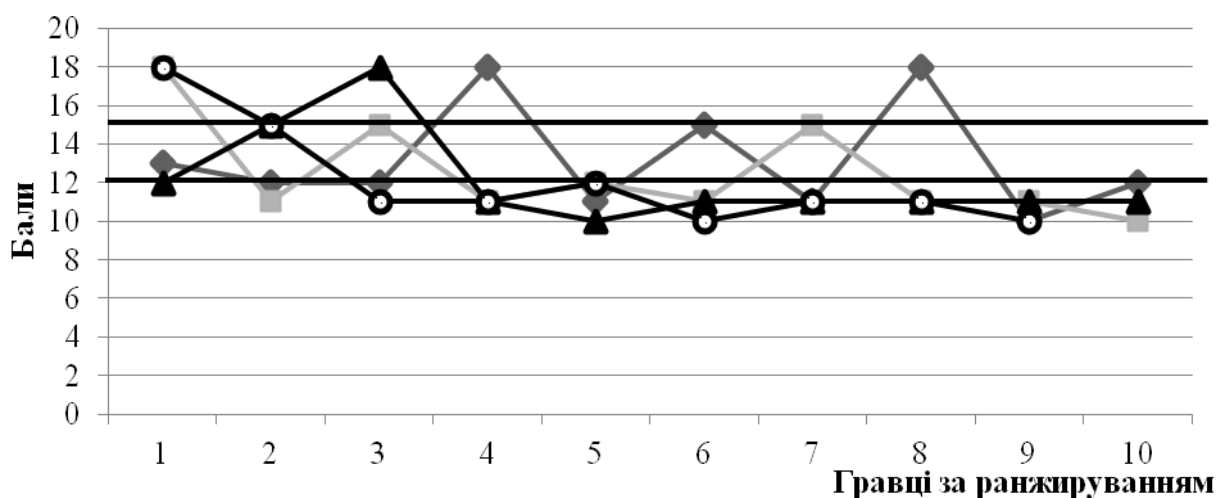

Рис.3.25. Кількісні показники схильності до керівництва гравців

команд з волейболу:

◆ - ДДАУ; ■ - НГУ; ▲ - НМАУ; ○ - УДХТУ

Показники виявлення схильності до керівництва в збірних командах з міні-футболу (рис. 3.26) показують, що в команді ДДАУ високо статусні гравці, які мають задатки лідера, також мають необхідні організаторські здібності, але їм може завадити надмірна категоричність в оцінках та судженнях. Також в команді існують низько статусні гравці, які прагнуть до лідерства.

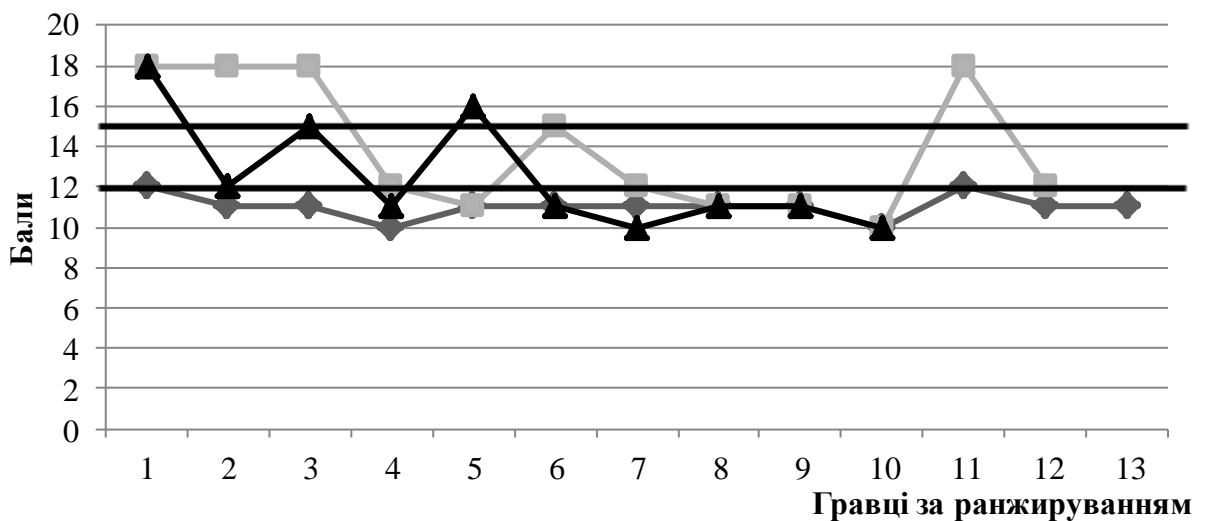

Рис.3.26. Кількісні показники схильності до керівництва гравців команд з міні-футболу:

◆ - УДХТУ; ■ - ДДАУ; ▲ - НГУ

В команді з міні-футболу УДХТУ у лідируючого гравця є всі задатки організатора-керівника, інші гравці при прагненні до лідерства мають певні здібності до керівництва, але лише при умовах стабільності, відсутності змін.

В команді НГУ ведучі гравці також мають певні здібностей до керівництва, але лише при умовах стабільності.

На рисунку 3.27 спостерігається в командах (НМАУ – 1, 2; НГУ – 2, 3; УДХТУ – 1, 2) наявність лідерів, які можливо вже домоглися реальних успіхів у організації колективних справ, але їм може завадити надмірна категоричність в оцінках та судженнях, надмірна безкомпромісність, відсутність гнучкості в роботі з людьми. Наявність декількох високо

статусних гравців зі схожими показниками, може свідчити про конкуренцію між собою, що негативно позначається на продуктивності професійної діяльності.

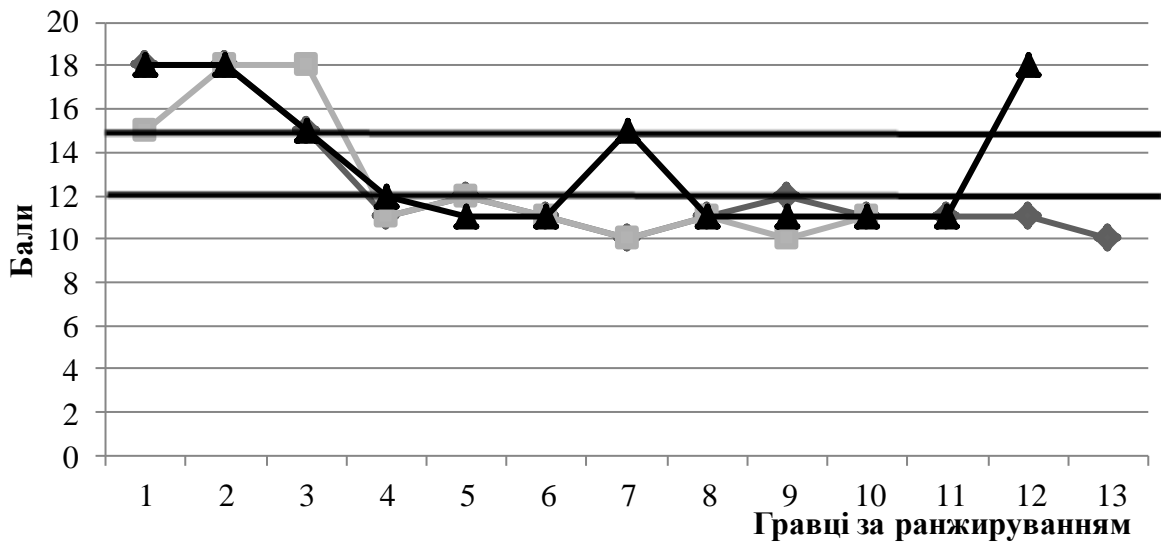

Рис.3.27. Кількісні показники схильності до керівництва гравців команд з гандболу:

◆ - НМАУ; ■ - НГУ; ▲ - УДХТУ

Аналіз показників схильності до лідерства та керівництва (рис. 3.28) показав, що в командах з ігрових видів спорту (баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу) 97,5 % високостатусних гравців прагнуть до лідерства, з них 95,7 % мають якості керівника-організатора. В кожній збірній команді з чотирьох ігрових видів спорту і зазначені показники гравців, які є неформальними лідерами, збігаються з показниками гравців, які інтуїтивно є лідерами. У ведених гравців показники схильності до лідерства становлять 67,2 % і прагнення до керівництва – 57,2%.

Таким чином, можна зазначити, що в командах з ігрових видів спорту кожен спортсмен може мати відповідні претензії до визначеної ігрової ролі (лідерів та ведених гравців). У спортивній діяльності команд з ігрових видів спорту лідерство поряд з керівництвом є необхідною умовою ефективного вирішення спортивних задач, особливо в змагальній діяльності, коли функції

та реальні можливості тренера як керівника команди суворо регламентовані.

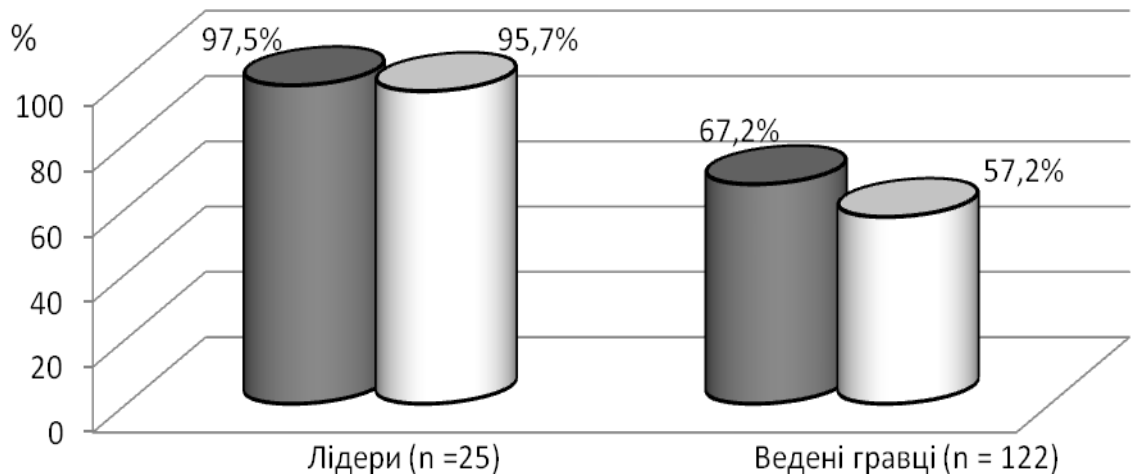

Рис. 3. 28. Кількісні показники схильності до лідерства і керівництва гравців збірних команд з досліджуваних ігрових видів спорту (n = 147):

■ - схильні до лідерства; □ - схильні до керівництва

В рамках даного дослідження ми можемо спостерігати за тим, що в командах з ігрових видів спорту (баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу), високостатусні гравці прагнуть до лідерства в поєднанні зі здібностями керівника-організатора, який відповідає вимогам спортивній діяльності. Враховуючи вище наведене можна зробити висновки, що в кожній команді з чотирьох ігрових видів спорту гравці, які є соціометричними лідерами співпадають з гравцями, які інтуїтивно є лідерами. Таким чином можна зазначити, що в командних ігрових видах спорту кожен спортсмен в своєму розвитку може володіти відповідними претензіями до визначеної ігрової ролі (лідерів та відомих гравців). Задача тренера складається з того, щоб розвинути ці здібності, укомплектувавши спортивний колектив з урахуванням індивідуальних можливостей та сумісності окремих гравців.

3.5. Аналіз психофізіологічних характеристик гравців чоловічих команд з баскетболу, волейболу, міні-футболу та гандболу

Аналіз сучасних досліджень у галузі педагогіки, соціології, психології, психофізіології спорту свідчить, що більшість робіт присвячених ігровим видам спорту (баскетбол, волейбол, міні-футбол, гандбол), а саме формуванню та затвердженню лідерських якостей і поведінки у гравців стосуються окремих характеристик соціально-психологічних, психофізіологічних особливостей спортсменів-гравців в різних умовах тренувальної та змагальної діяльності.

Враховуючи те, що на ефективність виконаної роботи впливає стан психоемоційної сфери людини особливо в екстремальній фізичній, спортивній діяльності якою є змагальна діяльність [79, 85, 152], нами досліджувався психофізіологічний стан організму спортсменів за параметрами сенсомоторних реакцій. Час зорово-моторної та аудіо-моторної реакцій є значущими показниками в діагностиці ефективності спортсменів-гравців, як критерій оцінки фізичної якості швидкості. Час реакції відображає складні психофізіологічні процеси в яких приймають участь нервові та м'язові системи, а також слід враховувати особливості рецепторного сприйняття. Взаємодія цих факторів впливає на ефективність спортивної діяльності, де здійснюється робота в екстремальних умовах за браком часу.

Аналіз таблиці 3.17 свідчить про наявність відмінностей в параметрах сенсомоторних реакцій між лідируючими та веденими гравцями збірних студентських команд з баскетболу. За значеннями латентного періоду простої зорово-моторної реакції між дослідженими не виявлено достовірної різниці. В показнику часу моторної реакції між дослідними існує середньостатистична різниця на рівні значимості $p < 0,05$.

Таблиця 3.17

**Показники сенсомоторних реакцій у гравців
чоловічих команд з баскетболу (n = 38)**

Показники	Гравці	\bar{x}	S	Me	25%	75%	p
Проста зорово-моторна реакція, мс	Лідери (n=7)	332,43	17,18	342,0	312,0	344,0	>0,05
	Ведені (n= 31)	376,19	18,91	375,0	368,0	388,0	
Проста аудіо-моторна реакція, мс	Лідери (n=7)	191,29	7,45	191,0	188,0	197,0	>0,05
	Ведені (n= 31)	239,71	41,62	233,0	212,0	251,0	

Складна зорово-моторна реакція, мс	Лідери (n=7)	271,29	33,30	256,0	243,0	306,0	>0,05
	Ведені (n= 31)	340,45	30,14	341,0	326,0	362,0	
Час моторної реакції, мс	Лідери (n=7)	76,14	7,82	75,0	68,0	84,0	<0,05
	Ведені (n= 31)	83,26	6,12	83,0	79,0	87,0	

Коефіцієнти варіації показників часу моторної реакції у лідерів $V=10,2$ % та ведених $V=7,3$ % гравців свідчить про однорідність груп. В простій аудіо-моторній та в складній зорово-моторній реакціях вірогідна різниця між досліджуваними відсутня.

В таблиці 3.18 представлені показники сенсомоторних реакцій у гравців команд з волейболу.

Таблиця 3.18

Показники сенсомоторних реакцій у гравців чоловічих команд з волейболу (n = 39)

Показники	Гравці	\bar{x}	S	Me	25%	75%	p
Проста зорово-моторна реакція, мс	Лідери (n=5)	281,40	12,30	284,0	274,0	287,0	>0,05
	Ведені (n= 34)	347,09	48,76	327,5	312,0	385,0	
Проста аудіо-моторна реакція, мс	Лідери (n=5)	166,20	1,30	166,0	165,0	167,0	>0,05
	Ведені (n= 34)	187,24	11,58	186,0	180,0	192,0	
Складна зорово-моторна реакція, мс	Лідери (n=5)	331,20	19,34	333,0	313,0	343,0	<0,05
	Ведені (n= 34)	362,24	26,42	369,5	342,0	383,0	
Час моторної реакції, мс	Лідери (n=5)	73,60	5,94	70,0	70,0	79,0	<0,05
	Ведені (n= 34)	84,35	9,30	84,50	78,0	88,0	

Аналіз показників свідчить про те, що існує середньостатистична різниця на рівні значимості $p<0,05$ між лідерами та веденими гравцями в показниках складної зорово-моторної реакції та часом моторної реакції. Коефіцієнт варіації у лідерів ($V=5,8$ %; $V=8,1$ %) та ведених ($V=7,3$ %; $V=11,0$ %) гравців відповідно, свідчать про однорідність груп.

Аналізуючи показники сенсомоторних реакцій у гравців чоловічих команд з міні-футболу (табл. 3.19), можна свідчить про те, що існує середньостатистична різниця на рівні значимості $p<0,05$ між лідерами та веденими гравцями в показнику простої аудіо-моторної реакції, де коефіцієнт варіації у лідерів ($V=4,5$ %) та ведених ($V=5,3$ %) гравців відповідно, свідчить про однорідність груп. За показниками простої та складної зорово-моторної реакції між досліджувальними достовірної різниці не виявлено.

Аналіз таблиці 3.20 свідчить про наявність відмінностей в параметрах сенсомоторних реакцій між лідируючими та відомими гравцями чоловічих студентських команд з гандболу.

Таблиця 3.19

**Показники сенсомоторних реакцій у гравців
чоловічих команд з міні-футболу (n = 35)**

Показники	Гравці	\bar{x}	S	Me	25%	75%	p
Проста зорово-моторна реакція, мс	Лідери (n=7)	305,43	11,07	306,0	293,0	312,0	>0,05
	Ведені (n= 28)	345,71	41,59	330,0	315,50	374,0	
Проста аудио-моторна реакція, мс	Лідери (n=7)	175,57	7,93	177,0	167,0	178,0	<0,05
	Ведені (n= 28)	183,46	9,80	182,0	176,0	189,5	
Складна зорово-моторна реакція, мс	Лідери (n=7)	312,71	16,67	308,0	303,0	310,0	>0,05
	Ведені (n= 28)	353,07	21,44	351,0	344,0	360,5	
Час моторної реакції, мс	Лідери (n=7)	72,0	7,66	68,0	67,0	83,0	>0,05
	Ведені (n= 28)	80,68	6,75	81,0	77,0	85,50	

Середньостатистичну різницю на рівні значимості $p < 0,05$ між лідерами та веденими гравцями виявлено в показниках: часу моторної реакції. Коефіцієнти варіації показника часу моторної реакції у лідерів $V = 13,3\%$ та відомих $V = 8,9\%$ гравців свідчить про однорідність груп. За значеннями простої та складної зорово-моторної реакції, простої аудио-моторної реакції між досліджувальними достовірної різниці не виявлено.

Таблиця 3.20

**Показники сенсомоторних реакцій у гравців
чоловічих команд з гандболу (n = 35)**

Показники	Гравці	\bar{x}	S	Me	25%	75%	p
Проста зорово-моторна реакція, мс	Лідери (n=6)	280,67	6,92	281,0	274,0	284,0	>0,05
	Ведені (n=29)	328,83	35,21	318,0	305,0	345,0	
Проста аудио-моторна реакція, мс	Лідери (n=6)	172,33	6,65	174,0	167,0	177,0	>0,05
	Ведені (n=29)	182,31	6,49	183,0	176,0	187,0	
Складна зорово-моторна реакція, мс	Лідери (n=6)	296,17	6,59	298,0	294,0	301,0	>0,05
	Ведені (n=29)	341,72	26,84	343,0	316,0	356,0	
Час моторної реакції, мс	Лідери (n=6)	72,17	9,60	72,0	67,0	73,0	<0,05
	Ведені (n=29)	84,52	7,45	83,0	81,0	88,0	

Отже, оцінка показників сенсомоторних реакцій між лідерами та веденими гравцями чоловічих команд з ігрових видів спорту (баскетболу,

волейболу, міні-футболу, гандболу) командах вищих навчальних закладів, дає можливість визначити основні засоби і методи для розвитку оперативного мислення з урахуванням індивідуальних особливостей.

В таблиці 3.21 відображені показники сенсомоторних реакцій лідерів та ведених гравців з чотирьох видів спорту (баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу).

Таблиця 3.21

**Показники сенсомоторних реакцій у гравців
чоловічих команд з ігрових видів спорту (n = 147)**

Показники	Гравці	\bar{x}	S	Me	25%	75%	p
Проста зорово-моторна реакція, мс	Лідери (n=25)	301,42	24,63	299,5	284,0	313,5	<0,05
	Ведені (n=122)	351,21	40,63	347,0	315,0	381,0	
Проста аудіо-моторна реакція, мс	Лідери (n=25)	177,35	11,04	177,0	167,0	188,0	>0,05
	Ведені (n=122)	199,05	33,12	187,0	181,0	204,0	
Складна зорово-моторна реакція, мс	Лідери (n=25)	300,32	29,67	305,0	296,0	311,1	<0,05
	Ведені (n=122)	340,45	26,41	353,0	322,0	372,0	
Час моторної реакції, мс	Лідери (n=25)	73,32	7,21	71,5	68,0	78,5	<0,05
	Ведені (n=122)	83,56	7,49	83,0	79,0	88,0	

Аналіз показників психофізіологічних характеристик у лідерів та ведених гравців чоловічих команд з чотирьох ігрових видів спорту можна зазначити, що в показниках сенсомоторних реакцій між лідируючими та веденими гравцями спортивних команд існує середньостатистична різниця на рівні значимості $p < 0,05$ в показниках: простої та складної зорово-моторної реакціях, в часі моторної реакції де домінування збуджувальних процесів центральної нервової системи на основі співвідношення випереджувальних та запізнювальних реакцій, що перевірено за критерієм Уїлкоксона.

Кожен з чотирьох ігрових видів спорту (баскетбол, волейбол, міні-футбол, гандбол) мають свою специфіку, але мають схожу структуру ігрової та змагальної діяльності. Тому вивчення параметрів представлених в дисертаційній роботі, які визначають лідерство в чоловічих командах з ігрових видів спорту виявило, що істотної різниці між баскетболом, міні-футболом, волейболом та гандболом не існує.

Висновки до розділу 3

Нами експериментально обґрунтовані уявлення про функціональну доцільність формуючихся у лідерів та ведених гравців системних властивостей особистості, що визначають адекватність здійснення соціально-психологічної ролі в спортивній команді.

Психологічною підставою виникнення лідерства є відображення взаємодіючими спортсменами потреби досягнення мети (групової, індивідуальної) та, у зв'язку з цим, у свідомості спортсменів виникає уявлення про необхідність організовувати, узгоджувати, координувати, тобто потреби керувати різноманітними і різнорідними зусиллями, індивідуальними і колективними, спрямованими на досягнення цілей спільної діяльності. За допомогою соціометричного методу, ми визначили лідерів в збірних командах з ігрових видів спорту.

При порівнянні результатів психологічного тестування з чотирьох видів спортивних ігор, які розкривають особливості характерологічних проявів особистості спортсменів-гравців з результатами соціометричного методу можна зробити висновки, що як у лідерів так і у ведених гравців з чотирьох ігрових видів спорту спостерігається тенденція до закріплення товарисько-рухомого типу (сангвінік) та товарисько-врівноваженого типу (холерик) характерологічних проявів. При цьому є окремі випадки закріплення стримано-неврівноваженого типу (меланхолік) та нестримано-неврівноваженого типу (флегматик) характерологічних проявів. Було виявлено, що високих спортивних результатів можуть досягти спортсмени з різними типами темпераменту.

Результати дослідження схильності до лідерства та керівництва доводять, що в командах з ігрових видах спорту (баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу), високостатусні гравці прагнуть до лідерства в поєднанні зі здібностями керівника-організатора, який відповідає вимогам спортивній діяльності, також гравці, які є соціометричними лідерами співпадають з гравцями, які інтуїтивно є лідерами.

Структура лідерства в командах з ігрових видів спорту формується в просторово-часових характеристиках, які відображають розвиток спортивної команди, як групи. Одним з найбільш значущих результатів дослідження лідерства, який підкріплює гіпотезу структурно-функціональної концепції лідерства, є положення про те, що лідерство соціально-психологічний феномен. Висновок про стан соціально-психологічного клімату в командах було зроблено на основі оцінок трьох компонентів, які визначаються перевагою позитивної або негативної характеристики, за відсутності їх переваг соціально-психологічний клімат визначається як суперечливий. Таким чином, у результаті дослідження дана оцінка соціально-психологічного клімату в командах, що визначається як суперечлива і свідчить про невизначені та суперечливі стосунки між гравцями, інтереси, цілі та цінності яких реально або припустимо несумісні, що призводить до конфліктних ситуацій.

На ефективність виконаної спортивно-ігрової роботи впливає стан психоемоційної сфери спортсмена особливо в екстремальній фізичній, спортивній діяльності, якою є змагальна діяльність, тому нами досліджувався психофізіологічний стан організму спортсменів за параметрами сенсомоторних реакцій, які показали, що в показниках сенсомоторних реакцій між лідерами та веденими гравцями спортивних команд існує середньостатистична різниця на рівні значимості $p < 0,05$ в показниках: простої та складної зорово-моторної реакціях, в часі моторної реакції де домінування збуджувальних процесів центральної нервової системи на основі співвідношення випереджувальних та запізнювальних реакцій.

Спираючись на отримані дані, можна відмітити, що формування та затвердження лідерських якостей і поведінки у гравців стосуються окремих характеристик соціально-психологічних, психофізіологічних особливостей спортсменів-гравців в умовах спортивно-ігрової діяльності, які можна виявити та коректувати.

Результати даного розділу відображено у наступних публікаціях 67,

68, 69, 170.

РОЗДІЛ 4

НАУКОВЕ ОБГУНТУВАННЯ АВТОРСЬКОЇ ПРОГРАМИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ КВАЛІФІКОВАНИХ СПОРТСМЕНІВ З ІГРОВИХ ВИДІВ СПОРТУ

Для успішного управління спортивною командою тренер повинен мати достатньо повне уявлення про характер існуючих між спортсменами відношень та впливу оточення, проблеми формального і не формального лідерства та керівництва, розуміння кожним гравцем свого статусу в команді.

Дані, отримані завдяки констатуючому експерименту мають значний практичний інтерес для тренерів та для практиків спортивної діяльності. Їх цінність визначається тим, що здійснювальна групова діяльність, характер взаємодій партнерів, функціонально-рольова організація спортивної команди істотно визначають формування структури, функцій, процесу лідерства.

4.1. Обґрунтування та розробка авторської програми формування лідерських проявів спортсменів різної кваліфікації з ігрових видів спорту чоловічих команд вищих навчальних закладів (нефізкультурного профілю)

Важливу роль в успішному виступі команд з ігрових видів спорту відіграє підбір гравців за індивідуально-особистісними параметрами. Структура команди передбачає розподіл обов'язків та психофізичну сумісність.

Важливо відмітити, що успішність тренувального процесу та змагальної діяльності забезпечують саме відносини між гравцями. Ці відносини визначають не лише загальну вибірковість діяльності спортсмена,

а й його активність в ній, що проявляється себе у всьому різноманітті його поведінки, як в великому, так і в дрібницях (в діях, вчинках, рішеннях, оцінках, цілях, реакціях тощо.) [44, 108 та ін.]. Результативність змагальної діяльності досягається при комплексному підході до спортивної підготовки.

Розвиток лідерства – цілеспрямоване формування та поглиблення певних якостей та навичок особистості. Даний аспект проблеми керівництва лідерством в збірних командах враховує можливості формування та розвитку лідерських здібностей шляхом навчання і самонавчання.

На основі результатів власних досліджень лідерства в командах з ігрових видів спорту, розроблена авторська програма формування лідерських якостей кваліфікованих спортсменів чоловічих команд з ігрових видів спорту (додаток К). При розробці програми ми дотримувались необхідних умов науково-методичних принципів побудови тренувальних занять в навчально-тренувальному процесі (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Блок-схема програми формування лідерських якостей кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту

Метою програми було створення умов для особистісного визначення гравців у команді, розвиток лідерських проявів та якостей кваліфікованих гравців, формування психосоціальної компетентності спортсменів.

Принциповими відмінностями від загальноприйнятого навчально-тренувального процесу є організація роботи, що спрямована на взаємодію з лідерами команд у різних формах навчання і визначає динаміку форм діяльності.

При реалізації програми враховувалися наступні принципи:

- виховного навчання і формування особистості спортсмена через зміст методів та організацію всього навчально-тренувального процесу;
- свідомості та активності, що визначається оптимальним співвідношенням педагогічного керівництва та самостійною, свідомою, активною діяльністю спортсменів;
- систематичності та послідовності, що сприяє формуванню психічної готовності спортсменів;
- всебічності та міцності засвоєння знань та навичок, за цим принципом психологічна підготовка має здійснюватись у тісному зв'язку з фізичною, технічною і тактичною видами підготовки.

Програма спрямована на рішення наступних задач: формування адекватного емоційного реагування лідерів та ведених гравців на ситуації, які виникають в процесі спортивної підготовки та у змаганнях; відпрацювання навичок конструктивного спілкування; розвиток навичок та вмінь оперативних та колективних дій.

Програма структуризована по етапах:

- концептуальний, зокрема планування роботи, вивчення організаційно-педагогічних умов функціонування основних складових програми формування лідерських якостей кваліфікованих спортсменів з ігрових видів

спорту збірних команд вищих навчальних закладів;

- організаційний, що передбачав забезпечення адекватних умов реалізації програми;

- діагностичний, який включав діагностику вихідного та кінцевого рівня показників виявлення схильностей, окремих здібностей та обдарованості спортсменів у цілому, а також наявних у спортсмена індивідуально-типологічних особливостей вищої нервової діяльності;

- корекційний, а саме конкретні заходи з формування навиків регуляції психоемоційних станів, корекції особистісних і міжособистісних проблем, групові та індивідуальні форми.

Психолого-педагогічними засобами психологічної підготовки були вербальні та невербальні впливи тренера на моральну, волюву сферу спортсмена, фізичні вправи, які виконувались в різних умовах, основні засоби спортивної підготовки (фізична, технічна, тактична) і конкретні методичні прийоми їх використання з метою впливу на психіку спортсменів.

Критеріями ефективності спортивно-ігрової діяльності команд служили наступні показники: індивідуальна ефективність, що визначається психофізіологічними здібностями гравців; групова ефективність, що визначається лідерством, структурою взаємовідносин; організаційна ефективність, що визначається результатом індивідуальної та групової взаємодії.

Матеріально-технічне забезпечення реалізації програми

- Використання ресурсів спортивної бази (спортивний інвентар).
- Персональний комп'ютер (використання системи «Ягуар» здійснюється за допомогою персонального комп'ютеру (ПК), навушників, клавіатури (клавіші Enter), та пакету спеціальних програм, які забезпечують візуалізацію сигналів, вимірювання, запис показників та оцінку нейродинамічних показників).

- Тестовий матеріал.

Очікуваний результат

Загальними критеріями продуктивності програми слід вважати:

1. Виявлення не формальних лідерів (за результатами соціометричних матриць).
2. Зміна показників психологічного клімату в команді (емоційного, поведінкового, когнітивного компонентів).
3. Розвиток лідерських якостей гравців.
4. Розвиток необхідних в спортивно-ігровій діяльності навичок у гравців: вміння спілкуватись, вміння встановлювати міжособистісні контакти, вміння володіти емоціями, вміння приймати рішення.
5. Усвідомлення гравцями оптимальних засобів саморозвитку.

Моніторинг результативності впровадженої програми здійснюється засобами наступних діагностичних процедур (в ході поточного та підсумкового контролю):

1. Психодіагностичні методи, які відповідають вимогам психодіагностики спортсменів [34, С.79-81]. :
 - соціометричний метод (Дж. Морено);
 - експрес-методика по вивченню соціально-психологічного клімату в команді (А. С. Михалюк, Л. Ю. Шарито);
 - методика на виявлення схильності до лідерства керівництва (Є.В. Мосейко, Н. Є. Нелісова);
 - педагогічне спостереження за змагальною діяльністю команд з ігрових видів спорту (за Ю. Ханіним).
2. Дослідження стану психофізіологічних функцій:
 - тест «Тир»;
 - тест «Дуель»;
 - тест «Таксі»;
 - тест «Каскадер».

Для здійснення успішної реалізації педагогічної діяльності програма супроводжувалась комунікативною корекцією поведінки гравців команди, яка розроблялась на основі наступних положень:

- орієнтація на емоційно-психологічний, фізичний, інтелектуальний потенціал лідерів та ведених гравців, опора на спортивно-ігрову та соціальну самоактивність;
- врахування особистісних якостей кожного з суб'єктів спортивно-ігрової діяльності; створення умов для самовиховання особистості гравців;
- рівноправна співучасть тренера, лідерів та ведених гравців в навчально-тренувальному процесі;
- забезпечення диференційного, індивідуального та особистісного підходу до лідерів та ведених гравців;
- ведення тренером щоденника «Аналіз поведінки гравців».

У навчально-тренувальному процесі в командах з ігрових видів спорту, в підготовчому періоді (за 2 – 2,5 місяця до початку змагань), створюється міцний фундамент фізичної підготовки для досягнення високої працездатності організму, становлення спортивної форми та зіграності гравців. Одночасно, на початку підготовчого періоду з цим вирішуються задачі комплектування команди та психологічної підготовки. З метою виявлення лідируючих та ведених гравців, на початку осінньо-зимового циклу (підготовчого періоду) проводиться комплексне дослідження індивідуально-особистісних та психофізіологічних якостей гравців команди за допомогою психодіагностичних методів. За результатами обстеження комплектуються команди з урахуванням соціометричного статусу кожного гравця в команді. Формування, розвиток та корекція індивідуально-типологічних і психофізіологічних якостей лідерів та ведених гравців відбувається за допомогою психолого-педагогічних впливів з урахуванням особистісних якостей та потреб лідируючих і ведених гравців.

На навчально-тренувальних заняттях увага тренера спрямована на розвиток та корекцію психофізіологічного та особистісного потенціалу лідируючих та ведених гравців (рис. 4.1).

Форми психолого-педагогічного впливу різні, в залежності від поставлених цілей та завдань до гравців різного статусу. Таким чином, вплив

на лідерів та ведених гравців у навчально-тренувальному процесі відбувається за рахунок використання під час кожного тренування ігрового методу, який дозволяє тренеру давати чіткі настанови гравцям для удосконалення не лише спортивних якостей, а й розвитку рішучості та високого ступеню впевненості в собі. Впевненість у своїх здібностях є однією з головних підстав для формування довіри до лідера з боку гравців команди.

Таблиця 4.1

Педагогічний корекційний супровід поведінки гравців чоловічих команд з ігрових видів спорту

Метапедагогічного супроводу спортивно-ігрового лідерства - забезпечення умов реалізації позитивних проявів та корекції негативних впливів лідерства у спортсменів	
<p>Задачі: розвиток самостійної особистості, яка адекватно вирішує задачі, які виникають в процесі спортивно-ігрової діяльності, покращення інтелектуальних можливостей гравців при виконанні різних видів діяльності; виховання толерантності у взаємовідносинах гравців на основі вміння контролювати свої емоційні прояви та адекватно виражати свої емоції в різних ситуаціях;</p> <p>формування вольових якостей особистості спортсменів та вмінь стресостійкості в процесі змагань (умови ризику);</p> <p>розвиток вмінь реалізовувати лідерський потенціал, який має гравець, та використовувати потенціальні можливості інших гравців в різних спортивно-ігрових ситуаціях.</p>	
<p>Форми організації корекційної роботи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - навчально-тренувальні заняття; - спортивно-масоваробота в ВНЗ; - дозвілля спортсменів 	<p>Методи педагогічного впливу:</p> <ul style="list-style-type: none"> - переконання; - вправи та залучення, гра; - навчання; - стимулювання; - контроль та оцінка.
Зміст впливу на гравців	
лідери	ведені
<p>Закласти основу реалізації лідерського потенціалу, який має спортсмен та формування його позиції по відношенню до реалізації лідерських функцій в різних спортивно-ігрових ситуаціях; взаємодіяти з іншими гравцями; формування настанова на прийняття ролі лідера в критичній ситуації на основі мобілізації вольових зусиль; самореалізація гравців в позиції лідера (самоактуалізація лідерських якостей).</p>	<p>Закласти основу реалізації особистісного потенціалу, який має спортсмен та формування вмінь адекватно оцінювати своє положення в різних ситуаціях; виховання особистісних якостей, які сприяють адаптації гравців в різних спортивно-ігрових ситуаціях та взаємодії з іншими гравцями; самореалізація гравців в позиції ведених. Навчання адекватному сприйманню та обробці інформації від лідера (вміння адекватно підкорюватись).</p>

Для ведених гравців чіткі настанови зводяться до правильного розуміння та адекватної реакції стосовно впливу з боку лідерів. В такому випадку веденим гравцям легше прийти до визначеної мети, зменшити особисту відповідальність за рахунок лідерів, які беруть відповідальність на себе та мають більш стійку систему відношень.

В підготовчу та основну частини впроваджено модифіковані вправи та ігри для створення тренувального комплексу (табл. 4.2).

Основним положенням систематичного використання в процесі тренування ігрового методу є формування навичок та вмінь, індивідуальних та колективних дій, забезпечення досить високого рівня загальної працездатності: функціонування центральної нервової системи, зорового аналізатора, розвитку розподілу та переключення уваги, оперативного мислення, емоціональної стійкості, ініціативності, почуття колективізму, завадостійкості, комунікативності гравців.

Таблиця 4.2

Програма тренувального заняття

Частина заняття	Засоби та методи	Спрямованість тренувальних комплексів
Підготовча частина	1. Комплекс фізичних вправ. 2. Ігровий метод.	Швидке та активне включення в тренувальний процес гравців команди. Введення в вправи з партнером завдань, які передбачають варіювання швидкості передач м'яча, виконання групових вправ у підвищеному темпі, із збільшеним числом м'ячів, на зменшеному майданчику і т. д. Затвердження себе в команді шляхом вибору соціальних зразків поведінки, встановлення емоційно насичених відношень з командою.
Основна частина	1. Ігровий метод.	Формування навичок та вмінь, індивідуальних та колективних дій, забезпечення досить високого рівня загальної працездатності: функціонування центральної нервової системи, зорового аналізатора, розвитку розподілу та переключення уваги, оперативного мислення, емоційної стійкості,

		комунікативності гравців.
--	--	---------------------------

Примітка. Детальніше наведено в практичних рекомендаціях

Ефективність тренування залежить від того, наскільки воно різноманітне. Тому в тижневий цикл слід включати роботу, що дозволяє освоювати декілька навичок, оскільки окремий рух формується краще, якщо над ним працювати кожен день. В спортивних іграх загальна фізична підготовка та вправи на закріплення тої або іншої навички можуть виконуватись по черзі з виконанням вправ що втомлюють. Використання спеціалізованих ігор, схожих за своєю структурою з спортивними іграми, дозволяє засвоювати та вдосконалювати основи ведення гри, вдосконалювати техніко-тактичні дії в нападі та захисті, вдосконалювати індивідуальну майстерність, взаємодію в групових та командних тактичних діях, підвищувати якість тактичного мислення, сприяти виявленню ініціативи, витримки, рішучості, наполегливості тощо.

В дозмагальному періоді необхідно робити періодичні «зрізи» з метою діагностики стану соціально-психологічного клімату в команді, досліджувати ефективність тих або інших заходів, та їх вплив на психологічний клімат. Такі виміри корисні при вивченні ступеня адаптованості нових гравців, відношення до сумісної діяльності, причин небажання співпрацювати, ефективності керівництва, продуктивності діяльності. На цьому етапі проводяться корекційні бесіди тренера зі спортсменами, ведення тренером щоденника «Аналіз поведінки спортсменів» та здійснюється його аналіз.

Успіх реалізації тактичних дій залежить не тільки від міжособистісних відношень спортсменів, а й від ініціативи та творчості гравців. Правильна взаємодія всіх гравців та сумісне рішення тактичних задач з максимальним використанням знань та вмінь кожного – обов'язкова умова командних дій. Для перевірки стану психофізіологічних функцій, визначалися типологічні

особливості прояву властивостей нервової системи на основі сенсомоторних реакцій в умовах переробки зорової інформації різного ступеня складності.

В змагальному періоді (календарні змагання) велика увага приділяється тактиці гри, одночасно з цим фізична підготовка залишається на високому рівні, об'єм навантаження в змагальному періоді збільшується за рахунок кількості змагань. Основна задача змагального періоду – досягнення максимального спортивного результату за рахунок удосконалення технічних ігрових прийомів в тактичних діях та лідируючих (вольових) якостей.

Основним завданням перехідного періоду є поступове зниження навантаження та перехід до активного відпочинку.

У сучасній спортивній підготовці команд з ігрових видів спорту в умовах навчання у вищих навчальних закладах, перед тренерами виникають проблеми суто психологічного плану, вирішити які не можливо без спеціальних знань, заснованих на сучасних дослідженнях.

Для перевірки ефективності запропонованої програми формування лідерських якостей кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту чоловічих команд вищих навчальних закладів (не фізкультурного профілю) нами проведено педагогічний експеримент.

Про ефективність лідерства судять по об'єктивному показнику – результату, продукту спортивної діяльності. Вплив лідерської поведінки у змагальній діяльності відбувається через обмін інформацією, у середині команди, який обов'язково припускає вплив на поведінку партнерів. Комунікативний вплив, який виникає, це психологічна взаємодія одного учасника комунікативного процесу на другого з метою зміни його поведінки, або уявлень. Ефективність комунікацій вимірюється саме тим, наскільки вдалий вплив. Виявлення ефективності змагальної діяльності від переважаючого типу поведінки в команді в процесі змагальної боротьби відбувається за рахунок продуктивного та зменшення не продуктивного спілкування. Саме тому останньою складовою програми є розробка практичних рекомендацій та методичних вказівок для застосування даних

засобів у навчально-тренувальному процесі кваліфікованих гравців з чотирьох ігрових видів спорту (баскетболу, волейболу, міні-футболу та гандболу), з метою покращення взаємодії гравців та підвищення ефективності спортивної діяльності.

Запропонована авторська програма має на меті вирішення ряду завдань, серед яких основним є надання практикуючому тренеру змоги зорієнтуватися у розмаїтті існуючих програм, спрямованих на регуляцію міжособистісних відношень в спортивній команді та вибрати оптимальні засоби для даного контингенту спортсменів, в залежності від поставлених завдань.

4.2. Вплив авторської програми на соціально-психологічні якості спортсменів з ігрових видів спорту

Одним з важливих показників ефективності застосування авторської програми формування лідерських якостей спортсменів різної кваліфікації у ігровій діяльності є соціально-психологічний клімат в спортивних командах.

Аналізуючи оцінки соціально-психологічного клімату в спортивних командах з ігрових видів спорту (додаток 3), можна констатувати, що в основних групах (баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу) емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти оцінюються позитивно. В КГ з баскетболу, волейболу, гандболу позитивні оцінки отримали емоційний та поведінковий компоненти. В той же час, незалежно від часу та сумісної спортивної діяльності, когнітивний компонент майже не змінився.

На рисунках 4.2 – 4.5 можна бачити значну різницю в ОГ та КГ з баскетболу, волейболу, міні-футболу та гандболу стосовно когнітивного компоненту. Основним критерієм когнітивного компоненту обрано «знання/незнання особливостей членів колективу». Це пов'язано з системою відновлення гравців у команді, як найважливішою ланкою організації змін, а також з специфікою навчання у вищому навчальному закладі, з чіткою регламентацією робочого тижня студентів-гравців, браку часу на особистісні

взаємини. Для нормального входження в спортивну команду, для успішного засвоєння необхідним є наявність позитивної мотивації. Доцільно виділити два компоненти відношення до команди –емоційнийта поведінковий. В якості суттєвої ознаки емоційного компонента розглядається критерій привабливості – на рівні понять «подобається – не подобається», «приємний – неприємний», це власне відношення спортсменів до команди. Вимір поведінкового компоненту, витримується критерієм «бажання – небажання працювати в даному колективі»,«бажання – небажання спілкуватися з членами колективу під час відпочинку».

На рисунку 4.2. показано вірогідну різницю між показниками когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів КГ та ОГ з баскетболу.Так аналіз свідчить, що вКГ з баскетболу таОГ з баскетболу до експерименту показники відносно схожі, після експерименту ми можемо спостерігати за позитивними змінами показників когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів.Причому до експерименту показники емоційного та поведінкового компонентів в КГ та ОГ були значними,в порівнянні з когнітивним компонентом.

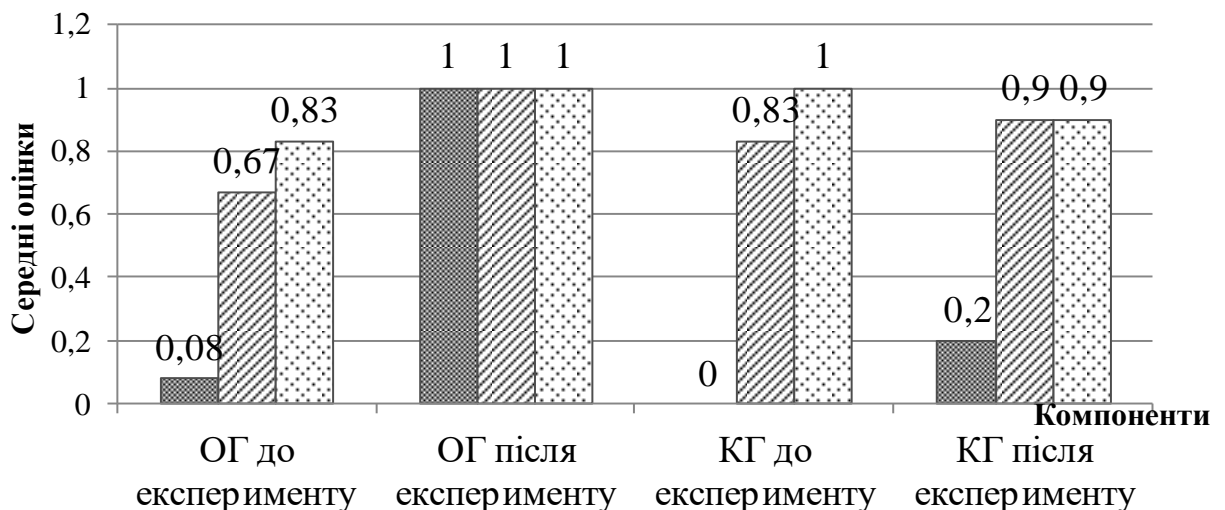

Рис 4.2. Показники експрес-методики соціально-психологічного клімату команд з баскетболу:

■ - когнітивний компонент; ▨ - емоційний компонент;
 ▩ - поведінковий компонент

Після експерименту емоційний компонент зріс в КГ на 9 %, ОГ – 33 %; поведінковий компонент в КГ зменшився на 8 %, в ОГ зріс на 17 %, а когнітивний компонент в КГ зріс на 17 %, а в ОГ зріс на 92 %.

На нашу думку, однією з причин низького знання особливостей членів команди КГ є відсутність зацікавленості в спілкуванні за межами тренувальної діяльності та регламентований режим дня.

Дані, представлені на рисунку 4.3. свідчать, що до експерименту показники когнітивного, емоційного, поведінкового компонентів в КГ та ОГ спортсменів-волейболістів відносно схожі. Необхідно зазначити, що показники когнітивного компоненту значно нижчі по відношенню до емоційного та поведінкового компонентів.

Встановлено, що після експерименту емоційний компонент зріс в КГ з на 30 %, в ОГ на 40 %; поведінковий компонент зріс в КГ на 10 %, в ОГ на 50 %; когнітивний компонент зріс в КГ на 23 %, в ОГ зріс на 80 % за рахунок систематичних спрямованих впливів на поведінку гравців команди.

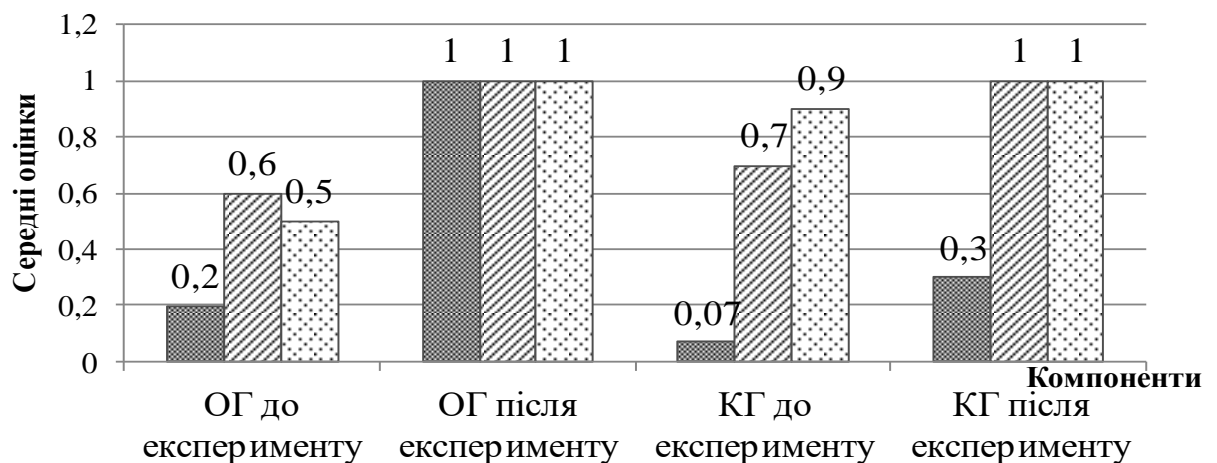

Рис 4.3. Показники експрес-методики соціально-психологічного клімату команд з волейболу:

■ - когнітивний компонент; ▨ - емоційний компонент;
 ▩ - поведінковий компонент

Аналіз рисунку 4.4. вказує, що до експерименту показники в КГ та ОГ з міні-футболу відносно схожі, хоча в ОГ до експерименту емоційний компонент, який складається з позитивних та негативних переживань, що виникають у гравців при міжособистісному спілкуванні з партнерами по команді, був на високому рівні.

Після експерименту в командах з міні-футболу показник емоційного компоненту змінився: в КГ зріс на 25 %, в ОГ на 8 %; показник поведінкового компоненту: в КГ зріс на 8 %, в ОГ на 83 %; показник когнітивного компоненту: в КГ зріс на 15%, в ОГ на 83 %. Таким чином, можна стверджувати, що для покращення ефективності роботи тренера з командою необхідно володіти не лише спеціальними знаннями і вміннями, а й володіти та використовувати в практиці психолого-педагогічні прийоми, що в свою чергу призводить до продуктивної співпраці гравців та робить тренера ефективним керівником.

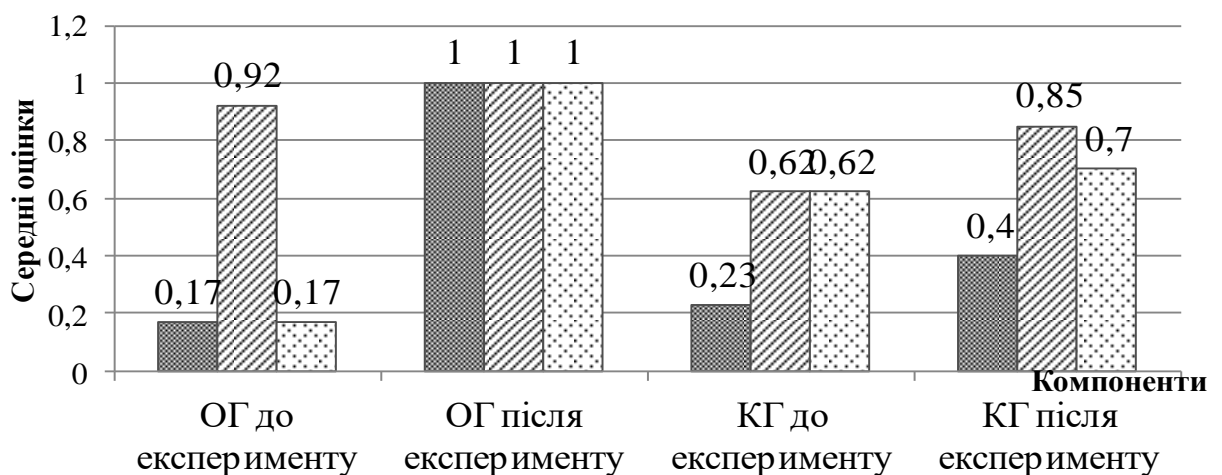

Рис 4.4. Показники експрес-методики соціально-психологічного клімату команд з міні-футболу:

■ - когнітивний компонент; ▨ - емоційний компонент;
 ▩ - поведінковий компонент

В командах з гандболу до і після експерименту показник емоційного

компоненту в КГ не змінився тому, що до експерименту показник був максимальним (рис. 4.5). На нашу думку, це пов'язано з тим, що гандбол не є настільки популярним ігровим видом спорту по відношенню до інших ігрових видів, тому гравці-гандболісти зазвичай налаштовані на постійний міцний, гармонійний в спортивному понятті склад команди в цілому. В КГ емоційний компонент був і залишився на високому рівні, в ОГ емоційний компонент зріс на 24 %, в КГ поведінковий компонент зріс на 10 %, в ОГ на 23 %. Когнітивний компонент в КГ зріс на 10 %, в ОГ на 92 %.

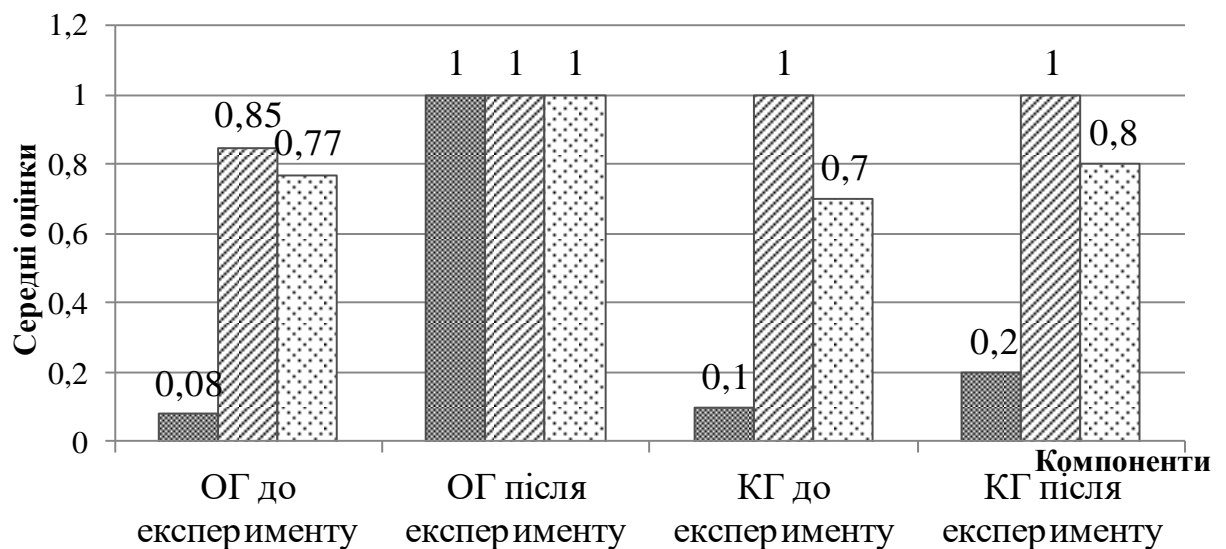

Рис 4.5. Показники експрес-методики соціально-психологічного клімату команд з гандболу:

- - когнітивний компонент; ▨ - емоційний компонент;
- ▩ - поведінковий компонент

Аналіз компонент соціально-психологічного клімату в командах з ігрових видів спорту (рис. 4.6) основних груп виявив значне покращення когнітивної (0,99 бала) компоненти, що характеризується як позитивна. Емоційна (1,0 бал) і поведінкова (1,0 бал) компоненти мають також позитивні характеристики.

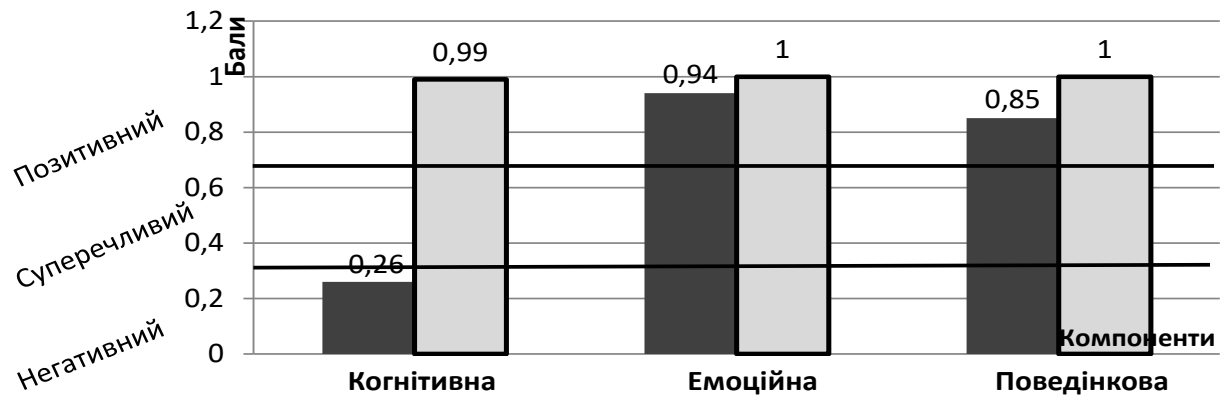

Рис. 4.6. Рівень соціально-психологічного клімату в командах з ігрових видів спорту (баскетбол, волейбол, міні-футбол, гандбол) після експерименту:

■ - контрольні групи; □ - основні групи

Соціально-психологічний клімат в основних групах оцінюється як позитивний і свідчить про високий рівень сприйняття гравцями інноваційних змін, вміння знаходити компромісні рішення в конфліктних ігрових ситуаціях, про взаєморозуміння та узгодженість зусиль у спортивній діяльності, що є основою успіху в ігрових видах спорту.

В контрольній групі низький рівень (0,26 балів) когнітивної компоненти характеризується як негативний, емоційна та поведінкова компоненти характеризуються як позитивні (0,94, 0,85 балів).

В цілому соціально-психологічний клімат контрольних груп оцінюється позитивно, що визначається перевагою двох визначаючих компонентів та свідчить про взаємні симпатії один до одного членів команди та високому рівні прагнення до контактів за межами сумісної (спортивної) діяльності, але спортсмени не можуть дати досить повну характеристику особистісним та діловим якостям партнерів по команді, що в свою чергу призводить до невизначеності та суперечливості відносин між гравцями в процесі спортивної діяльності.

Робота з командою передбачає орієнтування тих групових процесах, які визначають згуртованість або роз'єднаність гравців, їх емоційне самопочуття, а отже, і вклад кожного з гравців в загальнокомандний успіх. Саме, тому для визначення соціально-психологічного

ефекту[83], впроваджені авторської програми, який дозволяє визначити закономірності, що відображають особливості міжособистісних відносин в команді та психологічну специфіку процесів взаємодії, ми розробили шкалу для швидкої діагностики та оцінки особливостей сприйняття тренером загальної ситуації в команді.

У ході дослідження було проведено експертне оцінювання впливу авторської програми на соціально-психологічний клімат у командах. Експерти дали високу оцінку захопленості, продуктивності, зацікавленості, успішності, що є ознаками когнітивної компоненти. Такі ознаки, як дружелюбність, задоволеність, теплота у стосунках, що характеризують емоційну компоненту, залишились майже без змін. Експерти встановили покращення у співпраці, згоді, взаємній підтримці, що характеризує поведінкову компоненту, та відзначили позитивний вплив програми на психологічну атмосферу в командах, що поліпшило соціально-психологічний клімат. Коефіцієнт конкордації становить $W=0,774$.

4.3. Порівняльний аналіз психофізіологічних показників у гравців з високим та низьким статусом в командах з ігрових видів спорту

Аналіз формування функціональної організації психофізіологічних станів у гравців чоловічих команд з ігрових видів спорту (баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу) проводився протягом навчально-тренувального процесу в умовах навчання у вищих навчальних закладів. Дослідження проводилось на початку та кінці навчально-тренувального процесу.

Професійна надійність спортивної діяльності гравців значною мірою залежить від здібностей, рівня розвитку психофізіологічних характеристик професійно важливих якостей. Протягом всього ігрового часу спортивні здібності в обраному ігровому виді спорту, проявляються перш за все в вмінні ефективно здійснювати техніко-тактичні дії, які виконуються швидко, точно, на фоні значного м'язового та сенсорного втомлення, оперативного

аналізу інформації яка надходить, прийнятті адекватного конкретного рішення ситуації, швидке переключення з одних дій на інші. Час реакцій відображає складні психофізіологічні процеси в яких приймає участь нервова та м'язова системи.

Взаємодія цих факторів впливає на ефективність будь-якої діяльності, а особливо спортивної, яка здійснюється в екстремальних умовах при дефіциті часу. Велику кількість різних якостей та навичок обумовлює рівень розвитку швидкісних здібностей, багато з яких можна вдосконалювати спеціально організованим тренуванням. Для комплексного вдосконалення рухової активності в ускладнених умовах та для вибіркової взаємодії на окремі здібності, в нашій авторській програмі у навчально-тренувальному процесі використовувався ігровий метод.

Одним з критеріїв ефективності впровадженої програми є динаміка психофізіологічних функцій, що визначала особливості прояву властивостей нервової системи на основі сенсомоторних реакцій у лідерів та ведених гравців з ігрових видів спорту, вірогідність якої визначалася за критерієм Вілкоксона.

Таблиця 4.3

**Динаміка показників сенсомоторних реакцій у лідерів
збірних команд з ігрових видів спорту до та після експерименту**

Лідери команд з ігрових видів спорту	Показник							
	проста зорово-моторна реакція, мс		проста аудіо-моторна реакція, мс		складна зорово-моторна реакція, мс		час моторної реакції, мс	
	до	після	до	після	до	після	до	після
Баскетбол (ОГ), n = 2	329,5 ±20,51	233,5 ±16,26	194,5 ±9,19	163,0 ±2,83	258,5 ±3,54	250,5 ±7,78	69,0 ±2,83	34,5 ±3,54
Баскетбол (КГ), n = 3	316,3 ±14,01	277,3 ±11,93	185,0 ±6,08	173,3 ±4,16	241,7 ±9,07	251,0 ±9,54	73,0 ±5,0	57,0 ±2,65
p	>0,05	<0,05	>0,05	>0,05	>0,05	>0,05	>0,05	<0,01
Волейбол (ОГ), n = 2	275,5 ±16,26	242,0 ±2,83	171,0 ±8,49	161,0 ±1,41	324,0 ±12,73	251,0 ±4,24	71,0 ±1,41	47,5 ±2,12
Волейбол (КГ), n = 2	296,5 ±6,36	255,5 ±6,39	197,0 ±1,41	160,5 ±0,71	312,0 ±1,41	293,0 ±10,38	69,0 ±1,41	66,0 ±0,01
p	>0,05	>0,05	>0,05	>0,05	>0,05	<0,05	>0,05	<0,01
Міні-футбол (ОГ), n = 2	308,5 ±4,95	231,0 ±5,66	172,5 ±6,36	162,5 ±2,12	310,5 ±2,12	262,0 ±8,49	69,5 ±3,54	38,0 ±1,41

Міні-футбол (КГ), n = 3	305,7 ±14,84	274,3 ±12,86	169,7 ±7,37	167,3 ±4,93	319,7 ±26,31	272,3 ±76,30	73,7 ±8,14	60,7 ±7,37
p	>0,05	<0,05	>0,05	>0,05	>0,05	>0,05	>0,05	<0,05
Гандбол (ОГ), n = 3	284,3 ±6,51	235,0 ±12,29	177,0 ±3,0	162,3 ±4,04	297,7 ±3,51	231,3 ±8,24	77,7 ±9,87	44,7 ±8,50
Гандбол (КГ), n = 2	273,5 ±0,71	274,0 ±2,83	170,5 ±4,95	166,5 ±3,54	300,0 ±2,83	272,5 ±9,19	70,0 ±4,24	64,0 ±5,66
p	>0,05	<0,05	>0,05	>0,05	>0,05	<0,05	>0,05	>0,05

Примітки: ОГ – основна група; КГ – контрольна група

Впровадження програми дозволило покращити показники сенсомоторних реакцій у лідерів основних груп порівняно з показниками контрольних груп (табл. 4.3), а саме:

- показники простої зорово-моторної реакції у баскетболістів покращились на 8,4 %, час моторної реакції – на 6,0 %. Результати мають вірогідну різницю $p < 0,05$ і $p < 0,01$, відповідно;

- у волейболістів показники складної зорово-моторної реакції (на рівні значення $p < 0,05$) та часу моторної реакції (на рівні $p < 0,01$) покращились на 8,9 % та 7,2 %, відповідно;

- показники простої зорово-моторної реакції у футболістів покращились на 8,4 %, а час моторної реакції зріс на 6,2 % ($p < 0,05$ і $p < 0,05$, відповідно);

- у гандболістів показники простої зорово-моторної та складної зорово-моторної реакцій зросли на 8,6 % та 8,5 % відповідно ($p < 0,05$).

Аналіз показників сенсомоторних реакцій у ведених гравців збірних команд з ігрових видів спорту до та після експерименту виявив покращення показників сенсомоторних реакцій у ведених гравців основних груп порівняно з показниками контрольних груп (табл. 4.4), а саме:

- у баскетболістів показники простої зорово-моторної реакції підвищилися на 8,7 % та складної зорово-моторної реакції – на 8,9 % ($p < 0,05$);

- у волейболістів показники простої зорово-моторної реакції та часу моторної реакції зросли на 8,4 % та 8,5 %, відповідно ($p < 0,01$);

- у футболістів показники простої зорово-моторної реакції

підвищилися на 8,4 %, а простої аудіо-моторної реакції на – 9,3 %, час моторної реакції зріс на 6,7 %. Результати мають вірогідну різницю $p < 0,01$; $p < 0,05$; $p < 0,01$, відповідно;

- у гандболістів показники простої зорово-моторної реакції зросли на 8,9 %, а час моторної реакції підвищився на 7,7 % ($p < 0,05$ і $p < 0,05$, відповідно).

Впровадження авторської програми позитивно вплинуло на динаміку психофізіологічних функцій у лідерів і ведених гравців, які оптимізують процеси вирішення оперативних задач і є значущими для ігрових видів спорту та сприяють ефективності спортивно-ігрової діяльності.

Таблиця 4.4

Динаміка показників сенсомоторних реакцій у ведених гравцях збірних команд з ігрових видів спорту до та після експерименту

Ведені гравці команд з ігрових видів спорту	Показник							
	проста зорово-моторна реакція, мс		проста аудіо-моторна реакція, мс		складна зорово-моторна реакція, мс		час моторної реакції, мс	
	до	після	до	після	до	після	до	після
Баскетбол (ОГ), n = 10	380,8 ±20,77	268,2 ±18,29	236,4 ±27,99	180,9 ±8,96	334,8 ±27,44	289,4 ±17,54	80,6 ±4,81	52,8 ±9,57
Баскетбол (КГ), n = 9	372,8 ±13,04	305,2 ±20,37	225,1 ±17,74	186,0 ±5,63	349,8 ±36,68	323,9 ±34,34	83,3 ±4,15	62,3 ±7,45
p	>0,05	<0,05	>0,05	>0,05	>0,05	<0,05	>0,05	>0,05
Волейбол (ОГ), n = 8	346,1 ±54,09	277,1 ±15,24	183,6 ±6,30	170,3 ±4,86	358,4 ±21,66	305,6 ±21,0	84,6 ±5,7	64,3 ±7,97
Волейбол (КГ), n = 8	350,1 ±43,26	326,4 ±29,60	182,0 ±6,04	173,4 ±8,68	357,0 ±25,27	332,6 ±19,88	87,9 ±5,54	75,3 ±6,07
p	>0,05	<0,01	>0,05	>0,05	>0,05	>0,05	>0,05	<0,01
Міні-футбол (ОГ), n = 10	333,2 ±35,49	261,3 ±18,91	182,2 ±9,83	170,4 ±5,83	359,0 ±24,62	307,6 ±16,39	79,3 ±6,63	46,3 ±5,58
Міні-футбол (КГ), n = 10	356,5 ±39,21	311,0 ±26,57	187,3 ±11,45	182,6 ±9,38	353,1 ±17,85	327,8 ±15,02	80,0 ±6,62	69,3 ±6,58
p	>0,05	<0,01	>0,05	<0,05	>0,05	>0,05	>0,05	<0,01
Гандбол (ОГ), n = 10	340,7 ±41,99	261,7 ±11,87	183,5 ±5,08	175,3 ±5,29	351,7 ±26,72	296,5 ±19,0	87,6 ±9,59	55,0 ±4,59
Гандбол (КГ), n = 8	330,9 ±41,38	298,4 ±2,46	185,1 ±6,53	180,1 ±10,03	340,4 ±27,74	310,6 ±19,89	85,3 ±5,06	71,4 ±4,07
p	>0,05	<0,05	>0,05	>0,05	>0,05	>0,05	>0,05	<0,05

Примітка. ОГ – основна група; КГ – контрольна група

Типологічні особливості прояву властивостей нервової системи на основі сенсомоторних реакцій в умовах переробки інформації різного ступеня складності є важливим показником, який забезпечують надійність діяльності в емоційно напружених умовах, якими є змагання.

За результатами проведеного експерименту можна констатувати, що спортсмени з чотирьох ігрових видів спорту в ОГ та КГ групах на початку експерименту мають однаковий рівень психофізіологічного стану, але постійна корекція та вплив на лідерів та ведених в ОГ групах (баскетбол, волейбол, міні-футбол, гандбол), вплинули на позитивну динаміку психофізіологічного стану гравців.

В КГ групах (баскетбол, волейбол, міні-футбол, гандбол) рівень психофізіологічного стану у лідерів та ведених гравців відносно стабільний.

Аналіз дослідження сенсомоторних реакцій підтвердив ефективність впровадженої у навчально-тренувальний процес авторської програми формування лідерських якостей кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту збірних команд вищих навчальних закладів (не фізкультурного профілю).

4.4. Вплив авторської програми на спілкування спортсменів з ігрових видів спорту в процесі змагання

Сутність спілкування полягає у взаємному переданні повідомлень один одному в міжособистісних контактах, взаємодії з метою вирішення певного завдання. Результатом спілкування є ступінь досконалості дій, вчинків людини в цілому. Результативність спілкування залежить від його структури, зв'язку його елементів, гармонійності та відповідності реальним умовам і потребам.

Обмін інформацією в середині команди обов'язково припускає вплив на поведінку партнерів. Комунікативний вплив, який тут виникає, є психологічною дією одного учасника комунікативного процесу на іншого з метою зміни його поведінки або його уявлень. Ефективність комунікації

вимірюється саме тим, наскільки вдалий такий вплив [1].

При зіставленні особливостей спілкування всередині спортивних команд в процесі змагальної діяльності були записані за допомогою відеокамери змагальні ігри з волейболу, баскетболу, міні-футболу та гандболу в першості Дніпропетровської області, та інтерпретовані в схему спостереження, яка дозволяє отримати якісні та кількісні характеристики взаємодії та різних форм міжособистісного спілкування в процесі змагальної боротьби.

Процес спілкування в середині команд з його змістовної сторони включено в сумісну діяльність, та є його невід'ємною частиною. Проаналізувавши зміст звернень, якими обмінюються партнериміж собою (або зі всією командою), можна достатньо повно уявити характер завдань: узгодження сумісних дій, вплив на поведінку або на стан партнерів тощо. Емоційні прояви та оцінки, крім того, дозволяють додатково судити про ступінь напруження ситуації взаємодії, психологічної значущості результатів спортивної діяльності для її учасників. В результаті обробки матеріалів спостереження по визначеним категоріям були встановлені типові «профілі» спілкування учасників, в процесі вирішення задач задач в чотирьох видах сумісної діяльності.

Динамічний характер спортивно-ігрової діяльності накладає особливий відбиток на характер, стиль комунікації в середині команди. Широкий набір засобів спілкування взаємодіючих партнерів відображає умови діяльності, задачі взаємодії та підтверджує положення про те, що міжособистісне спілкування – це важливий компонент групової взаємопов'язаної діяльності, яку воно обслуговує.

Однією з важливих психологічних характеристик будь-якого міжособистісного контакту є зміст спілкування. Саме аналіз змісту спілкування в середині команди разом з аналізом інших його особливостей дозволяє краще організувати сумісну діяльність, розібратись в причинах розбіжності взаємодії, міжособистісних конфліктах і ін. Тому слід спостерігати за спілкуванням спортсменів та аналізувати його зміст з точки

зору того, наскільки воно відповідає або не відповідає задачам діяльності, логіці сумісних дій. Для цього необхідно регулювати спрямованість спілкування, щоб психологічні зв'язки, які проявляють себе в різних формах міжособистісного спілкування, співпадали з ігровими зв'язками, відповідали логіці та вимогам процесу взаємодії, сприяли більш узгодженим груповим діям. Виходячи з цього ми, при всій продуктивності загальнокомандних впливів, щоб оптимізувати психічні стани конкретних спортсменів та покращити їх узгоджені дії, провели корекційну роботу з певними партнерами, тобто впливали на міжособистісний рівень регуляції комунікативної поведінки.

Оскільки найбільшу активність в спілкуванні проявляють саме ті гравці, що є лідерами команди, предметом нашого дослідження стала спеціальна робота з лідерами (особливо з негативними). В наших дослідженнях для роботи з лідерами і веденими спортсменами, ми головним чином дотримувались принципів та засобів безпосереднього управління комунікативною поведінкою гравців, які з різних причин займають активну або пасивну позицію в системі зв'язків в середині команди. При чому корекція і формування бажаного типу комунікативної поведінки здійснювалася з урахуванням факторів, що обумовлюють спілкування.

В дослідженні проблему групової поведінки ми зводили до складання «соціометричної» сприятливої психологічної атмосфери в команді. Поведінка по відношенню до партнера реалізується під впливом ситуативної настанови, сформованої в ході минулого досвіду взаємодії з ним. Для того, щоб змінити поведінку конкретного гравця, ми запропонували йому певну (нову) програму дій. Ця програма є достатньою для реалізації певних впливів на партнерів.

Ми можемо спостерігати за змінами інтенсивності та спрямування спілкування за позитивними змінами психологічного клімату в команді. Ми припускаємо, що велика доля спілкування кожного гравця в КГ (баскетбол, волейбол, міні-футбол, гандбол), свідчить про те, що в ході тренувального

процесу не приділялась увага психолого-педагогічній підготовці і в результаті в процесі змагальної боротьби кожен гравець в більш чи менш впевнений в своїй та партнерській фізичній, техніко-тактичній підготовці, при допущених помилках або не правильно прогнозуючих свої дії та суперника в ході змагальної боротьби, починають грати велику роль його індивідуальні психологічні властивості. Виражені емоціональні реакції відображають вплив стресорності умов змагальної діяльності, які не проявлялись в тренувальному процесі.

Схожість та відносну стійкість змісту спілкування можна пояснити схожістю та стереотипом комунікативних задач та цілей спілкування, які тісно пов'язані з метою та задачами спортивно-ігрової діяльності. Зміст спілкування спортсменів відображає мотиви та умови їх взаємодії.

У ході формувального експерименту нами було виявлено динаміку показників ігрового спілкування в командах під час змагань (табл. 5).

Таблиця 4.5

Показники ігрового спілкування у досліджуваних командах у процесі п'яти змагань після експерименту (%)

Категорія спілкування	Частка різних категорій спілкування (%)							
	волейбол (n=20)		баскетбол (n=24)		міні-футбол (n=25)		гандбол (n=23)	
	ОГ	КГ	ОГ	КГ	ОГ	КГ	ОГ	КГ
Орієнтувальна	27,2	29,1	46,6	43,0	44,4	34,4	40,4	39,0
Стимулювальна	40,6	32,2	26,0	23,5	24,8	24,4	23,8	20,8
Оціночно-експресивна (позитивна)	19,7	18,5	14,4	15,8	12,2	17,3	19,0	16,0
Оціночно-експресивна (негативна)	12,5	20,2	13,0	17,7	18,6	23,9	16,8	24,2
Всього:	100	100	100	100	100	100	100	100
Загальна кількість звернень	309	367	292	405	295	393	352	426

Було визначено категорії спілкування та зафіксовано кількість звернень кожного з гравців у процесі змагань (п'ять ігор згідно з календарем змагань). У результаті проведених досліджень виявлено, що в основних групах відбулися значні зміни щодо кількості звернень між гравцями у визначених категоріях ігрового спілкування, а саме: у волейболі в ОГ спілкування

порівняно з КГ знизилась на 28,5 %; у баскетболі – на 38,6 %; у міні-футболі в ОГ кількість звернень порівняно з КГ зменшилася на 33,2 %; у гандболі – на 21,0 %.

Зменшення ігрового спілкування відбулося в чотирьох категоріях, але основна кількість звернень між гравцями зменшилася за рахунок непродуктивного спілкування, що визначається лідерськими впливами на взаємодію гравців у спільній діяльності для досягнення поставленої мети. Це свідчить про позитивний вплив запропонованої авторської програми.

Таким чином, можна припустити, що профіль спілкування, як узагальнена формалізована кількісна характеристика змісту міжособистісних контактів, відображає перш за все особливості діяльності членів команди. Профіль по перетворюванню (сміслового навантаження, змісту) категорії дозволяють судити про специфіку та особливості проблемних ситуацій, заохочуючи до необхідності у висловлюваннях певного змісту, орієнтованості та форми.

Однаковість профілів спілкування в середині групи, в чотирьох видах спортивних ігор, показує, що характер спілкування в баскетболі, гандболі, міні-футболі має схожі профілі, які значною мірою відрізняються від волейболу.

Стимулююча категорія спілкування явно виражена в структурі спілкування волейболістів, де в ОГ = 40,6 %, КГ = 32,2 %, що пояснюється значно більшою необхідністю слідкувати за ігровими ситуаціями які змінюються, зберігати високу стійкість уваги протягом довшого проміжку часу.

Незалежно від відносної стандартності ігрових ситуацій, в ході взаємодії спортсменів приходиться уточнювати, змінювати та узгоджувати свої дії. Саме тому значне місце займає «орієнтуюча» інформація (категорія 1).

Порівняно високий відсоток оцінок та самооцінок в структурі спілкування (позитивної та негативної оціночно-експресивної – категорії 3 та 4) – наслідок того, що в волейболі кожен ігровий епізод складений з певної

послідовності взаємозв'язаних дій і обов'язково закінчується перемогою, або поразкою спортсмена, який завершує зусилля всієї команди.

Загальний, типовий для кожного з видів сумісної діяльності профіль спілкування, виявлений в ході систематичного спостереження за контактами між спортсменами, крім того, дає уявлення про зміст як комунікативних, так і дієвих задач, які більш за все зустрічаються в кожному з ігрових видів спорту. Це дає можливість краще орієнтуватись в ситуаціях «вимушеного спілкування» взаємодіючих партнерів і, отже, чіткіше уявляти вимоги, які пред'являє конкретний ігровий вид спорту до комунікативних вмінь та навичок спортсменів.

. На рисунках 4.7 – 4.14, представлені типові профілі спілкування в середині командз ігрових видів спорту (ОГ та КГ), в процесі змагальної боротьби, де можна побачити долю спілкування кожного гравця (лідерів та ведених гравців) в різних типових профілях спілкування.

Чотири категорії спілкування відносяться до змістовної характеристики міжособистісного спілкування та поведінки спортсменів і відображають особливості психічної діяльності учасників взаємодії в інтелектуальній, вольовій та емоційнійсферах.

Орієнтуючу, стимулюючу та оцінно-експресивну (позитивну) категорії можна умовно віднести до продуктивного виду спілкування, який характерний для атмосфери співробітництва і взаємодопомоги, орієнтації на сумісні дії, відсутність суттєвих конфліктів в середині команди. Негативні оцінки дій партнерів, неузгодження, сторонні розмови відносяться до непродуктивного виду спілкування (оцінно-експресивна (негативна) категорія спілкування), псевдо комунікації, які ускладнюють сумісні групові дії, збільшують напругу в команді.

На рисунку 4.7 представлені результати ігрового спілкування за різними профілями під час змагання з баскетболу в основній групі.

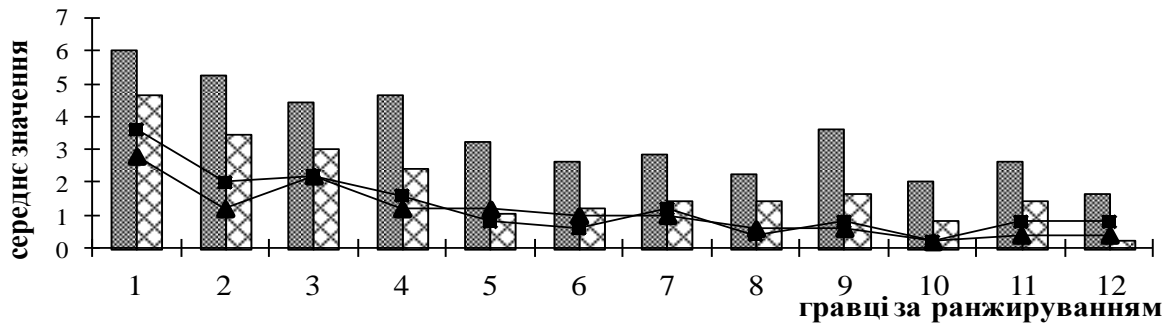

Рис. 4.7. Доля різних категорій спілкування на кожного гравця в команді з баскетболу (ОГ) в процесі змагання:

- - орієнтуюча категорія;
- ▣ - стимулююча категорія;
- ▲ - оцінно-експресивна категорія (позитивна);
- - оцінно-експресивна категорія (негативна)

Основна доля в процесі змагання в баскетболі припадає на орієнтуючу категорію спілкування. Специфіка даної категорії спілкування особливо чітко проявляється при зіставленні внутрішньокolleктивних зв'язків з рольовою структурою команди. В рольовій структурі команди, як відомо, закріплені особливості функцій спортсменів, взаємозв'язок їх сумісних дій, які впливають з конкретних завдань. Особистісно-орієнтуючі звернення використовуються, як правило, при плануванні, узгодженні та оцінці сумісних дій. Зовнішня орієнтованість спілкування відображає умови та специфіку завдань спортивної діяльності.

В ОГ активними учасниками ігрового спілкування є високо статусні гравці. В ОГ з баскетболу основна доля продуктивного спілкування склала 37,6 %, не продуктивне спілкування склало 7,4 %.

В КГ ігрове спілкування проявляється у всіх учасників змагальної діяльності (рис. 4.8). В КГ також переважає орієнтовна категорія спілкування, що пов'язана зі особливостями даної спортивної гри (швидка не передбачувана зміна дій).

Основна доля продуктивного спілкування в КГ з баскетболу склала 76,0 %; не продуктивне спілкування склало 15,0 %.

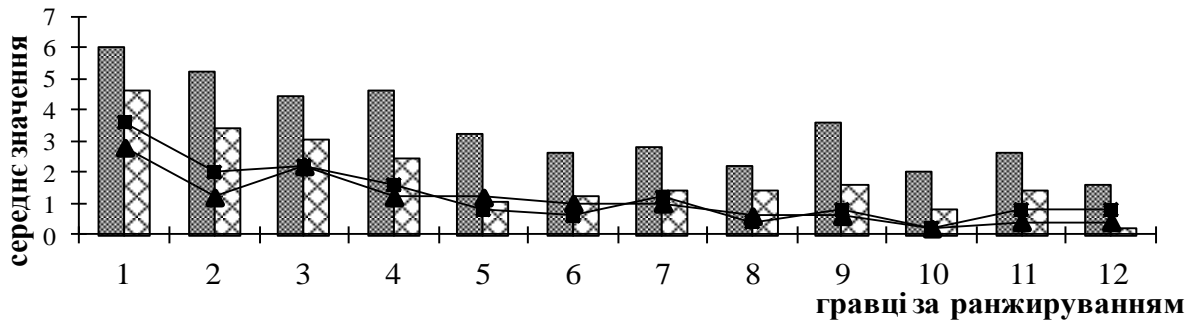

Рис. 4.8. Доля різних категорій спілкування на кожного гравця в команді з баскетболу (КГ) в процесі змагання:

- - орієнтуюча категорія;
- ▣ - стимулююча категорія;
- ▲ - оцінно-експресивна категорія (позитивна);
- - оцінно-експресивна категорія (негативна)

Аналіз(рис. 4.9) спілкування на кожного гравця в команді з міні-футболу в ОГ дає можливість бачити, що основна доля продуктивного спілкування склала 37,62 %, не продуктивного спілкування –10,0 %.

В ОГ всі гравці є активними учасниками ігрового спілкування, лідер проявляється в орієнтуючій категорії спілкування.

Основна доля спілкування в процесі змагальної боротьби у основній групі з міні-футболу, припадає на орієнтуючу та стимулюючу категорії спілкування. Майже однакові показники в категоріях спілкування оцінно-експресивної (позитивної) та оцінно-експресивної (негативної).

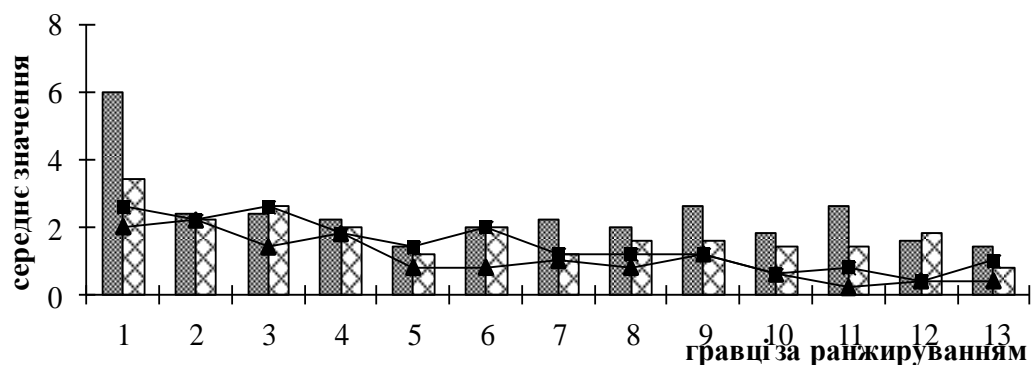

Рис. 4.9. Доля різних категорій спілкування на кожного гравця в команді з міні-футболу (ОГ) в процесі змагання:

- - орієнтуюча категорія;
- ▣ - стимулююча категорія;
- ▲ - оцінно-експресивна категорія (позитивна);
- - оцінно-експресивна категорія (негативна)

Аналіз (рис. 4.10) спілкування на кожного гравця в команді з міні-футболу в КГ дає можливість бачити, що основна доля продуктивного спілкування склала 67,4 %, не продуктивного спілкування –19,0 %.

В КГ ігрове спілкування проявляється у всіх учасників змагальної діяльності.

Основна доля спілкування в процесі змагання у контрольній групі з міні-футболу, також припадає на орієнтуючу категорію. Визначення орієнтованості спілкування дозволяє виявити психологічний аспект міжособистісних контактів – їх дійсну спрямованість і підтекст.

Також можна бачити, що високостатусні гравці є активними учасниками спілкування в оцінно-експресивній категорії (негативній), що свідчить про незлагодженість гри, що призводить до активної участі всіх гравців в стимулюючій категорії спілкування для підтримки бойового духу команди. Таким чином, за уявною безладністю міжособистісних контактів приховані досить розгорнуті групові процеси в команді.

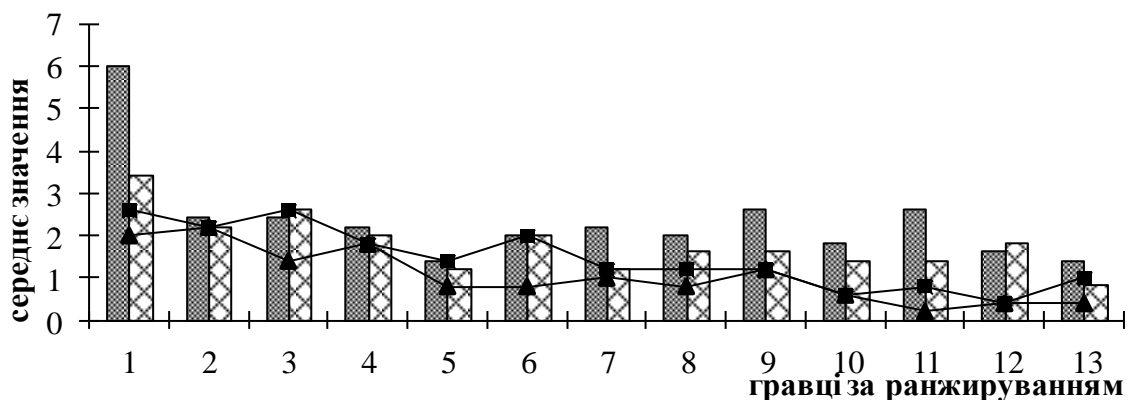

Рис. 4.10. Доля різних категорій спілкування на кожного гравця в команді з міні-футболу (КГ) в процесі змагання:

- - орієнтуюча категорія;
- ▣ - стимулююча категорія;
- ▲ - оцінно-експресивна категорія (позитивна);
- - оцінно-експресивна категорія (негативна)

На рисунку 4.11 представлені результати ігрового спілкування по різних профілях під час змагання з волейболу в основній групі.

Проведене дослідження свідчить, що в волейболі основна доля спілкування в процесі змагальної боротьби припадає на стимулюючу категорію.

Так в ОГ активними учасниками ігрового спілкування є високо статусні гравці. Основна доля продуктивного спілкування склала 43,6 %, не продуктивне спілкування – 4,4 %.

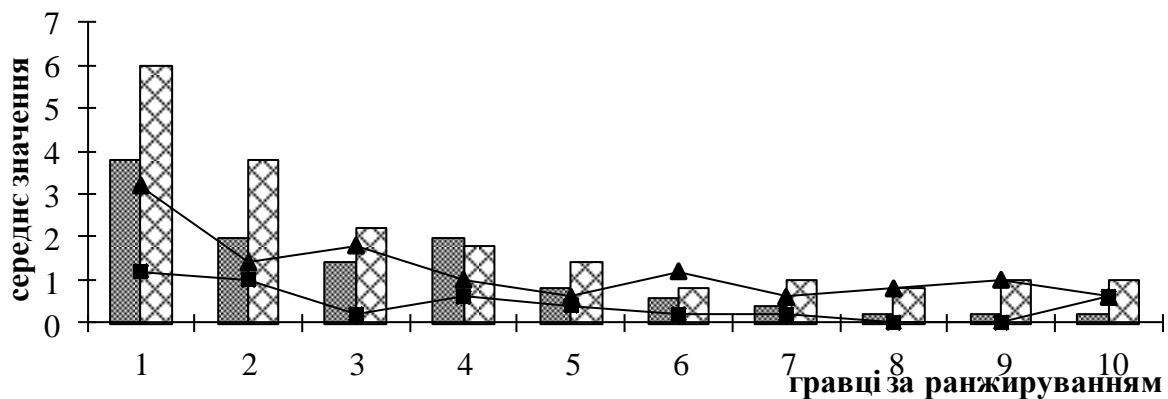

Рис. 4.11. Доля різних категорій спілкування на кожного гравця в команді з волейболу (ОГ) в процесі змагання:

- - орієнтуюча категорія;
- ▣ - стимулююча категорія;
- ▲ - оцінно-експресивна категорія (позитивна);
- - оцінно-експресивна категорія (негативна)

Результати ігрового спілкування по різних профілях під час змагальної боротьби з волейболу в контрольній групі (рис. 4.12) констатують, що ігрове спілкування спостерігається у всіх учасників змагальної діяльності і досить активно. Основна доля продуктивного спілкування склала 97,2 %.

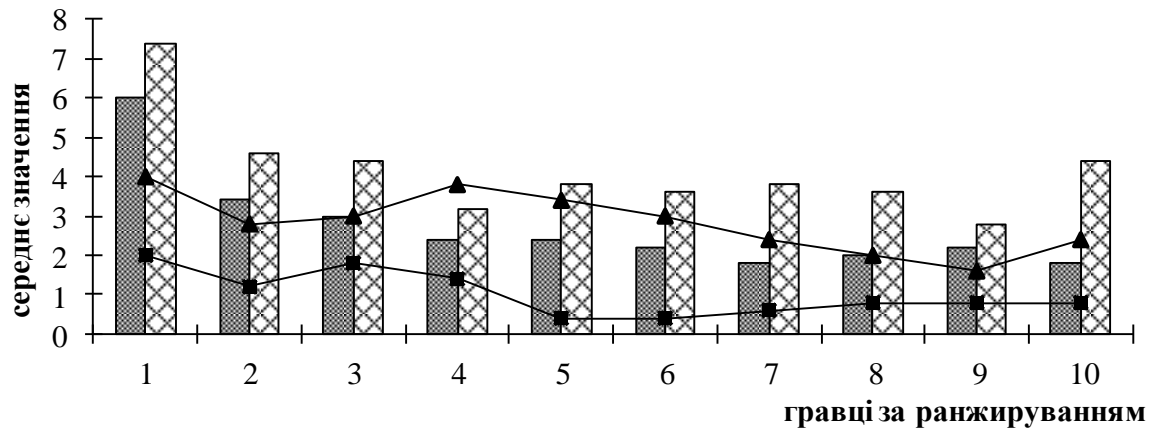

Рис. 4.12. Доля різних категорій спілкування на кожного гравця в команді з волейболу (КГ) в процесі змагання:

- - орієнтуюча категорія;
- ▨ - стимулююча категорія;
- ▲ - оцінно-експресивна категорія (позитивна);
- - оцінно-експресивна категорія (негативна)

Доля не продуктивного спілкування в команді під час змагання склала 10,2 %.

Як в основній так і в контрольній групах з волейболу найбільш активною є стимулююча категорія спілкування, що обумовлено специфікою даного виду спорту, який не є контактним, що призводить до постійної концентрації уваги, яка втомлює. Також це пояснює високий показник оцінно-експресивної категорії (позитивні) спілкування, що переважає орієнтуючу категорію.

Дані приведені, на рисунку 4.13 надають можливість побачити і порівняти долю ігрового спілкування за різними профілями під час змагання з гандболу в основній групі.

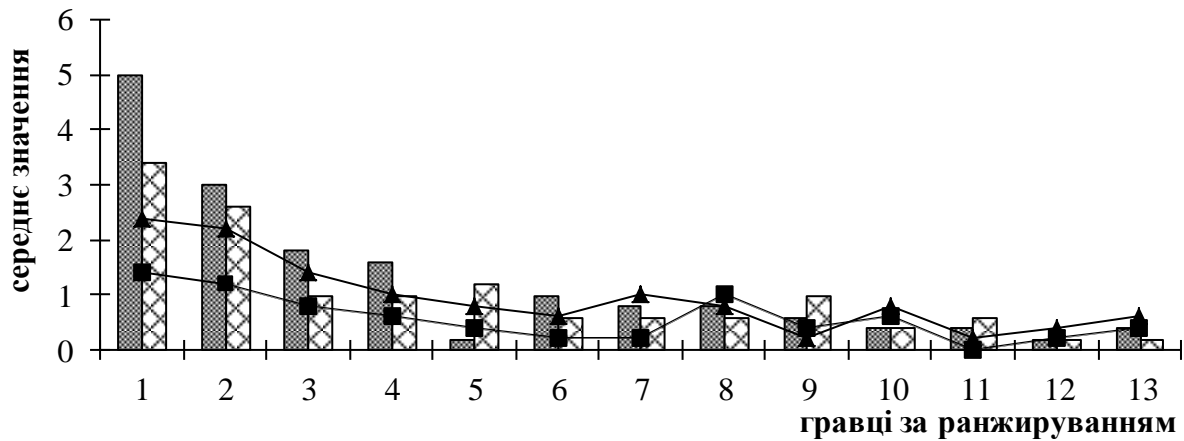

Рис. 4.13. Доля різних категорій спілкування на кожного гравця в команді з гандболу (ОГ) в процесі змагання:

- - орієнтуюча категорія;
- ▣ - стимулююча категорія;
- ▲ - оцінно-експресивна категорія (позитивна);
- - оцінно-експресивна категорія (негативна)

З рисунку видно, що активними учасниками ігрового спілкування є високостатусні гравці, можна прослідкувати за ієрархічним розподілом в ігровому загальному спілкуванні.

Основна доля спілкування в процесі змагання в основній групі з гандболу припадає на орієнтуючу категорію спілкування, що відображає специфіку спортивної гри.

В основній групі з гандболу основна доля продуктивного спілкування склала 10,8 %. Доля не продуктивного спілкування в основній групі з гандболу склала 1,4 %, що виключає наявність конфліктних ситуацій в команді під час змагання.

З рисунку 4.14 можна бачити, що в КГ з гандболу ігрове спілкування проявляється у всіх учасників змагальної діяльності. Продуктивне спілкування в контрольній групі з гандболу склало 15,0 %.

Активна участь всіх учасників в ігровому спілкуванні у чотирьох категоріях спілкування призводить до розсіювання уваги під час змагання, а також не сприйняття формального та неформального лідера як авторитетного

гравця, що здатен організувати командні дії, які призведуть до перемоги. Занадто активні позитивні та негативні висловлювання призводять до конфліктних ситуацій в процесі змагання.

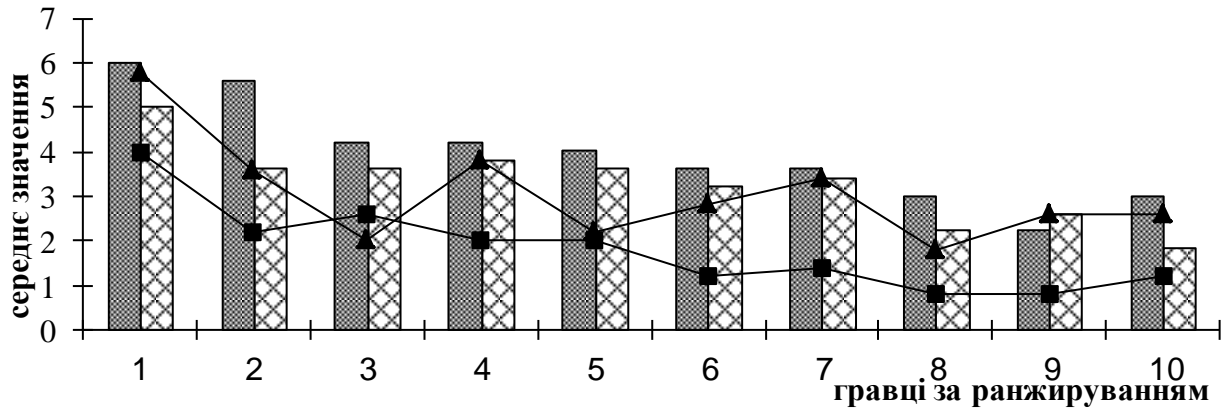

Рис. 4.14. Доля різних категорій спілкування на кожного гравця в команді з гандболу (КГ) в процесі змагання:

- - орієнтуюча категорія;
- ▣ - стимулююча категорія;
- ▲ - оцінно-експресивна категорія (позитивна);
- - оцінно-експресивна категорія (негативна)

Враховуючи вищенаведене можна відмітити, що гравці основної групи з баскетболу, волейболу, міні-футболу та гандболу витрачали менш часу на спілкування в визначених категоріях у процесі змагання. Це говорить про необхідність постійного впливу на особистість гравця з боку не тільки тренера, але й партнерів по команді. Основна доля продуктивного спілкування в основних групах спортивних ігор припадає на гравців-лідерів.

Позитивний вплив регуляції внутрігрупового спілкування на результат виступу команди свідчить про те, що комунікація виступає не тільки як форма відображення особливості діяльності, успішності або не успішності процесу взаємодії, але і як фактор оптимізації умов групових сумісних дій та виконує при цьому чітко виражену регулятивну функцію.

В загальному виді організацію бажаних взаємних впливів в команді можна уявити як процес управління характером, спрямованістю і

інтенсивністю міжособистісного спілкування з урахуванням специфіки вимог та умов сумісної діяльності, індивідуально-психологічних і соціально-психологічних особливостей членів команди.

Відсутність лінійної залежності між характером відносин і міжособистісними контактами при взаємодії можна пояснити двома обставинами. Перш за все, міжособистісні відносини взаємодіють з іншими факторами та умовами. З іншої сторони, в значущій сумісній діяльності важливу роль грають і інші види відносин, зокрема настонова та орієнтація на результат діяльності.

Отже, можна припустити, що у зовнішніх формах спілкування відображено не один вид відносин (наприклад, на основі симпатії або антипатії), але складне сполучення статусно-рольових та мотиваційних факторів.

Кумулятивний ефект багатократного регулювання та корекції процесів спілкування в середині команди не обмежується змінами типів комунікативної поведінки гравців. При цьому збільшується завадостійкість команди по відношенню до різного роду несприятливих впливів, формується здібність до саморегуляції групових психічних станів, оптимізуються умови діяльності і збільшується ефективність ігрової взаємодії команди.

Результати даного дослідження говорять про те, що відтворення оптимальних режимів спілкування в середині команди з метою організації адекватних взаємовпливів в команді, дає можливість суттєво збільшити рівень вольової і комунікативної активності гравців, збільшити продуктивність їх спілкування. Крім того, спортсмени будуть більш ясно усвідомлювати свої можливості як в саморегуляції своєї поведінки, в діях, так і в регуляції несприятливих психічних станів партнерів по команді.

Важливим показником ефективності застосування авторської програми формування лідерських проявів спортсменів різної кваліфікації у ігровій діяльності є динаміка показників внутрішнього спілкування в екстремальних умовах, якими є змагання. Виходячи з цього можна зазначити

що, основні та контрольні групи (баскетбол, гандбол, міні-футбол, волейбол), укомплектовані індивідуально сильними гравцями з хорошими фізичними даними. Однак, при несуттєвому порушенні ігрових зв'язків вони різко реагують на помилки своїх партнерів, починаються взаємні звинувачення, докори, незадоволення, в результаті чого ігрові зв'язки ще більш порушуються. Тому без певного впливу та корекції поведінки між гравцями в процесі тренувальної діяльності, не можливо сконцентрувати гравців на результативну гру в процесі самої змагання.

За результатами дослідження комунікативної поведінки в чоловічих командах з ігрових видів спорту (баскетбол, міні-футбол, волейбол, гандбол), можна зробити висновок про значну перевагу авторської програми формування лідерських проявів спортсменів різної кваліфікації з ігрових видів спорту команд вищих навчальних закладів.

4.5. Характеристика рівня ефективності змагальної діяльності в ігрових видах спорту

З метою виявлення взаємозв'язку ефективності змагальної діяльності від переважаючого типу поведінки в командах з ігрових видів спорту за рахунок рішення оперативних задач, які носять вибіркового характеру, в зв'язку з продуктивним спілкуванням в середині команд під час змагання, було зафіксовано та інтерпретовано результати п'яти ігор (згідно календаря змагань) з баскетболу, волейболу, міні-футболу та гандболу.

Відомо, що при рішенні оперативних задач сприйняття носить вибіркового характеру. В процесі змагання спортсмен використовує тільки ту інформацію, яка необхідна йому в даний момент та в даній ситуації, тобто оперативну. Відбувається процес фільтрації цієї інформації, виділення важливих елементів, придання їм певної значущості (суттєва/несуттєва для прийняття рішення).

Прийняття того або іншого тактичного рішення в ході змагання залежить від прогнозування спортсменом ризику та його схильності до

переоцінки, або недооцінки кожної ситуації як ризикованої. Також прийняття того або іншого рішення, його швидкість залежать від рішучості/нерішучості спортсмена. Коливання спортсмена при прийнятті рішення призводить до негативних наслідків.

Аналізуючи дані, представлені в табл. 4.6, баскетболістів основної та контрольної груп, були виявлені зворотні кореляційні взаємозв'язки:

- простої зорово-моторної реакції та орієнтуючої категорії спілкування - $r=-0,66$ при $\alpha<0,05$ у 3 та 4 іграх, та $r=-0,64$ при $\alpha<0,05$, відповідно, $r_{кр}=0,53$ при $\alpha<0,05$ для $n=12$, що свідчить про інформативність даних показників.

Аналогічний зворотній кореляційний взаємозв'язок спостерігається в показниках між орієнтуючою категорією спілкування та :

- простою аудіо-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,71$; $\alpha<0,01$) у 2, 3, 4 та 5 іграх;

- в показниках між орієнтуючою категорією спілкування та складною зорово-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,71$; $\alpha<0,01$) у 2, 3, 4 та 5 іграх, та в КГ ($r=-0,59$; $\alpha<0,05$; $r=-0,89$; $\alpha<0,01$) у 1, 3 та 4 іграх;

- в показниках між орієнтуючою категорією спілкування та часом моторної реакції в ОГ ($r=-0,71$; $\alpha<0,01$) у 2, 3, 4 та 5 іграх.

Таблиця 4.6

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування у процесі змагання у баскетболі (орієнтуюча категорія спілкування), після експерименту ($n = 24$)

Показники		Проста зорово-моторна реакція, мс	Проста аудіо-моторна реакція, мс	Складна зорово-моторна реакція, мс	Час моторної реакції, мс
ОГ (n=12)	1 гра	-0,45	-0,48	-0,50	-0,50
	2 гра	-0,52	-0,75**	-0,71*	-0,84**
	3 гра	-0,70*	-0,82**	-0,81**	0,73**
	4 гра	-0,66*	-0,72**	-0,77**	-0,66*
	5 гра	-0,53	-0,75**	-0,75**	-0,77**
КГ (n=12)	1 гра	-0,64*	-0,26	-0,63*	-0,22
	2 гра	-0,12	-0,56	-0,57	-0,20
	3 гра	-0,42	-0,33	-0,89**	0,04
	4 гра	-0,30	-0,39	-0,59*	-0,22

	5 гра	-0,40	-0,22	-0,50	-0,11
--	-------	-------	-------	-------	-------

Примітки: * - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок
 для ОГ: $r_{кр}=0,53$ при $\alpha<0,05$ для $n=12$; $r=-0,66$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,71$ при $\alpha<0,01$;
 для КГ: $r=-0,59$ при $\alpha<0,05$;
 $r=-0,89$ при $\alpha<0,01$

В таблиці 4.7. представлено результати взаємозв'язків сенсомоторних реакцій спортсменів з спілкуванням стимулюючої категорії в процесі змагання.

Таблиця 4.7

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування у процесі змагання у баскетболі

(стимулююча категорія спілкування), після експерименту (n = 24)

Показники		Проста зорово-моторна реакція, мс	Проста аудіо-моторна реакція, мс	Складна зорово-моторна реакція, мс	Час моторної реакції, мс
ОГ (n=12)	1 гра	-0,75**	-0,73**	-0,67*	-0,73**
	2 гра	-0,46	-0,68*	-0,62*	-0,58*
	3 гра	-0,66*	-0,88**	-0,85**	-0,80**
	4 гра	-0,70*	-0,50	-0,55	-0,39
	5 гра	-0,69*	-0,65*	-0,54	-0,68*
КГ (n=12)	1 гра	-0,32	-0,22	-0,72**	-0,04
	2 гра	-0,42	-0,66*	-0,70*	-0,03
	3 гра	-0,09	-0,33	-0,64*	-0,25
	4 гра	-0,06	-0,46	-0,60*	-0,04
	5 гра	-0,37	-0,35	-0,57	-0,18

Примітки: * - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок
 для ОГ: $r_{кр}=0,53$ при $\alpha<0,05$ для $n=12$; $r=-0,58$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,73$ при $\alpha<0,01$;
 для КГ: $r=-0,60$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,72$ при $\alpha<0,01$

Аналіз показав, що у баскетболістів основної та контрольної груп, були виявлені зворотні кореляційні взаємозв'язки між стимулюючою категорією спілкування та показниками сенсомоторних реакцій:

- простою зорово-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,58$; $\alpha<0,05$; $r=-0,73$; $\alpha<0,01$) в 1, 3, 4 та 5 іграх;
- простою аудіо-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,58$; $\alpha<0,05$; $r=-0,73$; $\alpha<0,01$) у 1, 2, 3, та 5 іграх, та в КГ ($r=-0,60$; $\alpha<0,05$) у 2 гри;
- складною зорово-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,71$; $\alpha<0,01$) у 1, 2, та 3 іграх та в КГ ($r=-0,60$; $\alpha<0,05$; $r=-0,72$; $\alpha<0,01$) у 1, 3 та 4 іграх;
- часом моторної реакції в ОГ ($r=-0,58$; $\alpha<0,05$; $r=-0,73$; $\alpha<0,01$) у 1, 2, 3 та 5 іграх. Де $r_{кр}=0,532$ при $\alpha<0,05$ для $n=12$, що свідчить про

інформативність даних показників.

В таблиці 4.8. представлено результати взаємозв'язків сенсомоторних реакцій спортсменів-баскетболістів основної та контрольної груп з спілкуванням оцінно-експресивної (позитивної) категорії в процесі змагання.

Таблиця 4.8

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування у процесі змагання баскетболі (оцінно-експресивна (позитивна) категорія спілкування), після експерименту (n= 24)

Показники		Проста зорово-моторна реакція, мс	Проста аудіо-моторна реакція, мс	Складна зорово-моторна реакція, мс	Час моторної реакції, мс
ОГ (n=12)	1 гра	-0,80**	-0,88**	-0,83**	-0,83**
	2 гра	-0,67*	-0,77**	-0,74**	-0,71**
	3 гра	-0,79**	-0,84**	-0,90**	-0,75**
	4 гра	-0,49	-0,58*	-0,55	-0,55
	5 гра	-0,64*	-0,70*	-0,75**	-0,71**
КГ (n=12)	1 гра	-0,11	-0,19	-0,41	-0,15
	2 гра	-0,23	-0,39	-0,62*	-0,01
	3 гра	-0,31	-0,04	-0,41	-0,05
	4 гра	-0,08	-0,39	-0,55	-0,07
	5 гра	-0,21	-0,28	-0,29	-0,12

Примітки: * - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок
 для ОГ: $r_{кр}=0,53$ при $\alpha<0,05$ для $n=12$; $r=-0,58$ при $\alpha<0,05$;
 для КГ: $r=-0,71$ при $\alpha<0,01$; $r=-0,62$ при $\alpha<0,05$

Аналіз показників дає можливість констатувати, що у баскетболістів основної та контрольної груп, були виявлені зворотні кореляційні взаємозв'язки оцінно-експресивної (позитивної) категорії спілкування та:

- простою зорово-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,58$; $\alpha<0,05$; $r=-0,71$; $\alpha<0,0$) в 1, 2, 3 та 5 іграх;
- простою аудіо-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,58$; $\alpha<0,05$; $r=-0,71$; $\alpha<0,01$) у 1, 2 та 3 іграх;
- складною зорово-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,71$; $\alpha<0,01$) у 1, 2, та 5 іграх, та в КГ ($r=-0,62$; $\alpha<0,05$) у 2 гри;
- часом моторної реакції в ОГ ($r=-0,58$; $\alpha<0,05$; $r=-0,71$; $\alpha<0,01$) у 1, 2, 3 та 5 іграх. Де $r_{кр}=0,532$ при $\alpha<0,05$ для $n=12$, що свідчить про

інформативність даних показників.

В таблиці 4.9 представлено взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування в процесі змагання в баскетболі (оцінно-експресивна (негативна) категорія спілкування).

Таблиця 4.9

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування у процесі змагання у баскетболі (оцінно-експресивна (негативна) категорія спілкування), після експерименту (n= 24)

Показники		Проста зорово-моторна реакція, мс	Проста аудіо-моторна реакція, мс	Складна зорово-моторна реакція, мс	Час моторної реакції, мс
ОГ (n=12)	1 гра	-0,82**	-0,49	-0,40	-0,57
	2 гра	-0,57	-0,70*	-0,64*	-0,57
	3 гра	-0,58	-0,79**	-0,88**	-0,68*
	4 гра	-0,22	-0,61*	-0,60*	-0,59*
	5 гра	-0,83**	-0,79**	-0,72**	-0,78**
КГ (n=12)	1 гра	-0,44	-0,47	-0,62*	-0,08
	2 гра	-0,12	-0,42	-0,28	-0,16
	3 гра	-0,06	-0,20	-0,62*	-0,02
	4 гра	-0,02	-0,28	-0,40	0,27
	5 гра	-0,50	-0,44	-0,83**	-0,09

Примітки: * - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок для ОГ: $r_{кр}=0,53$ при $\alpha<0,05$ для $n=12$; $r=-0,59$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,72$ при $\alpha<0,01$; для КГ: $r=-0,62$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,83$ при $\alpha<0,01$

Аналізуючи дані баскетболістів основної та контрольної груп, було виявлено зворотні кореляційні взаємозв'язки оцінно-експресивної (негативної) категорії спілкування та:

- простою зорово-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,58$; $\alpha<0,05$; $r=-0,72$; $\alpha<0,01$) в 1 та 5 іграх;
- простою аудіо-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,59$; $\alpha<0,05$; $r=-0,72$; $\alpha<0,01$) у 3, 4 та 5 іграх;
- складною зорово-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,59$; $\alpha<0,05$; $r=-0,72$; $\alpha<0,01$) у 2, 3, 4, та 5 іграх, та в КГ ($r=-0,62$; $\alpha<0,05$ $r=-0,83$; $\alpha<0,01$) у 1, 3 та 5 іграх;
- часом моторної реакції в ОГ ($r=-0,59$; $\alpha<0,05$; $r=-0,72$; $\alpha<0,01$) у 2, 3, 4

та 5 іграх. Де $r_{кр}=0,53$ при $\alpha<0,05$ для $n=12$, що свідчить про інформативність даних показників.

Представлений аналіз (табл. 4.10) взаємозв'язків сенсомоторних реакцій кваліфікованих спортсменів-баскетболістів з ігровим спілкуванням протягом п'яти ігор з баскетболу констатує, що існують зворотні кореляційні взаємозв'язки в ОГ між спілкуванням та:

- простою зорово-моторною реакцією в 3, 4 та 5 іграх;
- простою аудіо-моторною реакцією в 2, 3, 4 та 5 іграх;
- складною зорово-моторною реакцією в 2, 3, 4, та 5 іграх;
- часом моторної реакції в 2, 3, 4 та 5 іграх, при $r_{кр}=0,53$ при $\alpha<0,05$ для $n=12$, що свідчить про інформативність даних показників.

В КГ з баскетболу також існують зворотні кореляційні взаємозв'язки між ігровим спілкуванням та:

- простою зорово-моторною реакцією в 1, 3, 4 та 5 іграх;
- простою аудіо-моторною реакцією в 2 та 4 іграх;
- складною зорово-моторною реакцією в 1 та 3 іграх;
- часом моторної реакції в 1 грі.

Результати досліджень взаємозв'язків між сенсомоторними реакціями та спілкуванням в процесі змагання у кваліфікованих спортсменів-баскетболістів підтвердили ефективність застосування авторської програми в навчально-тренувальному процесі в умовах навчання у вищому навчальному закладі.

Таблиця 4.10

**Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів
та ігрового спілкування у процесі п'яти змагальних ігору баскетболі,
після експерименту ($n = 24$)**

Показники		Проста зорово-моторна реакція, мс	Проста аудіо-моторна реакція, мс	Складна зорово-моторна реакція, мс	Час моторної реакції, мс
ОГ ($n=12$)	1 гра	-0,45	-0,48	-0,51	-0,50
	2 гра	-0,52	-0,75**	-0,72*	-0,84**
	3 гра	-0,70*	-0,82**	-0,84**	-0,73**
	4 гра	-0,66*	-0,72*	-0,79**	-0,66*

	5 гра	-0,53*	-0,75**	-0,78**	-0,77**
КГ (n=12)	1 гра	-0,79**	-0,28	-0,58*	-0,55
	2 гра	-0,52	-0,78**	-0,51	-0,69*
	3 гра	-0,82**	-0,55	-0,86**	-0,61
	4 гра	-0,69*	-0,67*	-0,56	-0,43
	5 гра	-0,65*	-0,42	-0,55	-0,28

Примітки: * - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок
 для ОГ: $r_{кр}=0,53$ при $\alpha<0,05$ для $n=12$; $r=-0,53$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,73$ при $\alpha<0,01$;
 для КГ: $r=-0,58$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,79$ при $\alpha<0,01$

В таблиці 4.11 представлено взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів з спілкуванням орієнтуючої категорії в процесі змагання в волейболі.

Аналізуючи дані волейболістів основної та контрольної груп, були виявлені зворотні кореляційні взаємозв'язки орієнтуючої категорії спілкування та:

- простою зорово-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,64$; $\alpha<0,05$; $r=-0,77$; $\alpha<0,01$) з 1 гри по 5 та КГ ($r=-0,64$; $\alpha<0,05$; $r=-0,79$; $\alpha<0,01$) в 1 та 2 ігри;
- простою аудіо-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,64$; $\alpha<0,05$) у 2 та 4 ігри, та в КГ ($r=-0,64$; $\alpha<0,05$) у 1 гри;
- складною зорово-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,64$; $\alpha<0,05$; $r=-0,77$; $\alpha<0,01$) у 1- 4 гри;
- часом моторної реакції в ОГ ($r=-0,64$; $\alpha<0,05$; $r=-0,77$; $\alpha<0,01$) у 1- 4 гри, та в КГ ($r=-0,64$; $\alpha<0,05$; $r=-0,79$; $\alpha<0,01$) у 1гри по 5. Де $r_{кр}=0,57$ при $\alpha<0,05$ для $n=10$, що свідчить про інформативність даних показників.

Таблиця 4.11

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування у процесі змагання у волейболі

(орієнтуюча категорія спілкування), після експерименту (n= 20)

Показники	Проста зорово-моторна реакція, мс	Проста аудіо-моторна реакція, мс	Складна зорово-моторна реакція, мс	Час моторної реакції, мс	
ОГ (n=10)	1 гра	-0,80**	-0,59	-0,84**	-0,88**
	2 гра	-0,94**	-0,62	-0,87**	-0,78**
	3 гра	-0,81**	-0,59	-0,78**	-0,77**
	4 гра	-0,78**	-0,74*	-0,64*	-0,69*
	5 гра	-0,68*	-0,29	-0,60	-0,47

КГ (n=10)	1 гра	-0,67*	-0,68*	-0,39	-0,79**
	2 гра	-0,85**	-0,34	-0,45	-0,74*
	3 гра	-0,46	0,07	-0,52	-0,42
	4 гра	-0,50	0,49	-0,49	-0,65*
	5 гра	-0,61	-0,56	-0,41	-0,66*

Примітки: * - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок
 для ОГ: $r_{кр}=0,57$ при $\alpha<0,05$ для $n=10$; $r=-0,64$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,77$ при $\alpha<0,01$;
 для КГ: $r=-0,64$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,79$ при $\alpha<0,01$

При аналізі даних представлених в табл. 4.12 були виявлені зворотні кореляційні взаємозв'язки стимулюючої категорії спілкування волейболістів основної та контрольної груп та сенсомоторних реакціях.

В волейболі спостерігалися зворотні кореляційні взаємозв'язки стимулюючої категорії спілкування волейболістів основної та контрольної груп та:

- простою зорово-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,65$; $\alpha<0,05$; $r=-0,79$; $\alpha<0,01$) в 1, 3 та 5 іграх, та в КГ ($r=-0,65$; $\alpha<0,05$) в 4 грі;
- простою аудіо-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,65$; $\alpha<0,05$) у 3 та 5 іграх; в КГ ($r=-0,65$; $\alpha<0,05$), у 2 грі;
- складною зорово-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,65$; $p<0,05$) у 3, 4, та 5 іграх, та в КГ ($r=-0,60$; $\alpha<0,05$; $r=-0,65$; $\alpha<0,05$) у 4 грі;
- часом моторної реакції в ОГ ($r=-0,65$; $\alpha<0,05$; $r=-0,79$; $\alpha<0,01$) у 3, 4 та 5 іграх. Де $r_{кр}=0,57$ при $\alpha<0,05$ для $n=10$, що свідчить про інформативність даних показників.

Таблиця 4.12

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування у процесі змагання у волейболі

(стимулююча категорія спілкування), після експерименту (n= 20)

Показники		Проста зорово-моторна реакція, мс	Проста аудіо-моторна реакція, мс	Складна зорово-моторна реакція, мс	Час моторної реакції, мс
ОГ (n=10)	1 гра	-0,79**	-0,54	-0,83**	-0,80**
	2 гра	-0,64	-0,34	-0,58	-0,54
	3 гра	-0,75*	-0,67*	-0,75*	-0,81**
	4 гра	-0,59	-0,35	-0,65*	-0,68*
	5 гра	-0,69*	-0,64	-0,67*	-0,67*
КГ (n=10)	1 гра	-0,60	-0,28	-0,13	-0,41
	2 гра	-0,05	-0,66*	-0,15	-0,21

	3 гра	-0,69*	-0,38	-0,54	-0,45
	4 гра	-0,76*	0,39	-0,65*	-0,76*
	5 гра	-0,47	-0,25	0,04	-0,34

Примітки: * - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок
 для ОГ: $r_{кр}=0,57$ при $\alpha<0,05$ для $n=10$; $r=-0,65$ при $\alpha<0,05$;
 для КГ: $r=-0,79$ при $\alpha<0,01$; $r=-0,65$ при $\alpha<0,05$

Кількісні дані представлені в табл. 4.13, у волейболістів основної та контрольної груп стосовно зворотно кореляційного взаємозв'язку та оцінно-експресивної (позитивної) категорії спілкування та простої зорово-моторної реакції мають показники ($r=-0,58$; $\alpha<0,05$) в 5 грі.

Цей аналіз також дозволив встановити наявність зворотніх кореляційних взаємозв'язків оцінно-експресивної (позитивної) категорії спілкування та:

- простої аудіо-моторної реакції в ОГ ($r=-0,58$; $\alpha<0,05$) у 3 грі, та в КГ ($r=-0,83$; $\alpha<0,01$) в 5 грі;
- складної зорово-моторної реакції в ОГ ($r=-0,58$; $\alpha<0,05$) у 5 грі;
- часу моторної реакції в ОГ ($r=-0,58$; $\alpha<0,05$) у 1 та 5 іграх, та в КГ $r=-0,83$ при $\alpha<0,01$ у першій грі.

В п'ятій грі в КГ існує прямий кореляційний зв'язок $r=0,84$ при $\alpha<0,01$. Де $r_{кр}=0,57$ при $\alpha<0,05$ для $n=10$, що свідчить про інформативність даних показників.

Таблиця 4.13

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування у процесі змагання у волейболі (оцінно-експресивна (позитивна) категорія спілкування), після експерименту (n= 20)

Показники		Проста зорово-моторна реакція, мс	Проста аудіо-моторна реакція, мс	Складна зорово-моторна реакція, мс	Час моторної реакції, мс
ОГ (n=10)	1 гра	-0,41	-0,48	-0,56	-0,59*
	2 гра	-0,24	-0,31	-0,12	-0,08
	3 гра	-0,42	-0,64*	-0,47	-0,49
	4 гра	-0,48	-0,37	-0,47	-0,51
	5 гра	-0,59*	-0,37	-0,60*	-0,67*

КГ (n=10)	1 гра	-0,37	-0,57	-0,23	-0,83**
	2 гра	-0,08	-0,11	-0,40	-0,08
	3 гра	-0,11	-0,21	-0,39	-0,41
	4 гра	-0,61	0,39	-0,30	-0,07
	5 гра	-0,46	-0,87**	-0,41	0,84**

Примітки: * - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок
 $r_{кр}=0,57$ при $\alpha<0,05$ для $n=10$; $r=-0,58$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,83$ при $\alpha<0,01$

При аналізі показників представлених в табл. 4.14 волейболістів основної та контрольної груп, було виявлено зворотньо кореляційний взаємозв'язок оцінно-експресивної (негативної) категорії спілкування та простої зорово-моторної реакції в ($r=-0,78$; $\alpha<0,01$) в 1 та 2 іграх.

Також виявлено зворотньо кореляційний взаємозв'язок оцінно-експресивної (негативної) категорії спілкування та:

- простою аудіо-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,70$; $\alpha<0,05$) у 1 грі;
- складною зорово-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,78$; $\alpha<0,01$) у 1 та 2 іграх, та в КГ ($r=-0,82$; $\alpha<0,01$) в 5 грі;
- часом моторної реакції в ОГ ($r=-0,70$; $\alpha<0,05$) у 1 та 2 іграх. Де $r_{кр}=0,57$ при $\alpha<0,05$ для $n=10$, що свідчить про інформативність даних показників.

Аналізуючи п'ять ігор з волейболу за чотирма категоріями спілкування можна зазначити, що в основній групі ігрове спілкування було суттєве, за рахунок ефективності сенсомоторного реагування.

Таблиця 4.14

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування у процесі змагання у волейболі (оцінно-експресивна (негативна) категорія спілкування), після експерименту (n= 20)

Показники		Проста зорово-моторна реакція, мс	Проста аудіо-моторна реакція, мс	Складна зорово-моторна реакція, мс	Час моторної реакції, мс
ОГ (n=10)	1 гра	-0,87**	-0,70*	-0,78**	-0,73*
	2 гра	-0,89**	-0,47	-0,86**	-0,72*
	3 гра	-0,13	0,05	-0,01	-0,10
	4 гра	-0,30	-0,29	-0,21	-0,25

	5 гра	-0,34	0,07	-0,19	-0,17
КГ (n=10)	1 гра	-0,32	-0,15	-0,20	-0,03
	2 гра	-0,39	-0,24	-0,44	-0,39
	3 гра	-0,20	-0,02	-0,31	-0,34
	4 гра	-0,24	-0,14	-0,16	-0,17
	5 гра	-0,41	-0,50	-0,82**	-0,61

Примітки: * - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок
 для ОГ: $r_{кр}=0,57$ при $\alpha<0,05$ для $n=10$; $r=-0,70$ при $\alpha<0,05$;
 для КГ: $r=-0,78$ при $\alpha<0,01$; $r=-0,82$ при $\alpha<0,01$

В контрольній групі з волейболу низький рівень прояву психофізіологічних станів пов'язаний з якістю переробки інформації у випробувальних за рахунок несуттєвого ігрового спілкування в чотирьох категоріях, що призводить до нерішучості спортсменів при вирішенні оперативних задач.

В таблиці 4.15 представлено аналіз взаємозв'язків сенсомоторних реакцій кваліфікованих спортсменів-волейболістів з ігровим спілкуванням в п'яти іграх.

З таблиці видно, що існують зворотні кореляційні взаємозв'язки в ОГ між ігровим спілкуванням та:

- простою зорово-моторною реакцією в 1, 2, 3, 4 та 5 іграх;
- простою аудіо-моторною реакцією в 4 та 5 іграх;
- складною зорово-моторною реакцією в 2, 3, та 4 іграх;
- часом моторної реакції в 1, 2, 3, 4 та 5 іграх, при $r_{кр}=0,57$ при $\alpha<0,05$ для $n=10$, що свідчить про інформативність даних показників.

В КГ з волейболу також існують зворотні кореляційні взаємозв'язки між спілкуванням та:

- простою зорово-моторною реакцією в 1 та 2 іграх;
- часом моторної реакції в 2, 4 та 5 іграх.

Таблиця 4.15

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та ігрового спілкування у процесі п'яти змагальних ігор волейболі, після експерименту (n = 20)

Показники	Проста зорово-моторна	Проста аудіо-моторна реакція,	Складна зорово-моторна	Час моторної реакції,
-----------	-----------------------	-------------------------------	------------------------	-----------------------

		реакція, мс	мс	реакція, мс	мс
ОГ (n=10)	1 гра	-0,80**	-0,59	-0,84**	-0,88**
	2 гра	-0,94**	-0,62	-0,87**	-0,78**
	3 гра	-0,81**	-0,59	-0,78**	-0,77*
	4 гра	-0,78**	-0,74*	-0,64*	-0,69*
	5 гра	-0,68*	-0,68*	-0,39	-0,79**
КГ (n=10)	1 гра	-0,67*	-0,51	-0,27	-0,34
	2 гра	-0,85**	-0,34	-0,45	-0,74*
	3 гра	-0,46	0,07	-0,52	-0,42
	4 гра	-0,50	-0,49	-0,49	-0,65*
	5 гра	-0,61	-0,56	-0,41	-0,66*

Примітки: * - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок
 для ОГ: $r_{кр}=0,57$ при $\alpha<0,05$ для $n=10$; $r=-0,64$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,78$ при $\alpha<0,01$;
 для КГ: $r=-0,67$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,85$ при $\alpha<0,01$

Результати досліджень взаємозв'язків між сенсомоторними реакціями та спілкуванням в процесі змагання укваліфікованих спортсменів-волейболістів підтвердили ефективність застосування авторської програми в навчально-тренувальному процесі в умовах навчання у вищому навчальному закладі.

В таблиці 4.16 відображено взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування (орієнтуюча категорія спілкування) в процесі змагання в міні-футболі.

Представлені показники у футболістів основної групи, вказують на наявність зворотніх кореляційних взаємозв'язків орієнтуючої категорії спілкування та: - простої зорово-моторної реакції в ОГ ($r=-0,58$; $\alpha<0,05$) в 2, 3 та 4 іграх;

- складної зорово-моторної реакції в ОГ ($r=-0,58$; $\alpha<0,05$; $r=-0,72$; $\alpha<0,01$) у 1 та 3 іграх;

- часом моторної реакції в ОГ ($r=-0,58$; $\alpha<0,05$) у 1 та 2 іграх.

$r_{кр}=0,53$ при $\alpha<0,05$ для $n=12$, що свідчить про інформативність даних показників.

Встановлено, що в контрольній групі з міні-футболу кореляційні взаємозв'язки орієнтуючої категорії спілкування та показників сенсомоторних реакцій відсутні.

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування у процесі змагання у міні-футболі (орієнтуюча категорія спілкування), після експерименту (n= 25)

Показники		Проста зорово-моторна реакція, мс	Проста аудіо-моторна реакція, мс	Складна зорово-моторна реакція, мс	Час моторної реакції, мс
ОГ (n=12)	1 гра	-0,53	-0,55	-0,72**	-0,51
	2 гра	-0,63*	-0,50	-0,51	-0,58*
	3 гра	-0,62*	-0,42	-0,64*	-0,59*
	4 гра	-0,64*	-0,47	-0,55	-0,46
	5 гра	-0,26	-0,32	-0,35	-0,24
КГ (n=13)	1 гра	-0,16	-0,51	-0,27	-0,34
	2 гра	-0,12	-0,23	-0,11	-0,15
	3 гра	-0,20	-0,03	0,10	0,02
	4 гра	-0,47	0,21	-0,19	-0,21
	5 гра	-0,21	-0,27	-0,29	-0,48

Примітки: * - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок
 $r_{кр}=0,53$ при $\alpha<0,05$ для $n=12$;
 $r=-0,58$ при $\alpha<0,05$;
 $r=-0,72$ при $\alpha<0,01$;

З таблиці 4.17 ми бачимо, що у футболістів основної та контрольної груп, також наявні зворотні кореляційні взаємозв'язки стимулюючої категорії спілкування та:- простої аудіо-моторної реакції в ОГ ($r=-0,64$; $\alpha<0,05$) в 1 грі;
 - складної зорово-моторної реакції в ОГ ($r=-0,73$; $\alpha<0,01$) в 1 та 4 іграх; в КГ ($r=-0,64$; $\alpha<0,05$) в 5 грі;
 - часом моторної реакції в ОГ ($r=-0,73$; $\alpha<0,01$) в 1 грі.

Для основної групи $r_{кр}=0,53$ при $\alpha<0,05$ для $n=12$, що свідчить про інформативність даних показників.

Для контрольної групи $r_{кр}=0,514$ при $\alpha<0,05$ для $n=13$, тобто встановлений показник є інформативним.

Разом з тим кореляційні взаємозв'язки стимулюючої категорії спілкування та показника простої зорово-моторної реакції відсутні в основній та контрольній групах з міні-футболу.

Таблиця 4.17

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування у процесі змагання міні-футболі (стимулююча категорія спілкування), після експерименту (n= 25)

Показники		Проста зорово-моторна реакція, мс	Проста аудіо-моторна реакція, мс	Складна зорово-моторна реакція, мс	Час моторної реакції, мс
ОГ (n=12)	1 гра	-0,41	-0,64*	-0,73**	-0,74**
	2 гра	-0,32	0,33	-0,14	-0,17
	3 гра	-0,19	-0,48	-0,03	-0,29
	4 гра	-0,44	-0,16	-0,76**	-0,53
	5 гра	-0,55	-0,60	-0,35	-0,46
КГ (n=13)	1 гра	-0,56	-0,03	-0,32	-0,13
	2 гра	-0,23	-0,21	-0,16	-0,03
	3 гра	-0,33	-0,02	-0,29	-0,14
	4 гра	-0,21	-0,20	-0,25	-0,47
	5 гра	-0,54	-0,40	-0,64*	-0,41

Примітки: 1* - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок
 для ОГ: $r_{кр}=0,53$ при $\alpha<0,05$ для $n=12$; $r=-0,64$ при $\alpha<0,05$;
 $r=-0,73$ при $\alpha<0,01$;
 для КГ: $r_{кр}=0,51$ при $\alpha<0,05$ для $n=13$;
 $r=-0,64$ при $\alpha<0,05$

Показники таблиці 4.18 у футболістів основної та контрольної груп, вказують на зворотні кореляційні взаємозв'язки оцінно-експресивної (позитивної) категорії спілкування та простої зорово-моторної реакції ОГ ($r=-0,56$; $\alpha<0,05$; $r=-0,71$; $\alpha<0,01$) у 1, 2 та 4 ігор, та $r=-0,61$ при $\alpha<0,05$ у першій грі відповідно. Де $r_{кр}=0,53$ при $\alpha<0,05$ для $n=12$ та $r_{кр}=0,51$ при $\alpha<0,05$ для $n=13$, що свідчить про інформативність даних показників.

Аналогічні зворотній кореляційні взаємозв'язки в основній групі у футболістів були виявлені стосовно оцінно-експресивної (позитивної) категорії спілкування та:

- простою аудіо-моторною реакцією $r=-0,65$ при $\alpha<0,05$ у 3 грі;
- складною зорово-моторною реакцією $r=-0,56$ при $\alpha<0,05$ у 1 грі та ;
 $r=-0,71$ при $\alpha<0,01$;
- часом моторної реакції $r=-0,60$ при $\alpha<0,05$ у 3 грі. Де $r_{кр}=0,53$ при $\alpha<0,05$ для $n=12$, що свідчить про інформативність даних показників

Таблиця 4.18

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування у процесі змагання у міні-футболі (оцінно-експресивна (позитивна) категорія спілкування),

після експерименту (n= 25)

Показники		Проста зорово-моторна реакція, мс	Проста аудіо-моторна реакція, мс	Складна зорово-моторна реакція, мс	Час моторної реакції, мс
ОГ (n=12)	1 гра	-0,68*	-0,45	-0,56	-0,54
	2 гра	-0,62*	0,29	-0,33	-0,55
	3 гра	-0,35	-0,65*	-0,71**	-0,60
	4 гра	-0,81**	-0,32	-0,24	-0,43
	5 гра	-0,10	-0,49	0,02	-0,10
КГ (n=13)	1 гра	-0,41	-0,64*	-0,73**	-0,74**
	2 гра	-0,32	0,33	-0,14	-0,17
	3 гра	-0,19	-0,48	-0,03	-0,29
	4 гра	-0,44	-0,16	-0,76**	-0,53
	5 гра	-0,55	-0,60	-0,35	-0,46

Примітки: * - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок
 для ОГ: $r_{кр} = 0,53$ при $\alpha < 0,05$ для $n = 12$; $r = -0,56$ при $\alpha < 0,05$; $r = -0,71$ при $\alpha < 0,01$;
 для КГ: $r_{кр} = 0,51$ при $\alpha < 0,05$ для $n = 13$; $r = -0,61$ при $\alpha < 0,05$

Аналіз даних, представлених в табл. 4.19 у футболістів основної та контрольної груп, вказує на зворотні кореляційні взаємозв'язки оцінно-експресивної (негативної) категорії спілкування та простої зорово-моторної реакції ОГ ($r = -0,74$; $\alpha < 0,01$) у другій грі, та $r = -0,62$ при $\alpha < 0,05$ у першій грі відповідно.

$r_{кр} = 0,53$ при $\alpha < 0,05$ для $n = 12$ та $r_{кр} = 0,51$ при $\alpha < 0,05$ для $n = 13$, що підтверджує інформативність цих показників.

Аналогічні зворотні кореляційні взаємозв'язки в основній групі у футболістів були виявлені в оцінно-експресивної (позитивної) категорії спілкування та:

- простої аудіо-моторної реакції $r = -0,62$ при $\alpha < 0,05$ у 1 грі;
- складної зорово-моторної реакції $r = -0,64$ при $\alpha < 0,05$ у 1 грі;
- часу моторної реакції $r = -0,75$ при $\alpha < 0,01$ у 1 грі.

Де $r_{кр} = 0,53$ при $\alpha < 0,05$ для $n = 12$, що свідчить про інформативність наведених показників.

Таблиця 4.19

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування у процесі змагання у міні-футболі (оцінно-експресивна (негативна) категорія спілкування),

після експерименту (n= 25)

Показники		Проста зорово-моторна реакція, мс	Проста аудіо-моторна реакція, мс	Складна зорово-моторна реакція, мс	Час моторної реакції, мс
ОГ (n=12)	1 гра	-0,51	-0,62*	-0,64*	-0,75**
	2 гра	-0,74**	0,45	-0,26	-0,40
	3 гра	-0,50	-0,66*	-0,19	-0,51
	4 гра	-0,51	-0,18	-0,01	-0,27
	5 гра	-0,33	-0,53	0,17	-0,01
КГ (n=13)	1 гра	-0,62*	-0,03	-0,51	-0,40
	2 гра	-0,44	0,08	-0,30	0,04
	3 гра	-0,39	-0,01	-0,40	0,04
	4 гра	-0,57	-0,12	-0,45	-0,31
	5 гра	-0,50	0,02	-0,11	-0,10

Примітки: * - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок
 для ОГ: $r_{кр} = 0,53$ при $\alpha < 0,05$ для $n = 12$; $r = -0,62$ при $\alpha < 0,05$; $r = -0,74$ при $\alpha < 0,01$;
 для КГ: $r_{кр} = 0,51$ при $\alpha < 0,05$ для $n = 13$; $r = -0,62$ при $\alpha < 0,05$

Аналіз п'яти ігор з міні-футболу за чотирма категоріями спілкування показав, що в основній групі ефективність сенсомоторного реагування відбувалось за рахунок продуктивного ігрового спілкування. В контрольній групі з міні-футболу низький рівень прояву психофізіологічних станів пов'язаний з якістю переробітки інформації у випробуваних за рахунок несуттєвого ігрового спілкування в чотирьох категоріях, що призводить до коливання спортсменів при прийнятті тактичних рішень.

В таблиці 4.20 представлено аналіз взаємозв'язків сенсомоторних реакцій кваліфікованих спортсменів з міні-футболу з ігровим спілкуванням в п'яти іграх. Результати дослідження свідчать про те, що існують зворотні кореляційні взаємозв'язки в основній групі між ігровим спілкуванням та:

- простою зорово-моторною реакцією в 3 грі;
- складною зорово-моторною реакцією в 1, 3, та 4 іграх, при $r_{кр} = 0,53$ при $\alpha < 0,05$ для $n = 12$, що вказує на інформативність даних показників.

В контрольній групі з міні-футболу зворотні кореляційні взаємозв'язки між ігровим спілкуванням та сенсомоторними реакціями відсутні.

Таблиця 4.20

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та ігрового спілкування у процесі п'яти змагальних ігор міні-футболі,

після експерименту (n = 25)

Показники		Проста зорово-моторна реакція, мс	Проста аудіо-моторна реакція, мс	Складна зорово-моторна реакція, мс	Час моторної реакції, мс
ОГ (n=12)	1 гра	-0,49	-0,55	-0,74**	-0,38
	2 гра	-0,55	-0,49	-0,56	-0,47
	3 гра	-0,60*	-0,43	-0,64*	-0,44
	4 гра	-0,56	-0,46	-0,60*	-0,31
	5 гра	-0,20	-0,32	-0,38	-0,10
КГ (n=13)	1 гра	-0,18	-0,55	-0,29	-0,39
	2 гра	-0,16	-0,01	-0,15	-0,29
	3 гра	-0,18	0,09	-0,12	0,07
	4 гра	-0,48	-0,01	-0,23	-0,32
	5 гра	0,15	-0,39	-0,32	-0,55

Примітки: * - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок
 $r_{кр}=0,53$ при $\alpha<0,05$ для $n=12$; $r=-0,60$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,74$ при $\alpha<0,01$

Результати досліджень підтвердили ефективність застосування авторської програми в спортивно-ігровій діяльності гравців з міні-футболу.

В таблиці 4.21 представлено взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування в процесі змагальної боротьби в гандболі (орієнтуюча категорія спілкування), після експерименту. Так у гандболістів основної та контрольної груп, були виявлені зворотні кореляційні взаємозв'язки орієнтуючої категорії спілкування та:

- простою зорово-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,56$; $\alpha<0,05$; $r=-0,77$; $\alpha<0,01$) у 1, 4 та 5 іграх, та в КГ ($r=-0,66$; $\alpha<0,05$; $r=-0,77$; $\alpha<0,01$) у 1 та 5 іграх;

- простою аудіо-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,56$; $\alpha<0,05$; $r=-0,77$; $\alpha<0,01$), у 1 - 4 іграх.

Окрім того існують зворотні кореляційні взаємозв'язки орієнтуючої категорії спілкування та:

- складною зорово-моторною реакцією в ОГ ($r=-0,56$; $\alpha<0,05$; $r=-0,77$; $\alpha<0,01$) у 1 – 5 іграх; та КГ ($r=-0,66$; $\alpha<0,05$; $r=-0,79$; $\alpha<0,01$) у 2 та 4 іграх.

- часом моторної реакції в ОГ ($r=-0,56$; $\alpha<0,05$; $r=-0,77$; $\alpha<0,01$) у 1 – 5 іграх, та КГ ($r=-0,66$; $\alpha<0,05$) у 5 гри. Де $r_{кр}=0,51$ при $\alpha<0,05$ для $n=13$, що свідчить про інформативність даних показників.

Таблиця 4.21

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування у процесі змагання у гандболі (орієнтуюча категорія спілкування), після експерименту (n= 23)

Показники		Проста зорово-моторна реакція, мс	Проста аудіо-моторна реакція, мс	Складна зорово-моторна реакція, мс	Час моторної реакції, мс
ОГ (n=13)	1 гра	-0,58*	-0,70*	-0,70*	-0,84**
	2 гра	-0,55	-0,77**	-0,77**	-0,78**
	3 гра	-0,51	-0,63*	-0,61*	-0,71*
	4 гра	-0,62*	-0,68*	-0,78**	-0,84**
	5 гра	-0,66*	0,53	-0,68*	-0,73*
КГ (n=10)	1 гра	-0,74**	-0,40	-0,36	-0,51
	2 гра	-0,51	-0,63	-0,71*	-0,27
	3 гра	-0,18	-0,17	-0,25	-0,42
	4 гра	-0,49	-0,489	-0,77**	-0,32
	5 гра	-0,66*	-0,61	-0,61	-0,71*

Примітки: * - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок
 для ОГ: $r_{кр}=0,51$ при $\alpha<0,05$ для $n=13$; $r=-0,56$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,77$ при $\alpha<0,01$;
 для КГ: $r_{кр}=0,57$ при $\alpha<0,05$ для $n=10$; $r=-0,66$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,77$ при $\alpha<0,01$

Високі показники взаємозв'язку сенсомоторного реагування та ігрового спілкування в орієнтуючій категорії в процесі п'яти змагальних ігор, відображають специфіку гри, де від швидкого реагування спортсменів на техніко-тактичні ситуації залежить успішності виконаних групових дій.

У гандболістів основної та контрольної груп виявлено зворотні кореляційні взаємозв'язки стимулюючої категорії спілкування, яка виражає спонукання партнерів до організації уваги, контролю за змінами зовнішньої ситуації, та показників сенсорно-моторних реакцій (табл.4.22).

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування (стимулююча категорія спілкування) в процесі змагальної боротьби в гандболі, такий:

- простої зорово-моторної реакції в ОГ ($r=-0,56$; $\alpha<0,05$; $r=-0,69$; $\alpha<0,01$) у 1 - 5 іграх, та в КГ ($r=-0,63$; $\alpha<0,05$; $r=-0,80$; $\alpha<0,01$) у 2 та 5 іграх.

Також виявлені зворотні кореляційні взаємозв'язки орієнтуючої категорії спілкування та:

- простої аудіо-моторної реакції в ОГ ($r=-0,56$; $\alpha<0,05$; $r=-0,69$; $\alpha<0,01$) у 1 - 5 іграх, та в КГ ($r=-0,63$; $\alpha<0,05$; $r=-0,80$; $\alpha<0,01$) у 2 гри;

- складної зорово-моторної реакції в ОГ ($r=-0,56$; $\alpha<0,05$; $r=-0,69$; $\alpha<0,01$) у 2 - 5 іграх, та в КГ ($r=-0,63$; $\alpha<0,05$; $r=-0,80$; $\alpha<0,01$) у 2 та 5 іграх;
- часу моторної реакції в ОГ ($r=-0,56$; $\alpha<0,05$; $r=-0,69$; $\alpha<0,01$) у 1 - 5 іграх.

$r_{кр}=0,51$ при $\alpha<0,05$ для $n=13$ та $r_{кр}=0,57$ при $\alpha<0,05$ для $n=10$, що свідчить про інформативність даних показників.

Таблиця 4.22

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування у процесі змагання у гандболі (стимулююча категорія спілкування), після експерименту (n= 23)

Показники		Проста зорово-моторна реакція, мс	Проста аудіо-моторна реакція, мс	Складна зорово-моторна реакція, мс	Час моторної реакції, мс
ОГ (n=13)	1 гра	-0,71**	-0,62*	-0,55	-0,56*
	2 гра	-0,56*	-0,58*	-0,68*	-0,82**
	3 гра	-0,65*	-0,79**	-0,88**	-0,80**
	4 гра	-0,56*	-0,78**	-0,76**	-0,60*
	5 гра	-0,69**	-0,69**	-0,86**	-0,82**
КГ (n=10)	1 гра	-0,39	-0,36	-0,53	-0,35
	2 гра	-0,63*	-0,74*	-0,68*	-0,14
	3 гра	-0,62	-0,56	-0,55	-0,62
	4 гра	-0,31	-0,45	-0,57	-0,56
	5 гра	-0,80**	-0,56	-0,84**	-0,53

Примітки: * - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок
 для ОГ: $r_{кр}=0,51$ при $\alpha<0,05$ для $n=13$; $r=-0,56$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,69$ при $\alpha<0,01$
 для КГ: $r_{кр}=0,57$ при $\alpha<0,05$ для $n=10$; $r=-0,63$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,80$ при $\alpha<0,01$

Стосовно гандболістів основної та контрольної груп, нами зафіксовано зворотні кореляційні взаємозв'язки оцінно-експресивної (позитивної) категорії спілкування (табл. 4.23):

- простою зорово-моторною реакцією $r=-0,71$ при $\alpha<0,01$ у п'ятій грі;
- простою аудіо-моторною реакцією $r=-0,56$ при $\alpha<0,05$ у 5 грі, та $r=-0,71$ при $\alpha<0,01$ у 1 грі відповідно;
- складною зорово-моторною реакцією $r=-0,56$ при $\alpha<0,05$ у 3 грі, та $r=-0,71$ при $\alpha<0,01$ у 4 та 5 іграх відповідно.

Аналогічні зворотні кореляційні взаємозв'язки в основній та

контрольній групах гандболістів були виявлені при оцінно-експресивній (позитивної) категорії спілкування та:

- часу моторної реакції $r=-0,56$ при $\alpha<0,05$ у п'ятій грі, та $r=-0,71$ при $\alpha<0,01$, у 3 та 4 іграх; та в КГ $r=-0,63$ при $\alpha<0,05$ у третій грі відповідно.

$r_{кр}=0,51$ при $\alpha<0,05$ для $n=13$ та $r_{кр}=0,57$ при $\alpha<0,05$ для $n=10$, що свідчить про інформативність даних показників.

Таблиця 4.23

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування у процесі змагання у гандболі (оцінно-експресивна (позитивна) категорія спілкування), після експерименту (n= 23)

Показники		Проста зорово-моторна реакція, мс	Проста аудіо-моторна реакція, мс	Складна зорово-моторна реакція, мс	Час моторної реакції, мс
ОГ (n=13)	1 гра	-0,38	-0,71**	-0,46	-0,30
	2 гра	-0,23	-0,40	-0,48	-0,48
	3 гра	-0,30	-0,51	-0,56*	-0,73**
	4 гра	-0,53	-0,51	-0,81**	-0,75**
	5 гра	-0,72**	-0,61*	-0,90**	-0,62*
КГ (n=10)	1 гра	-0,41	-0,54	-0,21	-0,29
	2 гра	-0,55	-0,11	-0,40	-0,56
	3 гра	-0,29	-0,21	-0,31	-0,63*
	4 гра	-0,25	-0,39	-0,33	-0,54
	5 гра	-0,37	-0,57	-0,38	-0,42

Примітки: * - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок
 для ОГ: $r_{кр}=0,51$ при $\alpha<0,05$ для $n=13$; $r=-0,56$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,71$ при $\alpha<0,01$
 для КГ: $r_{кр}=0,57$ при $\alpha<0,05$ для $n=10$; $r=-0,63$ при $\alpha<0,05$

Кореляційні взаємозв'язки оцінно-експресивної (позитивної) категорії спілкування та показників простої зорово-моторної реакції, складної зорово-моторної реакції відсутні в основній та контрольній групах з гандболу.

Під час аналізу кількісної інформації, отриманої у гандболістів основної та контрольної груп, були виявлені зворотні кореляційні взаємозв'язки оцінно-експресивної (негативної) категорії спілкування та (табл. 4.24):

- простої аудіо-моторної реакції $r=-0,73$ при $\alpha<0,01$ у 2 грі;
- складної зорово-моторній реакції $r=-0,63$ при $\alpha<0,05$ у п'ятій грі;

- часу моторної реакції $r=-0,63$ при $\alpha<0,05$ у 1 та 3 іграх, та $r=-0,73$ при $\alpha<0,01$ у 2 гри. $r_{кр}=0,51$ при $\alpha<0,05$ для $n=13$, підтверджує інформативність даних показників.

Таблиця 4.24

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та спілкування у процесі змагання у гандболі (оцінно-експресивна (негативна) категорія спілкування), після експерименту (n= 23)

Показники		Проста зорово-моторна реакція, мс	Проста аудіо-моторна реакція, мс	Складна зорово-моторна реакція, мс	Час моторної реакції, мс
ОГ (n=13)	1 гра	-0,38	-0,17	-0,45	-0,63*
	2 гра	-0,53	-0,73**	-0,59	-0,76***
	3 гра	-0,35	-0,17	-0,47	-0,22
	4 гра	-0,36	-0,43	-0,45	-0,67*
	5 гра	-0,43	-0,39	-0,63*	-0,15
КГ (n=10)	1 гра	-0,38	-0,18	-0,18	-0,15
	2 гра	-0,44	-0,42	-0,46	-0,22
	3 гра	-0,26	-0,12	-0,30	-0,36
	4 гра	-0,29	-0,19	-0,19	-0,14
	5 гра	-0,43	-0,51	-0,28	-0,60

Примітки: * - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок для ОГ: $r_{кр}=0,51$ при $\alpha<0,05$ для $n=13$;
 $r=-0,63$ при $\alpha<0,05$;
 $r=-0,73$ при $\alpha<0,01$

Кореляційні взаємозв'язки оцінно-експресивної (негативної) категорії спілкування та показників простої аудіо-моторної реакції, складної зорово-моторної реакції відсутні в контрольній групі з гандболу.

Аналіз п'яти ігор з гандболу за чотирма категоріями ігрового спілкування показав, що в основній групі ефективність сенсомоторного реагування відбувалось за рахунок продуктивного ігрового спілкування.

В контрольній групі з гандболу низький рівень прояву психофізіологічних станів пов'язаний з якістю переробітки інформації у випробуваних за рахунок несуттєвого ігрового спілкування в чотирьох категоріях, що призводить до нерішучості спортсменів при прийнятті

тактичних рішень та до збільшення ігрових помилок в процесі змагальної боротьби.

Інформація в таблиці 4.25 дає можливість представити взаємозв'язки сенсомоторних реакцій кваліфікованих спортсменів-гандболістів та спілкування в п'яти іграх.

Таблиця 4.25

Взаємозв'язок сенсомоторних реакцій спортсменів та ігрового спілкування у процесі п'яти змагальних ігор у гандболі, після експерименту (n = 23)

Показники		Проста зорово-моторна реакція, мс	Проста аудіо-моторна реакція, мс	Складна зорово-моторна реакція, мс	Час моторної реакції, мс
ОГ (n=10)	1 гра	-0,58*	-0,70*	-0,70*	-0,84**
	2 гра	-0,55*	-0,77**	-0,77**	-0,44
	3 гра	-0,51	-0,63*	-0,61*	-0,71*
	4 гра	-0,62*	-0,68*	-0,78**	-0,84**
	5 гра	-0,66*	-0,53	-0,68*	-0,73*
КГ (n=13)	1 гра	-0,74*	-0,40	-0,36	-0,51
	2 гра	-0,82**	-0,63	-0,71*	-0,27
	3 гра	-0,18	-0,17	-0,25	-0,42
	4 гра	-0,76*	-0,48	-0,77**	-0,32
	5 гра	-0,66*	-0,61	-0,82**	-0,71*

Примітки: * - середній кореляційний зв'язок; ** - сильний кореляційний зв'язок для ОГ: $r_{кр}=0,51$ при $\alpha<0,05$ для $n=13$; $r=-0,55$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,77$ при $\alpha<0,01$; для КГ: $r_{кр}=0,57$ при $\alpha<0,05$ для $n=10$; $r=-0,66$ при $\alpha<0,05$; $r=-0,77$ при $\alpha<0,01$

З таблиці видно, що існують зворотні кореляційні взаємозв'язки в основній групі між ігровим спілкуванням та:

- простою зорово-моторною реакцією в 1, 2, 4 та 5 іграх;
- простою аудіо-моторною реакцією в 1, 2, 3 та 4 іграх;
- складною зорово-моторною реакцією в 1, 2, 3, 4 та 5 іграх;
- часом моторної реакції в 1, 3, 4 та 5 іграх, при $r_{кр}=0,51$ при $\alpha<0,05$

для $n=13$, що свідчить про інформативність даних показників.

В контрольній групі з гандболу також існують зворотні кореляційні взаємозв'язки між ігровим спілкуванням та:

- простою зорово-моторною реакцією в 1, 2, 4 та 5 іграх;
- складною зорово-моторною реакцією в 2, 4 та 5 іграх;

- часом моторної реакції в 5 грі.

Результати досліджень взаємозв'язків між сенсомоторними реакціями та ігровим спілкуванням в процесі змагальної боротьби у кваліфікованих спортсменів-гандболістів підтвердили ефективність застосування авторської програми в навчально-тренувальному процесі в умовах навчання у вищому навчальному закладі.

Аналіз кореляційних взаємозв'язків сенсомоторних реакцій спортсменів-гравців та ігрового спілкуванням, в процесі змагання в спортивних іграх (баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу) встановив зворотно-пропорційний взаємозв'язок. Таким, чином чим більш спортсмен налаштований на реалізацію оперативної задачі, тим менш він витрачає свій ігровий час на непродуктивні висловлювання, а концентрується на діях.

Важливу роль в успішному виступі команди грає підбір гравців за індивідуально-психологічними параметрами. Структура команди припускає розподіл обов'язків та психофізичну сумісність. Існує тісний зворотно-пропорційний взаємозв'язок між характером, інтенсивністю спілкування та особливостями групової діяльності. Згуртованість в діях, упорядковані ігрові зв'язки між окремими гравцями позитивно впливають на ефективність ігрових дій. При погіршенні взаємовідносин команда перестає бути «баєвою одиницею», кількість можливих помилок збільшується, втрачається психологічне налаштування команди.

Спілкування партнерів по команді, які знаходяться в одній ситуації та мають приблизно однаковий статус в команді, тим не менш може суттєво відрізнитись. Пояснити цю різницю в ряді випадків не можливо без знання індивідуально-психологічних та особистісних особливостей. Знання залежності між особистісними особливостями і типом комунікативної поведінки дозволить тренеру певною мірою прогнозувати характер міжособистісних впливів учасників взаємодії і, отже, успішно комплектувати команди, які здатні в короткий термін досягнути високого ступеню зіграності.

Коли мова йде про комунікативну поведінку спортсменів в ході змагальної діяльності, в основному діють фактори успіху або не успіху і статусно-рольові відносини. По мірі стабілізації ігрових зв'язків в команді і положення конкретного гравця все більшу роль починають грати його індивідуальні особистісні та психофізіологічні властивості. Саме тому, що існує багато факторів, що визначають сумісну детермінацію комунікативної поведінки спортсмена, роль кожного з них буває не завжди легко встановити. В будь-якому випадку швидкість виникнення, інтенсивність і стійкість психічних процесів, психічний темп і ритм спортсмена, спрямованість розумової діяльності будуть впливати на його міжособистісні контакти як в процесі сумісної діяльності, так і за її межами. Тренеру важливо лише враховувати, що різкі розбіжності в індивідуально-своєрідних особистісних властивостях партнерів можуть привести до труднощів не тільки в сумісній діяльності, але й в установленні та збереженні необхідних міжособистісних контактів [18, 20, 93, 218].

Таким чином, аналіз отриманих даних у гравців чоловічих команд з ігрових видів спорту показує, що впровадження авторської програми формування лідерських якостей кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту збірних команд вищих навчальних закладів у навчально-тренувальний процес дає позитивний результат при підготовці до змагань.

Висновки до розділу 4

Необхідність злагодженої та сумісної діяльності спортсменів з ігрових видів спорту, яка налаштована на рішення завдань, що підпорядковані одній загальній меті, висуває потребу в керівництві командою. Соціально-психологічні дослідження показали, що в командах наявність лідера забезпечує успіх діяльності; відсутність лідера призводить до непродуктивності в спортивній діяльності.

Проведене дослідження розширює та доповнює наукове уявлення про управління лідерськими процесами та про особливості лідерства в чоловічих

командах з ігрових видів спорту (баскетболу, волейболу, міні-футболу та гандболу) в умовах навчання у вищих навчальних закладах (нефізкультурного профілю).

В ході дослідження експериментально обґрунтовано програму формування лідерських якостей кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту в умовах навчання у вищих навчальних закладах, яка передбачає оцінку лідерського потенціалу гравців на початку створення збірних команд з ігрових видів спорту; розвиток особистісних та ділових компетенцій гравців з потенціалом лідера; створення умов та середовища для реалізації лідерського потенціалу.

В результаті оцінки авторської програми з точки зору її ефективності підтверджена ефективність комплексного підходу до формування лідерських якостей у кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту, а також визначено, щосуб'єкт лідерства за допомогою механізмів приєднання значно сильніше залучений в управлінську діяльність команди при виконанні нею спільної суспільно-значущої діяльності.

Позитивні зміни в процесі взаємодії спортсменів, які здійснюються в сумісній груповій спортивно-ігровій діяльності при досягненні ними поставленої мети, є свідченням ефективності авторської програми.

Положення даного розділу представлені в публікаціях 3, 70, 72.

РОЗДІЛ 5

АНАЛІЗ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

В результаті проведеного дослідження проблеми лідерства як фактору ефективності спортивно-ігрової діяльності чоловічих командах з ігрових видів спорту (баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу) нами було зроблено ряд узагальнень.

В дослідженнях **підтвердилися** висновки робіт провідних вчених у

галузі спортивної підготовки з ігрових видів спорту [35, 74, 79, 98 та ін.], що одним з ефективним фактором впливу на спортивний колектив є лідерство, яке включає в себе узгодженість поведінки для досягнення цілей та командну підтримку; організаційну культуру, з метою створення сприятливих спортивно-педагогічних і морально-психологічних умов, як для розвитку команди в цілому так і для її членів.

Підтверджено, що психологічна підготовка відіграє важливу роль у розвитку професійних якостей кваліфікованих гравців. Формуванню готовності гравців до виконання лідерських функцій сприяють активні та цілеспрямовані дії, які включають теоретичну, практичну та психологічну готовність, де теоретична готовність – це система знань тренера та гравців про проблему лідерства, лідерський потенціал, умови його реалізації та міжособистісні відносини в команді, процеси прийняття рішення: індивідуальний і груповий, алгоритми організаційної діяльності. Практична готовність – це система вмінь та навичок використання наявних знань в реальній спортивно-ігровій діяльності, пов'язаній з реалізацією лідерського потенціалу в різних ситуаціях, їх сукупності або за випадкових обставин [45, 75, 110, 200 та ін.]. Формування готовності ми співвідносимо з проблемою формування настанови. Результати досліджень підтвердили, що одним з вирішальних факторів успіху при відносно рівних рівнях фізичної та техніко-тактичної підготовленості є психологічна готовність до змагань, яку формує психологічна підготовленість спортсмена [79, 112, 195 та ін.].

Доповнено висновки вчених щодо недоліків системи психолого-педагогічної підготовки в навчально-тренувальному процесі збірних команд з ігрових видів спорту [37, 90, 107 та ін.], а саме: динаміка показників психолого-педагогічної підготовленості на початку навчально-тренувальної діяльності має регресивні тенденції. Під час закінчення навчально-тренувального процесу у спортсменів рівень соціально-психологічної оцінки дорівнює початковим показникам; тренувальні заняття проводяться за жорстко регламентованими правилами, без урахування бажань гравців, що не сприяє

швидкому становленню та розвитку лідерських якостей у гравців. Час, який виділяється на планові тренувальні заняття, не дозволяє вирішити повною мірою питання спрямованого розвитку психічних та психофізичних якостей; не передбачається етапність навчально-тренувального процесу в умовах навчання у вищому навчальному закладі; перевага надається в основному удосконаленню спортивних навичок; не використовуються прийоми щодо формування психофізіологічних якостей, що визначають надійність та ефективність змагальної діяльності; в організації занять з спортивної підготовки домінує груповий метод, що за свідченням результатів дослідження, не впливає на позитивний розвиток міжособистісних відносин в середині команди, які в свою чергу сприяють продуктивності спортивної діяльності; не використовується та не враховується вплив інших засобів навчально-тренувальної підготовки.

Результати досліджень **доповнили** висновки робіт низькі вчених, які визначають залежність ефективності змагальної діяльності в спортивних іграх від таких факторів: технічна майстерність, функціональний стан організму спортсмена, тактика спортивної діяльності [81, 174, 211 та ін.]. Ми вважаємо, що найбільш прийнятним фактором ефективності змагальної діяльності в чоловічих командах з ігрових видів спорту (баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу), є лідерство – механізм, що поєднує дії членів спортивної команди, направляючи та координуючи командні зусилля на досягнення командою мети.

В ігрових видах спорту в процесі систематичних тренувань формуються навичок та вміння оперативних та колективних дій, забезпечується досить високий рівень загальної працездатності, функціонування центральної нервової системи, зорового аналізатору, розвивається розподіл та переключення уваги, оперативне мислення, емоційна стійкість, ініціативність, комунікативність, завадостійкість, почуття колективізму [25, 33 та ін.]. Головною ж передумовою в якості умов, які забезпечують ефективність психолого-педагогічного супроводу лідерства

виступають створення та підбір комплексу ситуацій від екстремальних до стандартних, в яких вирішуються задачі різного характеру, спрямування та різного рівня.

Нами **вперше** представлені нові дані про здійснення процесу лідерства в природних умовах діяльності студентських чоловічих команд з ігрових видів спорту, які показують внесок лідерів та ведених в досягнення сумісно виконаної роботи. Доведено, що вклад лідерів в досягнення спортивної команди визначається, як синтез його різнобічних зусиль і як сукупний продукт, він віддзеркалюється в розумінні партнерів, керівників спортивних команд. Систематизовано наукові знання про лідерство в спортивних командах з ігрових видів спорту, як складного соціального феномена, уточнено дане поняття, що дозволило розкрити функціонування лідерства в спортивних командах з ігрових видів спорту, яке відкриває нові можливості формування команди, ефективного управління нею з метою підвищення ефективності спортивно-ігрової діяльності.

Вперше на основі структурно-функціонального підходу до лідерства виявлені його основні функції, які характеризують важливі напрямки впливу лідерства на гравців, та забезпечують ефективне функціонування команди в процесі спортивної підготовки гравців з баскетболу, волейболу, міні-футболу та гандболу.

Вперше розроблено та експериментально обґрунтовано програму формування лідерських якостей кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту в умовах навчання у вищих навчальних закладах, яка передбачає оцінку лідерського потенціалу гравців на початку створення збірних команд з ігрових видів спорту; розвиток особистісних та ділових компетенцій гравців з потенціалом лідера; створення умов та середовища для реалізації лідерського потенціалу. Програма сформована таким чином, що важливою складовою формування спрямувань спортсменів в системі міжособистісних відносин є психолого-педагогічні впливи на груповому та індивідуальному рівнях. Причому, успішність сумісної діяльності чоловічих команд з ігрових

видів спорту (баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу) розглядається як в контексті результативності (досягнення кожного з гравців та командою максимально можливого або запланованого результату в змагальній діяльності), так і в психічному сенсі (досягнення оптимальних психічних станів колективним суб'єктом діяльності і окремими його членами). Основні особливості авторської програми такі:

- розроблено рекомендації тренерам, що визначають зміст, форми і методи психолого-педагогічної підготовки тренера, спрямованої на виявлення, формування та розвиток лідерського потенціалу;

- створення умови для особистісного становлення гравців в команді, розвиток лідерських проявів та якостей гравців, формування психосоціальної компетентності;

- доповнено навчально-тренувальний процес в якості діагностуючого та терапевтичного методу, впровадженням ігрового методу, що дозволяє досліднику спостерігати за мотивами вибору гравців в певній грі; терапевтичний засіб полягає в можливості через гру пережити стан напруги, насолоду або її відсутність, відчутти частково хоча б символічну насолоду своїх бажань та потреб;

- для здійснення успішної реалізації педагогічної діяльності тренером програма супроводжувалась комунікативною корекцією поведінки гравців команди.

Розроблена програма формування лідерських якостей кваліфікованих спортсменів чоловічих команд з ігрових видів спорту під час її апробації дозволила досягти позитивних результатів.

Практично та теоретично є значно важливим не стільки констатування виразності тієї чи іншої якості або властивості у лідируючих спортсменів, скільки відповідь на те, як саме і в чому проявляється вплив цієї якості або властивості на комунікативну поведінку спортсмена та взаємодію гравців.

З'ясовано, що питання щодо визначення впливу загальноприйнятих та інноваційних засобів, форм і методів спортивної підготовки, в умовах

навчання у вищому навчальному закладі, на фізичну, технічну та тактичну підготовленість, функціональний стан та пізнавальну і мотиваційну сфери спортсменів з ігрових видів спорту, залишаються поза увагою дослідників. З іншого боку, у зв'язку з розробленим й прийнятим навчальним стандартом для спортивної підготовки команд з ігрових видів спорту стало актуальним питання перевірки, наскільки раціональним являється введення авторської програми формування лідерських якостей кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту чоловічих команд у вищих навчальних закладах (нефізкультурного профілю).

Ми вважаємо, що розроблена авторська програма формування лідерських якостей кваліфікованих спортсменів чоловічих команд з ігрових видів спорту, яка сприяє як випередженню виявлення та формування лідерської поведінки у гравців в командах, так і комплексному підходу до спортивної підготовки, що впливає на підвищення ефективності спортивно-ігрової діяльності.

Таким чином, під час дослідження отримано три групи даних.

Підтверджено дані досліджень (Н. Кришева, 1998; С.М. Гордон, Є.П. Ільїн, 2003; М.М. Безмилов, 2010; В.М. Костюкевич, 2012; О.О. Мітова, 2013; В.М.Шамардін, 2013) про те, що фактором успішної діяльності спортивних команд з психолого-педагогічної позиції може бути формування і комплектування спортивних команд з урахуванням особистісних якостей спортсменів.

Доповнено дослідження ряду авторів (С.С. Кудяков, 2000; В.І. Воронова, С.Є.Шутова, 2006; І.І. Смоляр 2011; С. Шериф, 2012) про лідерство як соціально-психологічний феномен, що виникає та формується при опосередкованому і безпосередньому впливі об'єктивних, мікросередовищних та особистісних факторів. Причому, провідний вплив належить об'єктивним детермінантам. Розширено результати інших досліджень (В.М. Волосович, 1995; Ж.О. Цимбалюк, 2004; І.Kulinich, 2005; О.О. Кравчук, 2006; Ж.Л. Козіна 2010; Р.О.Сушко 2011), які визначають, що

для здійснення будь-якої соціально-психологічної ролі в спортивній команді (лідери, ведені) у спортсмена виникає і формується синтезована властивість функціонального призначення, яку розглядаємо як системну властивість суб'єкта та об'єкта лідерства.

Вперше науково обґрунтовано та розроблено програму формування лідерських якостей кваліфікованих спортсменів збірних чоловічих команд з ігрових видів спорту та встановлено взаємозв'язок між лідерством і ефективністю спортивно-ігрової діяльності в збірних чоловічих командах з ігрових видів спорту; визначено особливості розвитку якостей особистостей та суб'єкта діяльності у лідерів та ведених гравців збірних чоловічих команд з ігрових видів спорту та доведено, що суб'єкт лідерства за допомогою механізмів підключення значно сильніше залучений в управлінську діяльність команди при виконанні нею спільної суспільно значущої діяльності.

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Важливу роль в успішному виступі команди грає підбір гравців за індивідуально-психологічними параметрами. Психологічна структура команди припускає розподіл обов'язків та психофізичну сумісність. Існує тісний взаємозв'язок між характером, інтенсивністю спілкування та особливостями групової діяльності. Згуртованість в діях, упорядковані ігрові зв'язки між окремими гравцями позитивно впливають на ефективність ігрових дій. При погіршенні взаємовідносин команда перестає бути «баєвою одиницею», кількість можливих помилок збільшується, втрачається

психологічн налаштування команди.

Високих результатів в обраному ігровому виді спортивної діяльності допомагають досягти спортивні здібності, які представляють з себе комплекс рухових, морфофункціональних, психофізіологічних та психологічних проявів, що мають складну динамічну структуру [152, 201].

Спортивні здібності спортсменів-гравців, перш за все проявляються у вмінні ефективно виконувати техніко-тактичні дії протягом всього ігрового часу. При цьому їм необхідно виконувати їх швидко, точно, на фоні значного м'язового та сенсорного вломлення, оперативно аналізувати інформацію, що надходить і приймати адекватні цій конкретній ситуації рішення, швидко переключатись з одних дій на інші [54, 99, 106].

Проблеми організації психофізіологічного забезпечення професійної спортивної діяльності команд з ігрових видів спорту в умовах навчання у вищих навчальних закладах є досить актуальні [148].

Професійна надійність спортивної діяльності гравців значною мірою залежить від здібностей, рівня розвитку психофізіологічних характеристик, професійно важливих якостей.

Отримані нами в ході дослідження знання розширюють уяву про підготовку команд з ігрових видів спорту (баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу) в умовах навчання у вищих навчальних закладах (не фізкультурного профілю).

Рекомендації призначені для тренерів, спортсменів та співробітників наукових груп, що працюють з командами з ігрових видів спорту.

Методичні особливості ігрового методу, такі як образність, вибірковість дій, творча активність, змінність ситуацій, виконання ролей, елементи змагань, вирішення ігрових конфліктів, вільність затрачених зусиль, що дозволяє тренерам вирішувати різні задачі навчально-тренувального процесу в тому числі і виховання вольових якостей. Такий вид специфічної спортивної ігрової діяльності є свідомою діяльністю, яка спрямована на досягнення поставленої мети, що потребує проявлення

спеціальних якостей спортсмена [61, 89].

Ігровий метод використовується в психології та психотерапії в якості діагностуючого й терапевтичного методу. Відомо, що гра дозволяє особистості більш вільно проявити свої, деколи надто важливі риси, так як загальна ситуація та сам зміст гри полегшують проєкцію відносин, особистісних проблем, домінуючих потреб, які в інших обставинах спортсмен не проявляє або проявляє недостатньою мірою [131].

Кожна гра (сюжетна, рухлива, спортивна) створює можливість до самовираження. Значення гри як терапевтичного засобу зводиться до можливості через гру пережити стан напруги, незадоволення, або навпаки, відчувати часткове або символічне задоволення своїх бажань та потреб.

Тренер в свою чергу має можливість спостерігати за тим, як в грі відображується зміст відношень, можливість адаптації, потреба в самоствердженні або підкорі, в ухваленні, а також страх бути не прийнятим або відторгнутим.

Гра також дає певну емоційну розрядку, що дозволяє тренеру краще зрозуміти деякі взаємовідносини та внести в них необхідну корекцію. Тренеру не слід упускати можливість і самому включатись в будь-яку гру. Це скорочує дистанцію, що віддаляє його від гравців, та посилює процес ідентифікації. При чому команда може отримати задоволення не тільки тому, що в грі відчує та сприйматиме тренера як члена команди, але й отримає можливість продемонструвати свою перевагу перед тренером з його згоди.

До того ж в процесі відбору гра певною мірою знімає напругу, яка створюється тестовою ситуацією.

Вірна та повна оцінка тренером ситуації в команді, емоційних реакцій, відносин та поведінки гравців є необхідною передумовою виховних та коригуючих впливів. Для правильної оцінки тренер використовує дані своїх спостережень, бесіди з гравцями, виділяє зовнішню поведінку, думки та настанови, особливості контактів.

Для аналізу поведінки гравців тренером, ми пропонуємо таблицю

аналізу їх поведінки (табл. 5.1), яка представляє собою діагностичний інструмент явищ та обставин: проблемна поведінка, фактори, що перешкоджають або сприяють певному типу поведінки, вплив того або іншого типу поведінки на стан психологічного клімату в спортивній команді. Аналізуючи таблицю поведінки тренер зможе визначити для себе спрямованість своїх дій та впливів на кожного з гравців для досягнення бажаного психологічного клімату в збірній команді.

Таблиця 5.1

Таблиця аналізу поведінки гравців

Проблемна поведінка	Наслідок	Переважаюча поведінка	Фактори, які перешкоджають переважній поведінці	Фактори, які сприяють переважній поведінці
Визначити та вказати поведінку для кожного гравця	Вказати наслідок проблемної поведінки, для кожного з гравців	Вказати переважні або бажані типи поведінки для кожного з гравців	Вказати фактори, які перешкоджають переважному типу поведінки	Вказати всі фактори, які могли б сприяти переважному типу поведінки
<i>Приклад питань по кожному з пунктів:</i>				
Хто є основою/особистістю команди та з чого складається проблемна поведінка ?	Що може трапитись, якщо дана особистість продовжує дотримуватись проблемного типу поведінки ?	Яким був би «ідеальний» варіант поведінки?	Хто/що заважає команді «поступати вірно» ?	Хто/що може впливати на зміни поведінки?

При аналізі сильних та слабких сторін підготовленості команди важливо враховувати не тільки ігрові показники, але й ряд психологічних факторів.

Систематичність, аналітичний підхід та критична обробка даних спостережень дозволяє тренеру своєчасно з'ясувати зміни в груповій динаміці. Для підвищення рівня психофізіологічних характеристик професійно важливих якостей, в підготовці спортсменів-гравців ми використовували ігровий метод, який спрямований на формування фізичних якостей та вдосконалення техніко-тактичних дій, при цьому акцентували

увагу на вихованні особистісних якостей спортсменів. Таким чином відбувається формування та виховання вольових якостей особистості. Використання ігрового методу в навчально-тренувальному процесі шляхом включення спеціалізованих ігор, які відображують змагальні ситуації, обов'язково веде до оптимізації тренувального процесу.

До початку тренування, яке пропонує тренер необхідно проінформувати спортсменів про його інтенсивність та тривалість, для того, щоб зусилля і старання спортсменів були максимальні. Також інформація про роботу дає можливість спортсменам в думках налаштуватися на виконання роботи та доведення її до кінця. Час, який відведено на ігрову взаємодію та окремі вправи на тренуванні, повинен бути збалансований.

В підготовчій та основній частині заняття ми пропонуємо використовувати комплекс фізичних вправ, які поступово повинні модифікуватися з тим, щоб в кінцевому рахунку моделювати стресові змагальні ситуації та ігри для створення тренувальних комплексів, як ефективного засобу в ігрових видах спорту для виявлення та розвитку лідерських проявів спортсменів. При розробці тренувальних планів необхідно враховувати не лише визначені загальні вимоги, а й специфічні принципи. В тренуванні повинна бути як фізична, так і психологічна розминка для підготовки до більш напруженої роботи. Психологічна розминка передбачає самостійну розминку спортсмена при якій він спілкується з іншими гравцями по команді та звикає до соціальних та фізичних умов, в яких йому необхідно буде тренуватись.

Кожне тренування по можливості повинно мати новий зміст. Потяг до нового є одним з важливих та природних для особистості, що потрібно враховувати. Для створення почуття новизни на тренуваннях використовуються різні підходи:

- послідовність виконання окремих компонентів тренування можна варіювати, тобто на одному тренуванні виконувати вправу, а потім удосконалювати взаємодію, на другому тренуванні - навпаки;

- один або два рази на тиждень застосовувати зовсім інші вправи;
- обов'язкове використання гри.

Планування навчально-тренувальних занять з ігрових видів спорту (баскетболу, волейболу, міні-футболу, гандболу) базувалось на таких положеннях:

- ефективні тренування в командних видах спорту повинні бути добре сплановані і цікаві, а їх цілі і завдання, зміст матеріалу - відомі спортсменам. Основними вправами є такі, в яких враховуються всі параметри змагальних рухових навичок, що їх удосконалюють в ході тренувань. Тренування є більш продуктивними, якщо включають елементи новизни, оптимальне співвідношення вправ і групових взаємодій, а також роботу над цілісними рухами, які доведеться виконувати на змаганнях;

- поведінка тренера на тренуваннях має бути діловою. Він повинен забезпечувати необхідну підтримку спортсменам і давати їм своєчасну інформацію. Ефективне навчання на тренуваннях передбачає врахування індивідуальних відмінностей в освоєнні матеріалу і рухових можливостей спортсменів;

- спеціальні засоби, методи і заходи повинні бути використані на тренуваннях для того, щоб допомогти спортсменам у командних видах спорту сформувати почуття «ми» в колективі, а також передбачити можливість організації роботи з урахуванням негативних або позитивних міжособистісних впливів, які можуть виникнути між партнерами.

Програма передбачає використання спеціальних засобів, методів і заходів в заняттях три рази на тиждень. План тренувального заняття в баскетболі, волейболі, міні-футболі та гандболі, складається з трьох частин: підготовчої (25 - 40 хв.), яка розрахована на підготовку організму до основного тренувального навантаження і включає в себе загальну розминку (7 -10 хв.), та спеціальну розминку (25 – 30 хв.); основної (75 - 90 хв.), яка спрямована на розвиток основних фізичних якостей, а також на вивчення прийомів техніки і тактики в спортивних іграх, та заключної (5 – 15 хв.), яка

призначена для повернення організму в нормальний стан за рахунок зниження навантаження.

Комплекс фізичних вправ використовується в підготовчій частині заняття, після загальної розминки в баскетболі, волейболі, міні-футболі та гандболі. Кожну вправу необхідно модифікувати.

Таблиця 5.2

Комплекс фізичних вправ

№ вправи	Опис вправи	Тривалість вправи
1.	Передачі м'яча обличчям і спиною до партнерів на точність по напрямку: в обручі (кільця) на сітці, мішені на тренувальній стінці, на майданчику - з власного підкидання і з передачі партнерів. Відстань між партнером і передавальним, передавальним і мішенню поступово збільшують. Виконання вправи починається за сигналом тренера.	7 – 10 хв.
2.	Передачі на точність в мішень на стіні виконують стоячи на місці, обличчям і спиною до партнерів по напрямку руху м'яча (змінюються відстань і висота) під час переміщення; після зупинки і повороту; комбінують перераховані завдання. Передачі виконують в опорному положенні і в стрибку. Виконання вправи починається за сигналом тренера.	7 – 10 хв.
3.	Передачі назад, за голову в трійках. Гравці розташовуються на одній лінії на відстані 2-3 м. Крайній гравець передає м'яч середньому, який, у свою чергу, передає його за голову, після чого повертається обличчям для отримання м'яча і знову передає його крайньому за голову. За сигналом тренера середній змінюється.	7 – 10 хв.
4.	Передачі назад, за голову в парах. Після передачі над	

	собою на висоту 1 - 1,5 м гравець повертається на 180 ° і виконує передачу, стоячи спиною до партнера. Виконання вправи починається за сигналом тренера.	10 – 15 р.
5.	Відпрацювання штрафних ударів (10 – 15 ударів) по порожнім воротам ногами в міні-футболі, руками в гандболі; кидках в баскетболі та ударів в зону в волейболі (спочатку повинні здійснюватися без протидії захисників). По мірі освоєння навичок тренування ускладнюється введенням різних перешкод (наявність захисників і гравців, що заважають виконанню удару), вправи ускладнюються введенням пасивних і агресивних захисників.	10 – 15 р.
6.	Спортсмени стоять в колі, в середині один (два – три) водить з м'ячем: приставними кроками гравці пересуваються по колу; ведучий передає їм м'яч (в баскетболі та гандболі передача м'яча руками, в волейболі пас руками, в міні-футболі пас – ногами), партнери негайно повертають м'яч гравцю, що водить. Виконання вправи починається за сигналом тренера. За сигналом тренера може змінюватись напрям пересування гравців.	7 – 10 хв.

Ігри для створення тренувальних комплексів використовуються в підготовчій частині заняття, після загальної розминки, в основній частині тренування у баскетболі, волейболі, міні-футболі та гандболі. Гру необхідно адаптувати до умов змагальної діяльності. Слід звертати увагу на те, щоб у вправах моделювалися не тільки сенсорні і перцептивні елементи гри (тобто те, що бачить і чує спортсмен), але і психологічний стрес (вплив суперників). За допомогу модифікованих ігор тренер може досягнути певної мобілізації спортсменів, надаючи особу значущість будь-якому фрагменту, діалогу або одній ролі, ставлячи своїх вихованців в ситуації, які заздалегідь

розписані. Це дозволяє досягнути швидкий коригуючий ефект.

Гра 1. «Ім'я»

Використовується в підготовчій частині заняття після загальної розминки, для швидкого та активного включення в роботу.

Опис гри. Використання гри - в якості додаткової під час розминки (баскетболісти грають в міні-футбол, гандбол і т. д.). Дотримання чітких правил спортивної гри не обов'язково. Регламентоване співробітництво поступається місцем спонтанній взаємодії. Приховане суперництво стає явним.

Настанова гри. Тренер дає настанову формальному і неформальному лідеру створити свої команди, а самим виконувати роль граючих тренерів. Під час гри не залежно від логіки гри, гравець який пасує, чітко називає ім'я того хто приймає м'яч. Необхідно довести до безпомилкових звертання гравців один до одного.

Мета гри. Затвердження себе в команді шляхом вибору соціальних зразків поведінки, встановлення емоційно насичених відношень з командою.

Гра починається за сигналом тренера. Тривалість гри 7 – 10 хв.

Гра 2. «Тиша»

Використовується в основній частині заняття після того, як зіграна одна тренувальна гра.

Опис гри. Команди грають першу гру за загально прийнятими правилами. Наступні ігри одна з команд грає без мовних звернень, за допомогою лише жестів. Потім команди обмінюються умовами гри. Гра дає певну емоційну розрядку, що дозволяє тренеру краще зрозуміти деякі взаємовідносини та внести в них необхідну корекцію.

Настанова гри. Тренер дає настанову формальному і неформальному лідеру створити свої команди. Довести гру до чітко встановлених вимог для досягнення певної мети.

Мета гри. Формування адекватних засобів емоційного реагування.

Гра починається за сигналом тренера.

Гра 3. «Час»

Використовується в підготовчій частині заняття, після загальної розминки, в основній частині тренування у баскетболі, волейболі, міні-футболі та гандболі.

Опис гри. Використання гри в якості основного (в основній частині) та додаткового (в підготовчій частині) виду (баскетболісти грають в міні-футбол, гандбол і т. д.). Команди повинні результативно атакувати суперника, їх дії повинні вкластися в одну хвилину. Основне прийняття тактичних рішень за лідерами. Дотримання чітких правил в додатковій грі не обов'язково.

Ця гра відображає позитивний вплив на відношення між сильними, лідируючими гравцями в команді та характер їх контактів з менш авторитетними гравцями.

Настанова гри. Необхідно довести до безпомилкових техніко-тактичних дій та до перемоги своєю командою.

Мета гри. Прогнозування спортсменом ризику та його схильності до переоцінки або недооцінки кожної ризикованої ситуації.

Гра починається за сигналом тренера.

Гра 4. «Міні-м'яч»

Використовується в підготовчій частині заняття, після загальної розминки, в основній частині тренування у баскетболі, волейболі, міні-футболі та гандболі.

Опис гри. Використання гри в якості основного (в основній частині) та додаткового (в підготовчій частині) виду (баскетболісти грають в міні-футбол, гандбол і т. д.). Замість стандартного м'яча використовується малий м'яч (для великого тенісу, для дитячих ігор). Гра передбачає збільшення зовнішніх вимог до здібності сприйняття та оцінки параметрів переміщення об'єкту.

*Настановна гри.*Тренер дає настанову формальному і неформальному лідеру створити свої команди. Необхідно довести до безпомилкових тактичних дій, та до перемоги своєї команди.

*Мета гри.*Вдосконалення реакцій на об'єкт який переміщується.

Гра починається за сигналом тренера.

Гра 5. «Строгий суддя»

Використовується в основній частині тренування у баскетболі, волейболі, міні-футболі та гандболі.

*Опис гри.*Тренер виконує роль судді. Формальний і неформальний лідери виконують роль граючого тренера. Тренер-суддя ретельно слідкує за діями однієї команди, та робить постійні зауваження. Гра спрямована на вдосконалення індивідуальної майстерності, на взаємодію в командних тактичних діях, підвищення якості тактичного мислення, проявленню ініціативи, витримки, рішучості, наполегливості в модифікованих умовах змагальної боротьби.

*Настановна гри.*Тренер дає настанову формальному і неформальному лідеру створити свої команди. Необхідно привестисвою команду до перемоги.

*Мета гри.*Моделювання напружених міжособистісних і міжгрупових відносин в процесі змагальної боротьби. Гра починається за сигналом тренера.

Гра 6. «Підшефний»

Використовується в основній частині тренування у баскетболі, волейболі, міні-футболі та гандболі.

*Опис гри.*Тренер закріплює заформальним і неформальнимлідерамиведених гравців на час тренувальної гри. Формальний і неформальний лідери виконують роль граючого тренера. Тому за лідируючими гравцями закріплюють менш досвідчених гравців на час тренувальної гри. Лідер повинен не тільки страхувати в грі, а й пояснювати ігрові ситуації, які виникають та їх рішення.

*Настанова гри.*Тренер дає установку формальному і неформальному лідеру скласти свої команди. В грі головне не страхування, а пояснення ігрових ситуацій.

*Мета гри.*Близькість, яка виражається в скороченні умовної «дистанції», яка неминуча між лідерами та веденими гравцями в ігровій діяльності. Формування самооцінки та самоствердження.

Гра починається за сигналом тренера.

Слід зазначити, що успіх дій тренера в формуванні особистості спортсмена можливий при умові, якщо сам спортсмен прагне цього, тому головне у виховному впливі є формування у спортсмена постійної установки не лише на фізичне, але й на соціальне, моральне, естетичне самовдосконалення.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз науково-методичної літератури свідчить, що лідерство є одним з скритих резервів команди та однією з складових психолого-педагогічної підготовки в ігрових видах спорту і відіграє важливу роль при досягненні високих спортивних результатів в змагальній діяльності. Теоретичний аналіз дозволив з'ясувати необхідність вивчення особливостей лідерства та формування лідерських якостей, визначення його складових, які

надають безпосередній вплив на спортивно-ігрову діяльність в командах. Водночас проблема психолого-педагогічного керівництва та управління лідерськими процесами дотепер не одержала належного вирішення, що й обумовило тему дослідження.

2. У ході аналізу лідерських якостей у гравців чоловічих команд з баскетболу, волейболу, міні-футболу та гандболу виявлено особливості спільної діяльності кожної команди та індивідуально-психологічні особливості вищої нервової діяльності гравців; 45 % лідерів мають сангвінічний тип темпераменту та 37 % – холеричний тип темпераменту, також у командах існують лідери з флегматичним та меланхолічним типами темпераменту (11 % і 7 %, відповідно). У ведених, відторгнених та ізольованих гравців переважно холеричний темперамент (46 %, 55%, 45 %, відповідно). Встановлено, що високих спортивних результатів можуть досягти спортсмени з різним типом темпераменту.

3. Дослідження соціально-психологічного клімату в командах з ігрових видів спорту показало, що емоційна компонента становила 49 %, поведінкова – 43 %, а когнітивна компонента дорівнювала 8 %. В цілому соціально-психологічний клімат оцінюється як суперечливий, що свідчить про невизначені та суперечливі відносини між гравцями, інтереси, цілі та цінності яких реально або припустимо несумісні, що призводить до конфліктних ситуацій.

4. Суттєве значення для визначення лідерства має вивчення орієнтації особистостей в команді, яке виявило, що в командах з баскетболу, волейболу, міні-футболу і гандболу 97,5% лідерів прагнуть до лідерства, з них 95,7% – зі здібностями керівника-організатора, що відповідає вимогам лідерства в спортивній діяльності. У ведених гравців ці показники значно нижче – 67,2 % та 57,2 %, відповідно.

5. Визначення показників психофізіологічних функцій у гравців показало, що між лідерами та веденими гравцями існує статистична різниця ($p < 0,05$) в показниках простої та складної зорово-моторної реакції і в часі

моторної реакції.

6. Розроблена експериментальна програма формування лідерських якостей кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту у вищих навчальних закладах. В програмі визначені мета, завдання і принципи виховного навчання і формування особистості спортсмена, свідомості та активності, систематичності та послідовності, всебічності та міцності. Програма включає чотири етапи: концептуальний; організаційний; діагностичний; корекційний, що включав групові та індивідуальні форми; а також містить оцінку ефективності програми за визначеними критеріями: індивідуальна ефективність, групова ефективність, організаційна ефективність.

7. Ефективність розробленої програми визначалась за показниками:

- оцінки соціально-психологічного клімату в основній групі, яка визначалась за трьома компонентами: когнітивна компонента становила 0,99 бала, емоційна – 1,0 бал, поведінкова також дорівнювала 1,0 бал, що свідчить про високий рівень соціально-психологічного клімату, який виражається у високому рівні сприйняття гравцями інновацій, взаєморозумінні та узгодженості зусиль у спортивній діяльності, що є основою успіху в ігрових видах спорту. В контрольній групі соціально-психологічний клімат також оцінюється позитивно за рахунок показників емоційної та поведінкової компоненти (0,94 та 0,85 бала відповідно), але порівняно з основною групою когнітивна компонента, яка характеризує взаємодію, має низький рівень (0,26 бала);

- експертного опитування тренерів з чотирьох ігрових видів спорту основних груп визначено позитивний вплив програми на соціально-психологічний клімат у командах. Коефіцієнт конкордації становить $W=0,774$;

- сенсомоторного реагування у лідерів основних груп порівняно з показниками лідерів контрольних груп встановлено вірогідне покращення ($p<0,05-0,01$): у баскетболістів і футболістів – показників простої зорово-

моторної реакції та часу моторної реакції; у волейболістів – показників складної зорово-моторної реакції та часу моторної реакції; у гандболістів – показників складної та простої зорово-моторної реакції. У ведених гравців основних груп порівняно з показниками ведених контрольних груп встановлено вірогідне покращення ($p < 0,05-0,01$) показників якості виконання психофізіологічного тесту: в баскетболі – в показниках простої зорово-моторної реакції та складної зорово-моторної реакції; у волейболі – в показниках простої зорово-моторної реакції та часу моторної реакції; в міні-футболі – в показниках простої зорово-моторної реакції, простої аудіо-моторної реакції та часу моторної реакції; в гандболі – в показниках простої зорово-моторної реакції та часу моторної реакції;

- ігрового спілкування в процесі змагання в основних групах порівняно з контрольними групами, виявлено: в волейболі – зменшення звернень на 28,5 %; в баскетболі – на 38,6 %; в міні-футболі – на 33,2 %; в гандболі – на 21,0 % за рахунок зменшення непродуктивного спілкування гравців;

- сенсомоторних реакцій гравців та ігрового спілкування в п'яти іграх (згідно з календарем змагань) встановлено в основній групі вірогідно значущі зворотні кореляційні зв'язки між окремими показниками від $r = -0,53$ до $r = -0,73$ ($\alpha < 0,05$; $\alpha < 0,01$;) протягом п'яти змагальних ігор. У контрольній групі вірогідно значущі зворотні кореляційні зв'язки між окремими показниками від $r = -0,58$ до $r = -0,79$ ($\alpha < 0,05$; $\alpha < 0,01$;) визначені лише в двох змагальних іграх. Результати змагань свідчать, що основні групи з чотирьох ігрових видів спорту посіли перші місця.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні психологічних факторів, що визначають вплив на результативність спортивно-ігрової діяльності кваліфікованих гравців з ігрових видів спорту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Г.М. Социальная психология.: Учебник для высших школ по напр. и спец. «Психология». – [5-е изд., доп. и перераб.] / Г.М Андреева. – М.: Аспект – пресс, 2002.– С. 82-87.
2. Андреева Г.М. Социальная психология.: Учебник для высших

школ / Г.М Андреева. – М.: Аспект – пресс, 1996.- 376 с.

3. Андрюшина Л.Л., Іващенко О.О. Лідерство як чинник ефективності спортивно-ігрової діяльності збірних чоловічих студентських команд з баскетболу / Л.Л. Андрюшина, О.О. Іващенко. // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту:зб.наук.пр. –Харків,2012.– № 10. – С. 5–10.

4. Ануфриева Н.М. Социальная психология. Курс лекцій / Н.М. Ануфриева. – [4-е изд. стереот.]. - Киев: МАУП. 2003. – С. 53–56.

5. Артамоновська Є.Г., Нікітіна Л.С., Турчак А.Д. Проблеми психічної підготовки спортсменів в ігрових видах спорту // Тези Всеукр. Наук.-метод. конф. «Сучасні проблеми розвитку теорії та методики спортивних і рухливих ігор». / Артамоновська Є.Г., Нікітіна Л.С., Турчак А.Д. – Львів: ЛДІФК, 1996. – С. 37.

6. Артеменко Т.Г. Відбір баскетболістів на етапі початкової підготовки з урахуванням їх особистісних особливостей: Автореф. дисс. ... канд.наук з ФВіС: спец. 24.00.01 «Олімпійський і професійний спорт» / Т.Г. Артеменко. – К.:2010. – 22 с.

7. Ахмед Раммадан Ахмед. Формирование у юных футболистов быстроты и точности переработки информации в условиях игровой деятельности: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / ГЦОЛИФК. / Ахмед Раммадан Ахмед. – М.,1985. – 22 с.

8. Бабушкин В.З. Специализация в спортивных играх /В.З. Бабушкин/ – Киев, Здоровье, 1991. – 164 с.

9. Бабушкин В.З. Факторный анализ игровой деятельности баскетболистов / В.З. Бабушкин // Научно-методические основы подготовки резервов в спортивных играх. – М.: ВНИИФК, 1981. – С. 5-8.

10. Байрачний О.В. Психологічні показники у визначенні спортивного амплуа футболістів: Автореф. дисс. ... канд.наук з ФВіС: спец. 24.00.01 «Олімпійський і професійний спорт» / О.В. Байрачний. – К.:2009. – 19 с.

11. Байрачний О.В. Особистісна характеристика висококваліфікованих футболістів в залежності від ігрового амплуа / О.В. Байрачний, В.І. Воронова // Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. «Здоров'я і освіта: проблеми та перспективи». – Донецьк, 2008 – С. 48–51.
12. Баштинский А.И. Динамика общения в спортивном коллективе / А.И. Баштинский // Вопросы психологии межличностного познания и общения. – Краснодар.: КГУ, 1983. – С. 109-117.
13. Безмылов Н.Н. Критерий отбора квалифицированных баскетболистов в команду: Автореф. дисс. ... канд.наук по ФВиС: спец. 24.00.01 «Олимпийский и профессиональный спорт». / Н.Н. Безмылов – К.: 2010. – 24 с.
14. Бендас Т.В. Психология лидерства: уч. пособие: теория и практика / Т.В. Бендас. – М.; СПб.; Нижний Новгород: Питер, 2009. – 447 с.
15. Блудов Ю.М., Плахтиенко В.А. Личность в спорте / Ю.М.Блудов, В.А.Плахтиенко. – М.: «Советская Россия», 1987. – С. 76–77, 110с.
16. Блеер А.Н. Психологические факторы обеспечения устойчивости психомоторных действий в единоборствах / А.Н. Блеер. // Теория и практика физ. культуры. – 2006. - № 6. – С. 28-31.
17. Богданова Д.Я. Некоторые вопросы психологии общения в спортивной деятельности / Д.Я. Богданова // Вопросы психологии спорта. – Л.: ЛГИФК им. П.Ф. Лесгафта, 1975. – С. 63-72.
18. Богданова Д.Я., Серова Л.К. Направленность личности, продуктивность деятельности и особенности общения спортсменов / Д.Я. Богданова, Л.К. Серова // Тезисы 8-й Всесоюзной конференции по психологии спорта. – М.: ГЦОЛИФК, 1976. – С. 66-68.
19. Бодалев А.А. Личность и общение / А.А. Бодалев – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – 325 с.
20. Бодалев А.А. О взаимосвязи общения и отношения / А.А. Бодалев // Психологический журнал, 1994. № 1 – С. 27–5.
21. Бодалев А.А., Волков И.П. Некоторые проблемы

межличностного познания в условиях современного производства / А.А. Бодалев, И.П. Волков // Вопросы психологии. 1981. №6. – С. 27-35.

22. Бочелюк В.Й., Черепехіна О.А. Психологія спорту: навч. посібник для вищих навч. закладів / В.Й. Бочелюк, О.А. Черепехіна. – Київ: ЦУЛ, 2007. – 222с.

23. Бриль М.С. Отбор в спортивных играх / М.С. Бриль. – М.: Физкультура и спорт, 1980. – 127 с.

24. Бриль М.С. Эталонные модели спортсменов на базе их квалификационных различий. / М.С. Бриль // Психолого-педагогические проблемы спортивных игр: Сб. науч. тр. / ВНИИФК, - М., 1989. – С. 7.

25. Бринзак С.С.Прогнозування психологічної сумісності спортсменів у команді: Автореф. дисс. ... канд.наук з ФВіС: спец. 24.00.01 «Олімпійський і професійний спорт» / С.С. Бринзак. – К.:2009. – 20 с.

26. Бэрон Р., Бирн Д., Джонсон Б. Социальная психология. Ключевые идеи (4-е издание) / Р. Бэрон, Д. Бирн, Б. Джонсон. – С.-Петербург, Издательский дом «Питер», 2003. – 426 с.

27. Варій М.Й. Психологія особистості: Навч. посібник для вищих навч. закладів / М.Й. Варій. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 433-440.

28. Вейнберг Р.С., Д. Гоулд. Психологія спорту: Підручник / Р.С. Вейнберг. – Київ: Олімпійська література, 2001. – С. 110–150.

29. Власова О.І. Соціальна психологія організацій та управління: підручник для вищих навч. закладів / О.І. Власова, Ю.В. Никоненко. – К.: ЦУЛ, 2010. – С. 246–254.

30. Волков И.П. Исследование личности как функции групповой задачи / И.П. Волков // Экспериментальная и прикладная психологии.: Вып.4 – Л.-1991. – С. 32–39.

31. Волков Л.В., Тимченко С.Ф. Методика определения индивидуальных способностей студентов при выборе спортивной специализации: Учеб. пособ. / В.М. Волков, С.Ф. Тимченко. – К.: УМК ВО,

1990. – 84 с.

32. Волосович В.М. Сенсомоторные реакции и точность решения оперативных задач при контроле подготовленности гандболистов высокой квалификации: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04. / В.М. Волосович – К., 1995. – 185 с.

33. Воробьев М.И. Роль личностных качеств в прогнозировании психологической совместимости спортсменов в командах / М.И. Воробьев, С.С. Брынзак // Спортивный психолог. – 2009.- №2 (17). – С. 19-23.

34. Воронова В.І. Психологія спорту: Навч. посібник для вищих навч. закладів / В.І. Воронова. – Київ: Олімпійська література, 2007. – 272 с.

35. Воронова В. И. Личностные качества высококвалифицированных футболистов, влияющие на эффективность их деятельности / В. И. Воронова, С. Е. Шутова // Футбол-профи. – 2006. – №2 (3). – С. 34–43.

36. Выготский Л.С. Педагогическая психология /Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.

37. Высоков Л.С. Анализ информативности некоторых психомоторных показателей и свойств подвижности нервных процессов с целью психодиагностического обеспечения тренировочного процесса / Л.С. Высоков // Психологическое обеспечение подготовки спортсменов: Сб. науч. трудов. – Алма-Ата, 1987. – С. 45-50.

38. Вяткин Б.А. Спорт и развитие индивидуальности человека / Б.А. Вяткин // Теория и практика физической культуры. - 1993. №2. - С. 1-5.

39. Гейвин Х. Когнитивная психология / Х. Гейвин. – СПб.; М.; Нижний Новгород: Питер, 2003. – 268 с.

40. Гераськин А.А. Стандартизация методов психодиагностики в спорте: Методы психологических исследований / Гераськин А. А. // Теория и практика физической культуры. – 1993. – №2. – С. 35-36.

41. Герон Э. Психоспортограмма / Э. Герон // Психология и современный спорт: Сб. статей. - М.: Физкультура и спорт. 1973. – С. 40-62.

42. Горбунов Г.Д. Психология и спорт /Г.Д. Горбунов // Теория и

практика физической культуры. - 1996. №12. – С. 15-17.

43. Горбунов Г.Д. Психопедагогика спорта / Г.Д. Горбунов. – М.: «Издательство «Советский спорт»», 2006. – С. 123–125.

44. Гордон С.М., Ильин А.Б. Оценка личности спортсменов разных специализаций и квалификаций (на примере циклических, игровых видов и спортивных единоборств) / С.М. Гордон, А.Б. Ильин // Научно-теоретический журнал, 2003. - № 2. – С. 24–26.

45. Горская Г.Б. Психологическое обеспечение подготовки яхтсменов: Учеб. пособие. / Г.Б. Горская. – Краснодар: КГИФК, 1990. – 45 с.

46. Гуменюк Н.П., В.В.Клименко. Психология физического воспитания и спорта / Н.П. Гуменюк, В.В. Клименко. – К.: Вища школа. 1985. – 56 с.

47. Давыдов В.В. Нерешенные проблемы теории деятельности / В.В. Давыдов // Психологический журнал, 1992. №2. – С. 3-13.

48. Денисова Л.В. Измерения и методы математической статистики в физическом воспитании и спорте / Л.В. Денисова. – К.: Олимпийская література, 2008. – 127 с.

49. Деятельностный подход в психологии: проблемы, перспективы: Сб. науч. трудов. – М.: НИИ общей и педагогической психологии, 1990. – 180с.

50. Деятельность: теории, методология, проблемы / [сост. И.Т. Касавин.]. – М.: Политиздат, 1990. – 366 с.

51. Діагностика психофізіологічних станів спортсменів / [Г. Коробейников, К. Мазманян, Л. Конєва та ін.]. – К.: «Сектор оперативної поліграфії РВІКВ БНАУ», 2008. – 64 с.

52. Джамагаров Т.Т., Пуни А.У. Психология физического воспитания и спорта / Т.Т. Джамагаров, А.У. Пуни. – М.: ФиС, 1979. – С. 29–30.

53. Джамагаров Т.Т., Румянцева В.И. Лидерство в спорте / Т.Т. Джамагаров, В.И. Румянцева. – М.: ФиС, 1983. – С. 25–45.

54. Долгов А.Я. Методика развития тактического мышления у юных

футболистов в учебно-тренировочных группах /1-3 год обучения/: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / МОПИ им. К.К. Крупской / А.Я. Долгов. – М., 1990. – 20 с.

55. Донцов А.И. Психология коллектива: Методологические проблемы исследования: Уч. пособие для высших уч. Заведений по спец. «Психология». / А.И. Донцов. - М.: Московский университет, 1984. – С. 119–125.

56. Дорошенко Є.Ю. Параметри змагальної діяльності кваліфікованих футболістів (на прикладі ігор чемпіонату світу 2006 року) // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту / Є.Ю. Дорошенко, В.О. Цапенко, П.О. Шалфєєв, В.О. Петров, О.Ю. Гусак.- 2006. - № 12. – С. 59-65.

57. Елисеєв О.П. Практикум по психологи личности / О.П. Елисеєв. – [2-е изд.]. – СПб.; М.; Нижний Новгород: Питер, 2003. – 508 с.

58. Ермолаєв М.В., Худатов Н.А. Психографічний аналіз спортивної діяльності і класифікація психічних якостей, що визначають рівень виступів спортсменів на змаганнях: Метод. Реком / М.В. Ермолаєв, Н.А. Худатов. – М.: ВНИИФК, 1983. – 20 с.

59. Железняк Ю.Д. Юный волейболист / Ю.Д. Железняк. – М.: Физкультура и спорт, 1988. – 192 с.

60. Жмарев Н.В. Управленческая и организаторская деятельность тренера / Н.В. Жмарев. – Киев.: «Здоровье», 1986. – 128 с.

61. Жуков М.Н. Подвижные игры / М.Н. Жуков. – М.: Высшее образование, 2000. – 157с.

62. Заброцький М.М. Вікова психологія: Навч. посібник / М.М. Заброцький. – (2-е изд., випр. і доп.). – Київ: МАУП, 2002. – 103 с.

63. Загальна психологія: курс лекцій із загальної психології для студентів вищих навч. закл. / [Скрипченко О., Долинська Л., Огороднійчук З., і ін.]; під ред. О.В.Харчук. – К.: Видав. «Правда Ярославичів», 1997. – С. 349-351.

64. Зотов В.П. Тактическая подготовка квалифицированных гандболистов на основе повышения эффективности ориентировочной деятельности: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / КГИФК. / В.П. Зотов.– К., 1983. – 24 с.

65. Іващенко О. Лідерство як чинник результативності змагальної діяльності в ігрових видах спорту / О. Іващенко // Зб. наук. пр. за матеріалами III Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Актуальні проблеми юнацького спорту»]. – Херсон, 2005. – С. 105–107.

66. Іващенко О. Лідерство як чинник результативності змагальної діяльності чоловічих збірних студентських команд з ігрових видів спорту / О. Іващенко // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції [«Актуальні проблеми розвитку руху «Спорт для всіх»: досвід, досягнення, тенденції»]. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – Т.1. – С. 37–40.

67. Іващенко О. Лідерські прояви в збірних чоловічих студентських команд з ігрових видів спорту / О. Іващенко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. – Харків, 2008. – № 4. – С. 46–48.

68. Іващенко О. Аспекти психофізіологічної підготовки спортсменів-волейболістів / О. Іващенко // Матеріали VII Державної науково-практичної конференції. – Біла Церква: БНАУ, 2008. - С. 177–178.

69. Іващенко О. Лідерство як чинник результативності змагальної діяльності чоловічих збірних студентських команд з ігрових видів спорту / О. Іващенко // Молода спортивна наука України: зб. наук. пр. – Львів: ЛДІФК, 2009. – Вип. 13. т. 1. – С. 126–132.

70. Іващенко О. Аспекти психологічної підготовки студентів-спортсменів /О. Іващенко // Матеріали науково-практичної конференції [«Актуальні питання освіти та мовознавства у вищій школі»]. – Біла Церква: БНАУ, 2009. - С. 13–15.

71. Иващенко Е. Лидерство как фактор эффективности спортивно-игровой деятельности сборных студенческих мужских команд по гандболу /

Е. Иващенко // Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии. – Москва, 2013. – Часть II. – С. 57-65.

72. Иващенко О. Лідерство як чинник ефективності спортивно-ігрової діяльності чоловічих збірних студентських команд з міні-футболу / О. Иващенко // Молода спортивна наука України: зб. наук. пр. – Львів: ЛДІФК, 2013. – Вип. 17. т. 2. – С. 279–286.

73. Ивойлов А.В. Волейбол: очерки по биомеханике и методике тренировки / А.В. Ивойлов. – М.: Физкультура и спорт, 1981. – С. 99–104.

74. Ильин Е.П. Психология общения и межличностных отношений / Е.П. Ильин. – М.; Нижний Новгород: Питер, 2011. – С. 205 – 207. С. 313 – 314.

75. Ильин Е.П. Психология спорта: (серия «Мастера психологии») / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2011. – 352 с.

76. Ильин Е.П., Кисилев Ю.Я., Сафронов В.К. Психология спорта. Современные направления в спорте / Ильин Е.П., Кисилев Ю.Я., Сафронов В.К.. – Л.: Ленинградский университет, 1989. – С. 74–76.

77. Ильин Е.П. Психофизиология физического воспитания (факторы, влияющие на эффективность спортивной деятельности): Учеб. Пособие для студ. пед. ин-тов по спец. № 2114 «Физ. воспитание» / Е.П. Ильин. – М.: Просвещение, 1983. – 223 с.

78. Келлер В.С., Платонов В.М. Теоретико-методичні основи підготовки спортсменів: Посібник для ІФК / В.С. Келлер, В.М. Платонов. – Львів: Українська Спортивна Асоціація, 1993. – 270 с.

79. Клесов И.А. Личностные факторы эффективности надежности соревновательной деятельности юных футболистов / И.А. Клесов // Теория и практика физической культуры. 1993. №2. – С. 19-20.

80. Клименко В.В. Психологія спорту: Навч. посібник для вищих навч. закладів / В.В. Клименко. – Київ: МАУП, 2007. – С. 7–19.

81. Козина Ж.Л. Теоретико-методические основы индивидуализации учебно-тренировочного процесса спортсменов в игровых видах спорта:

Автореф. дисс. ... докт.наук по ФВиС: спец. 24.00.01 «Олимпийский и профессиональный спорт» / Ж.Л. Козина. – К.:2010. – 45 с.

82. Коломейцев Ю.А. Взаимоотношения в спортивной команде / Ю.А. Коломейцев. – М.: ФиС, 1984. – С.76–128.

83. Кондратьев М.Ю., Ильин В.А. Азбука социального психолога-практика / М.Ю. Кондратьев, В.А. Ильин. – М.: ПЕРСЭ, 2007. – 464 с.

84. Копець Л.В. Психологія особистості: Навч. посібник для вищих навч. закладів / Л.В. Копець. – Київ: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 116–120.

85. Коробейніков Г. Особливості психофізіологічних станів у спортсменів високої кваліфікації / Г. Коробейніков, О. Дуднік // Фізична культура, спорт та здоров'я нації : зб. наук. праць. – Вінниця, 2006. – С. 402-407.

86. Корольчук М.С. Психофізіологія діяльності: Підручник для вищих навчальних закладів / М.С. Корольчук. – К.: Ельга Ніка-Центр, 2004. – С. 48-52.

87. Корольчук М.С., Крайнюк В.М., Марченко В.М. Психологія: схеми, опорні конспекти, методики: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / [За заг. ред. М.С.Корольчука.]. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2006. – С. 224–288.

88. Корольчук М.С., Осьодло В.И. Психодіагностика: Уч. Пособие / М.С. Корольчук, В.И. Осьодло. – К.: Эльга Ника – Центр, 2004. – С. 233–239.

89. Короп М.Ю. Интенсификация тактического мышления квалифицированных волейболистов в процессе подготовки к соревнованиям: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / КГИФК / М.Ю. Короп. – К., 1986. – 192 с.

90. Костюкевич В.М. Теоретичні та методичні основи моделювання тренувального процесу спортсменів ігрових видів спорту: Автореф. дисс. ... докт.наук по ФВиС: спец. 24.00.01 «Олимпийский и профессиональный спорт» / В.М. Костюкевич. – К.:2012. – 45 с.

91. Кретти Брайент Дж. Психология в современном спорте: [пер. с англ. Ю.Л.Ханина.]. / Дж. Кретти Брайент. – М.: ФиС, 1978. – С. 170–175.
92. Кретти Д.Б. Психология в современном спорте / Д.Б. Кретти. – М.: Физкультура и спорт, 1982. – 224 с.
93. Кричевский Р.Л. К вопросу о механизмах межличностного взаимодействия /Р.Л. Кричевский // Вопросы психологии межличностного познания и общения. – Краснодар, 1983. – С. 136-145.
94. Кричевский Р.Л., Дубовская Е.М. Психология малой группы: Теоретические аспекты / Р.Л. Кричевский, Е.М. Дубовская. – М.: Московский университет, 1991. - С. 107–113.
95. Кричевский Р.Л., Рыжак М.М. Психология руководства и лидерства в спортивном коллективе / Р.Л. Кричевский, М.М. Рыжак. – М.: Московский университет, 1985. – 26 с.
96. Кришева Н. Использование современных методов психологической коррекции в подготовке тренеров и спортсменов высокой квалификации / Н. Кришева // Человек в мире спорта. Ч. 2. – М.: Образование и наука, 1998. – С. 379–377.
97. Кудермина Е.И. Некоторые аспекты изучения общения в спорте / Е.И. Кудермина // Материалы 2-й Всеукраинской конференции аспирантов «Молодая спортивная наука Украины». – Львов, 1998. – С.92–121.
98. Кудяков С.С. Лидерство и руководство в малых группах. Інструментальне спілкування як чинник успішності сумісної ігрової діяльності (на прикладі кваліфікованих волейболістів) : атореф.дис. ... канд. психол.наук.:19.00.05 / С.С.Кудяков : Київський національний ун-т ім.Т.Г.Шевченка.– К.,2000.– 22с.
99. Латышкевич Л.А. Проблемы принятия решения в спортивных играх (на примере гандбола) / Л.А. Латышкевич // Подготовка высококвалифицированных гандболистов. – К., 1981. – С. 11-20.
100. Леонтьев Д.А. Самореализация и существенные силы человека /. Леонтьев // Психология с человеческим лицом. – М.: Смысл, 1997. – С. 3–19.

101. Ложкін Г. В. Психологічний клімат спортивної команди : навчально-методичний посібник для студентів інституту фізичного виховання і спорту / Г. В. Ложкін, А. І. Драчук, В. М. Костюкевич, С. С. Бринзак – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2006. – 114 с.

102. Ложкин Г.В. и др. Психологическая адаптация спортсменов в команде / Г.В. Ложкин // Современный олимпийский спорт: Второй Международный конгресс: Тезисы докл. – К., 1997. – С. 84-85.

103. Ломов Б.Ф. Системность в психологии /Б.Ф. Ломов. – Москва – Воронеж.: ИЗО Воронеж, 1996. – 382 с.

104. Лубкин Ю.В. Эффективность действий баскетболистов различного игрового амплуа в связи с типологическими особенностями свойств нервной системы: Дисс. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания и оздоровительной физической культуры» / Ю.В. Лубкин. – СПб.: 2004. – 176 с.

105. Макаренко Н.В. Психофизиологические функции и операторский труд / [отв. ред. Ф.Н. Серков.]; АН УССР. Ин-т физиологии им. А.А. Богомольца. – К.: Наукова думка, 1991. – 216 с.

106. Малиновский С.В. Моделирование тактического мышления спортсмена / С.В. Малиновский. – М.: Физкультура и спорт, 1981. – С. 17-18.

107. Максименко І.Г. Теоретико-методичні основи багаторічної підготовки юних спортсменів у ігрових іграх: Автореф. дисс. ... докт. наук по ФВиС: спец. 24.00.01 «Олимпийский и профессиональный спорт» / І.Г. Максименко. – К.: 2010. – 45 с.

108. Маркос И.Б. Индивидуальные характеристики при подготовке спортсменов различной квалификации в спортивных играх / И.Б. Маркос // Психологическое обеспечение подготовки спортсменов: Сб. науч. трудов. – Алма-Ата, 1987. – С. 50-56.

109. Матвеев Л.П. Основы общей теории спорта и системы подготовки спортсменов / Л.П. Матвеев. – К.: Олимпийская література, 2002. – 319 с.

110. Медведев В.В. Психологическая подготовка волейболистов: Лекции для студентов институтов физкультуры / В.В. Медведев. – М.: ГЦОЛИФК, 1980. – 31с.

111. Методики психодиагностики в спорте: Уч. пособ. для студ. пед ин-тов по спец. 03.03: Физическая культура / В.Л. Марищук, Ю.М. Блудов, В.А. Плахтиенко, Л.К. Серова. (2-е изд., доп. и испр.).– М.: Просвещение, 1990. –256 с.

112. Мітова О.О. Психологічні особливості баскетболістів 17-19 років в командах суперліги/ О.О. Мітова // Спортивний вісник Придніпров'я. Науково-практичний журнал. – Дніпропетровськ: ДДІФКіС, - №1. – 2013. – С. 130-134.

113. Мироненко И.А. Современные теории в психологии личности / И.А. Мироненко; [под ред. Б.Д. Парыгина.]. – СПб: Изд-во Михайлова В.А., 2003. – С. 53-91.

114. Михеева Т.М. Развитие коммуникативных способностей юных баскетболистов подросткового возраста: Дисс. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки и оздоровительной физической культуры» / Т.М. Михеева. – Челябинск: 2004. – 180 с.

115. Мосейко Е.В., Нелисова И.И. Методика исследования социально-психологической ориентации личности в группе / Е.В. Мосейко, И.И. Нелисова // Активизация учебной деятельности. Сб. статей. М.: МГУ, 1982. – С. 140-144.

116. Небылицин В.Д. Психологические исследования индивидуальных различий / В.Д. Небылицин. - М.: Наука, 1976. - 336 с.

117. Неворова Т.И., Григорович И.Н. Исследование оперативного мышления баскетболисток / Т.И. Неворова, И.Н. Григорович // Актуальные вопросы подготовки спортсменов высокой квалификации: Межвуз. науч. конф. молодых учен. V. – Омск, 1987, - С. 116-117.

118. Никифоров П.С., Сливкин Ю.Н. Психология менеджмента.

Психологическое обеспечение профессиональной деятельности / П.С. Никифоров, Ю.Н. Сливкин. – СПб, 1991. – С. 84-96.

119. Обознов А.А., Егоров С.В., Кострица В.К. Психический образ и надежность оператора в условиях монотонной обстановки / Обознов А.А., Егоров С.В., Кострица В.К. // Психологический журнал, 1991. - Т. 12. № 2. – С. 45-50.

120. Обозов Н.Н. Психология работы с людьми: Советы руководителю / Н.Н. Обозов. – Киев: МАУП, 2004. – С. 95–100.

121. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений/ Н.Н. Обозов. – Киев, Лыбидь, 1990. – 192 с.

122. Общая психология / [А.В. Петровский, А.В. Брушлинский, В.П. Зинченко и др.]: под ред. А.В. Петровского: Учеб. для студ. пед. ин-тов. – [3-е изд., переаб. и доп.]. – М.: Просвещение, 1986. – 464 с.

123. Озолин Н.Г. Настольная книга тренера: Наука побеждать / Н.Г.Озолин. – М.: АСТ: Астрель, 2002. – 863с.

124. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: У 2 кн.: підручник для вищих навч. закладів. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування / Орбан-Лембрик Л.Е. – Чернівці: Книги ХХІ, 2010. – С. 231–139.

125. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: У 2 кн.: підручник для вищих навч. закладів. Кн. 2: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія / Л.Е. Орбан-Лембрик.– Чернівці: Книги ХХІ, 2010. – С. 55 – 61. С. 93 – 99. С. 108 – 109.

126. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія управління: Посібник. / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академ.видав., 2003. – С.122 – 126. С. 148 – 156.

127. Основы математической статистики / [под ред. В.С. Иванова.]. Уч. пособ. для ин-тов физ. культуры. - М.: Физкультура и спорт, 1990. – 176с.

128. Основы математической статистики и ее использование при обработке данных в сфере физической культуры и спорта (Методические рекомендации для студентов, магистрантов и аспирантов институтов

физической культуры и спорта)/ [соств. Тогобицкая Д.Н., Шамардина Г.Н., Довбышева Н.Г.]. – Днепропетровск: ООО «Вета», 2009. – 63 с.

129. Основные понятия по общей психологии, психологии физического воспитания и спорта: Учеб. пособие для заоч. фак. – Днепропетровск: Пороги, 1997. – С. 40.

130. Пальм Г.А. Загальна психологія: Навч. посіб. / Г.А. Пальм. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – С. 58–63.

131. Панчелова Н. Ефективність спортивно-ігрового методу у зарубіжних системах фізичного виховання / Н. Панчелов // Спортивни вісник Придніпров'я Науково-теоритичний журнал ДДІФКіС, 2004. - № 7. – С. 91-94.

132. Параносич В., Лазаревич Л. Психодинамика спортивной группы / В. Параносич, Л. Лазаревич. – М.: ФиС, 1977. – С. 6-69.

133. Парашин Ю.П., Конопкин О.А. Психофизиологические и психологические детерминанты успешной деятельности волейболистов в соревновательных ситуациях / Ю.П. Парашин, О.А. Конопкин // Тезисы докладов Всесоюзной научно-практической конференции [«Проблемы многолетне психологической подготовки высококвалифицированных спортсменов»]. – М.: ВНИИФК, 1986. – С. 27-28.

134. Парыгин Б.Д. Социальная психология: проблемы методологии, истории и теории / Б.Д. Парыгин. – СПб.: ИГУП, 1999. – 592 с.

135. Платонов В.Н. Психология коллективной деятельности / В.Н. Платонов. – Л.: ЛГУ, 1990. – 184 с.

136. Платонов В.Н. Общая теория подготовки спортсменов в олимпийском спорте / В.Н. Платонов. – К.: Олимпийская литература, 1997. – 383 с.

137. Платонов В.Н. Система підготовки спортсменів в олімпійському спорті. Обща теорія і її практичні застосування: ученик тренера вищої кваліфікації / В.Н. Платонов. – М.: Советский спорт, 2005. – 820 с.

138. Плахтиенко В.А., Блудов Ю.М. Надежность в спорте / В.А.

Плахтиенко, Ю.М. Блудов. – М.: Физкультура и спорт, 1983. – 176 с.

139. Подготовка спортсменов высокой квалификации в спортивных играх / [отв. ред. Л.А.Латышкевич.]. – К.: КГИФК, - 1992. – 70 с.

140. Положення про організацію фізичного виховання і масового спорту у вищих навчальних закладах. Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 23.01.06 № 4.

141. Попов А.Л. Спортивная психология: Уч. пособие для физкультурных вузов / А.Л. Попов. - М.: Московский психолого-социальный институт, «Флинт», 1998. – С. 103–105.

142. Попов Н. Личностный подход и спортивный отбор / Н. Попов // Спорт в современном обществе: Всемирный научный конгресс. – М., 1974. – 188 с.

143. Попов А.К. Работоспособность человека / А. К. Попов // Психологический журнал. – 1985. – Т. 6. – № 1. – С. 3-12.

144. Практикум по общей психологии / [сост., А.Р. Гринь.]. Метод. реком. для самостоятельной работы студ. Ч.І. – К.: КГИФК, 1992. – 56 с.

145. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Уч. пособ. / Под ред. Д.Я. Райгородского.– Самара: Издательский дом «Бахрах», 1998. – С. 17-19.

146. Пригоровская, Т. А. Толерантность и психологические особенности личности спортсменов / Т. А. Пригоровская // Спортивный психолог. –2007. – № 1. – С. 72–74.

147. Прикладная психодиагностика: Практикум. Ч. І: Применение психодиагностики для обоснования программ индивидуальной психопрофилактической и психокоррекционной работы / Подготовлен Г.Б. Горской. – Краснодар, 1993. – 85 с.

148. Проблемы и перспективы развития спортивных игр и единоборств в высших учебных заведениях // Сб. статей под ред. С.С.Ермакова / электронная научная конференция, г. Харьков, 15.01.2005. – Харьков.: ХГАДИ, 2005. – 188 с.

149. Проблемы многолетней психологической подготовки высококвалифицированных спортсменов / [ред. Л.С. Солнцева, Н.А. Худадов, К.Р. Ставицкий и др.]; Тез докл. Всесоюзной науч.-практ. конф. – М.: ВНИИФК, 1986. – С. 27-125.

150. Психология спорта: Методические рекомендации для самостоятельной работы студентов, аспирантов, соискателей. / [под ред. Г.В.Ложкина]. – Киев.: НУФВиС, 2000. – С. 13-14.

151. Психология физического воспитания и спорта / Н.П. Гуменюк, В.В. Клименко. – К.: Вища школа, Головное изд-во, 1985. – 135 с.

152. Психолого-педагогические предпосылки совершенствования сенсорно-перцептивной организации личности квалифицированных спортсменов: Метод. письмо / С.Н. Сергеев. – К., 1985. – 16 с.

153. Психолого-педагогические проблемы спортивных игр: Сб. науч. трудов. – М., 1989. – 217 с.

154. Психология спорта : метод. рекомендации для студ. / сост. В. И. Воронова, Г.В.Ложкин, У.В.Корнейко и др. – К.: НУФВиСУ, 2000. – 125 с.

155. Рашел Б. Спортивная психология – ключ к спортивному совершенству / Б. Рашел // Зарубежные научные исследования: Тем. подборка. Вып. 6. – М., 1992. – С. 3-28.

156. Рибковський А.Г., Терещенко В.І. Управління у спортивно-педагогічних системах: Монографія. / А.Г. Рибковський, В.І. Терещенко. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2006. – 284 с.

157. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании: Уч. пособ. / Е.И. Рогов. – М.: Владос, 1996. – С. 62-68.

158. Родионов А.В. Основные направления развития психологии спорта / А.В. Родионов // Теория и практика физической культуры. - 2003. №2. - С. 20-23.

159. Родионов А.В. Психолого-педагогические методы повышения эффективности решения оперативных задач в спорте: Автореф. дис... докт.

пед. наук.: 13.00.04. 19.00.01 / ГЦОЛИФК / А.В. Родионов. – М., 1990. – 46 с.

160. Родионов А.В., Воронова В.И. Психологические основы подготовки баскетболистов / А.В. Родионов, В.И. Воронова. – Киев.: Здоровье, 1989. – С. 132-136.

161. Руденский Е.В. Социальная психология: Курс лекций / Е.В. Руденский. – М.: ИНФРА, 1997. – 224 с.

162. Румянцева, В.И. Социальная психология лидерства / В.И. Румянцева : автореф. дис. ... д-ра психол. наук. : 19.00.05. – Л., 1989. – 20с.

163. Рыжонкин Ю.Я. Методы измерения коммуникативной дистанции / Ю.Я. Рыжонкин // Психологический контроль в системе подготовки спортсменов высокой квалификации. – М.: ВНИИФК, 1984. – С. 150-157.

164. Семченко В.А. Психология общения / В.А. Семченко. – Киев.: Маги, 1997. – 152с.

165. Серьожникова Р.К. [и др.]. Основи психології педагогіки: Навч. посібник для вищих навч. закладів / Серьожникова Р.К., Пархоменко Н.Д., Яковицька Л.С. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – С. 11 -23. С. 73–77.

166. Слупский Л.Н. Волейбол: игра связующего / Л.Н. Слупский. - М.: Физкультура и спорт, 1984. – С. 26–31.

167. Сметанський М. Суть виховання як складової педагогічного процесу / М. Сметанський // Шлях освіти. – 2006. - № 4. – С. 14–17.

168. Смоляр, И.И. Личностный аспект лидерства в мужских и женских спортивных командах /И.И. Смоляр // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту:зб.наук.пр. – Харків,2006.– №6. – С.106–108.

169. Смоляр И. Феномен лидерства как скрытый резерв управления спортивной командой /И.Смоляр //Олімпійський спорт і спорт для всіх: проблеми здоров'я, рекреації, спортивної медицини та реабілітації: IV Міжнар. наук.конгрес.– К.,2000. – С.127.

170. Смоляр И И, Иващенко Е.А. Изучение личности лидера и стиля

его взаимодействия в спортивной команде / И.И. Смоляр, Е.А. Иващенко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. – Харків, 2012. – № 11. – С. 94–98.

171. Столяренко Л.Д. Психология личности: учеб. пособие / Л.Д. Столяренко, С.И. Самыгин. – Ростов н/Д: Феникс, 2009. – С. 53–57. С.261–268.

172. Стреляу Я. Роль темперамента в психологическом развитии / Общ. ред. И.В. Равич – Щербо. – М.: Прогресс, 1982. – С. 122–130. С.166–172.

173. Сурков Е.Н. Психомоторика спортсмена /Е.Н. Сурков. – М.: ФиС, 1984. – С. 95–99.

174. Сушко Р.О. Удосконалення змагальної діяльності на основі моделювання техніко-тактичних дій висококваліфікованих баскетболісток різного амплуа: Автореф. дисс. ... канд. наук з ФВіС: спец. 24.00.01 «Олімпійський та професійний спорт» / Р.О. Сушко. – К.: 2011. – 24 с.

175. Таймазов В. А. Психофизиологическое состояние спортсменов: методы оценки и коррекции / В. А. Таймазов, Я. В. Голуб. – СПб.: Олимп, 2004. – 400 с.

176. Теплов Б.М. Проблема индивидуальных различий / Б.М. Теплов. – М.: Изд-во АМП РСФСР. 1981.- С. 10-20.

177. Тимошенко И.И., Сосин А.С. Мотивация личности и человеческих ресурсов. – (2-е вид. переробл. і доп.). / И.И. Тимошенко, А.С. Сосин. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 131–150.

178. Тихомиров А.В. Психология мышления / А.В. Тихомиров. – М.: МГУ, 1984. – 272с.

179. Турчин В.Н. Теория вероятностей и математической статистики: Учебник / В.Н. Турчин. – Д.: Изд-во Днепропетровского нац. у-та, 2008. – 656 с.

180. Улыбин С.В. Психологические факторы, влияющие на профессиональную деятельность человека / С.В. Улыбин // Мир психологии.

– 2008. - №4. – С. 262–268.

181. Уэйнберг Р.С., Гоулд Д. Основы психологии спорта и физической культуры / Р.С. Уэйнберг, Д. Гоулд. – К.: Олимпийская литература, 1998. – С. 111–136.

182. Федотова Е.В. Основы управления многолетней подготовкой юных спортсменов в командных видах спорта / Е.В. Федотова. – М.: Спорт. Академ. Пресс, 2003. – 244 с.

183. Ханин Ю.Л. Психология общения в спорте / Ю.Л. Ханин. – М.: ФиС, 1980. – С. 118–138.

184. Ханин Ю.Л. Метод контролируемого наблюдения в социально-психологических исследованиях / Ю.Л. Ханин // Вопросы подготовки к соревнованиям в спорте. – Л.: Финансы, 1972. – С. 79-84.

185. Харламов И.Ф. Педагогика / И.Ф. Харламов. – М.: Юристъ, 1997. – 512 с.

186. Цимбалюк І.М. Психологія управління: Навч. посібник / І.М. Цимбалюк. – Київ.: Професіонал, 2008. – С. 10–18.

187. Цимбалюк Ж.О. Вплив основних властивостей нервової системи на розвиток тактичного мислення юних баскетболісток: Автореф. дис. ... канд. наук. з ФВіС: спец. 24.00.01 «Олімпійський та професійний спорт» / Ж.О. Цимбалюк. – Харків: 2004. – 24 с.

188. Цуканова Е.В. Влияние межличностных отношений на процесс общения в условиях совместной деятельности / Е.В. Цуканова // Проблема общения в психологии. – М.: Наука, 1981. – С. 148–167.

189. Чернышова А.С., Крикунов А.С. Социально-психологические основы организованности коллектива. – Воронеж.: ВГУ, 1991. – 164 с.

190. Чикова О.М. Изучение надежности психических качеств личности, необходимых при отборе в виды деятельности связанные с опасностью и риском / О.М. Чикова // Оптимизация физического воспитания студентов и подготовка спортсменов в вузе. – Минск. – 1991. – С. 233-234.

191. Чикова О.М. Психологические особенности спортивной

деятельности и личности спортсмена: Уч. пособ. для училищ олимп. Резерва / О.М. Чикова. – Минск.: ИПП Госэкономплана РБ, 1993. – 75 с.

192. Чурюмов С.И. Темперамент и соционика / С.И. Чурюмов // Психология и соционика межличностных отношений. – 2011. - №6. – С. 20-24.

193. Шевандрин Н. И. Основы психологической диагностики : учеб. для студ. Вузов : в 3 ч. / Н. И. Шевандрин. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Ч. 1. – 288 с.

194. Шевяков О.В. Психолого-педагогічне забезпечення фізичної реабілітації спортсменів / О.В. Шевяков // Вісник Черкас. ун-ту – Черкаси, 2013. – Вип. 112. – Т. 1. – С. 345-350.

195. Шериф С. Детерминанты психологической сплоченности в спортивной команде (на примере футбола): Автореф. дис... канд. наук з фіз. вих. і спорту: 24.00.01/ НУФВіС / С. Шериф.– К., 2012. – 22 с.

196. Шутова С.Є. Психологічні фактори, які забезпечують ефективність змагальної діяльності баскетболістів високої кваліфікації: Автореф. дис... канд. наук з фіз. вих. і спорту: 24.00.01 / НУФВіС / С.Є. Шутова. – К., 2000. – С. 3-22.

197. Юров И.А. Психологическое тестирование и психотерапия в спорте / И.Ф. Юров. – М.: Советский спорт, 2006. – 163 с.

198. Юрчук В.В. Современный словарь по психологии / Юрчук. – Минск, «Элайда», 2000. – С. 283–284.

199. Яблонко В.Я. Психолого-педагогічні основи формування особистості: Навч. пос. / В.Я. Яблонко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 239с.

200. Яхтонов Е.Р. Психологическая подготовка баскетболистов / Е.Р. Яхтонов. – С.-Петербург, «Питер», 2000. – 372 с.

201. Abernethy B. Visual search strategies and decision making in sport // International journal of sport psychology. – Rome. – July/Dec. 1991. – P. 189-210.

202. Burton, D. Sport psychology for coaches / D.Burton, T.D. Readeke. – Champaign : Human Kinetics, 2009. – 292p.
203. Carron, A.V. Group dynamics in sport / A.V Carron, H.A. Haustnblass, M. A.Eys. – 3-rd. – Morgantown: Fitness Informftion Technology, 2005. – 378p.
204. Cratty D.J. Associative versus dissociative thinking. Psychology in contemporary sport. New Jersey prentice hall. – 1983. – P. 149-152.
205. Gender differences in psychophysiological responses to speech stress among older social phobics : congruence and incongruence between self-evaluative and cardiovascular reactions / P.Grossman, F.H.Wilhelm, I. Kawachi et all // Psychosom. Med.– 2001. – Vol.63. – №5.– P.765-677.
206. Gregg M.E. Hemodynamic profile of stress-induced anticipation and recovery / M. E. Gregg, J. E. James, T. A.Matyas // Int J Psychophysiol. – 1999. – Vol. 34. – № 2.– P.47-62.
207. Geyer, Michael Metodik des psychotherapeutischen Einzelgesprach. – Leipzig, 1989. – 142 p.
208. Group dynamics in exercise and sport psychology : Contemporary themes / ed. M.R. Beauchamp, M.A.Eys. – London:Routladge,2008.– 260 p.
209. Ikegami K. Charackter and Personality Changes in Athletes. – in Contemporary Psychology of Sport, ed. G.S. Kenyon.Chicago: Athletic Institute, 1970. – P. 55-63.
210. Kulinich I. Psychophysiological states of football players with hearing deprivation / I. Kulinich, G. Korobeynikov // Proc. Young Researcher Seminar «Young Elite Athletes and Education – A European Perspective for Student-Athletes». – Innsbruck (Austria), 2004. – P. 58-59.
211. Kulinich I. Quantitative and qualitative criteria of an estimation of psychophysiological states of young football players / I. Kulinich // Proc. Prozdrowotny stil zycia uwarunkowania spolecze. Akademia Wuchowania Fizycznego I Sportu im. Jedrzeja Sniadeckiego w Gdansku. – Gdansk (Poland), 2005. – P. 461-469.

212. Lundberg V. Psychophysiological aspects of performance and adjustment to stress /V. Lundberg // Achievement, stress and anxiety. – Washington etc., 1982. – P. 75-92.

213. Martens, R Coaches guide to sport psychology /R.Martens. – Champaign : Human Kinetics, 1987. – 96 p.

214. Nagamine M. Study on stress processes for college students during semester-end examinations/ M. Nagamine, N. Nakamura // Shinrigaku Kenkyu.– 2000. – Vol.70. – №6. – P.455-461.

215. Nettleton B. Flexibility of attention and elite athletes' performance in "fast-ball-games" / B. Nettleton // Perceptual and motor skills. – Missoula, Montana. – V. 63. – Oct. 1986. – P . 991-994.

216. Psychophysiological assessment of elite wrestlers / J. M. Silva, B. B. Shultz, R. M. Haslam, D. Murrey // Reseach quaterly for exercise and sport. – Reston, Virginia – V. 52. – Oct. 1981. – P . 348-358.

217. Psychologie im Sport spiel. / Bittorf, D. u.a. / Berlin, Sportverl, 1981. –223 p.

218. Silya, J.M. Training professionals in the practice of sports psychology / J. M. Silya, S.N.Metzler, B.Lerner. – Morgantown: Fitness Information Technology,2007. – 224p.

219. Sport psychology in practice /ed.M.B. Andersen-Champaign: Human Kinetics,2005. – 338p.

220. The psychology of team sports / ed. R. Lidor, K.D. Hhenscen. – Morgantown: Fitness Information Technology,2007. – 278p.

221. The sport psychologist's handbook: a guide for sport performance enhancement /ed. S.Dosil. – Chicester:Sohn Wiley &Sons LTD,2006. – 704p.

222. The evolving role of executive leadership/Andersen Consulting Institute for Strategic Change. – Chicago: Andersen Consulting, 1999. – 78p.

223. Miyashiro, M. Exploring the many faces of leadership /M. Miyashiro// The TQM Magazine. – 1996, – Vol.8, № 2.– P.17–19.

ДОДАТКИ

Додаток А

«Личностный опросник Айзенка»

Уважаемые товарищи!

Предлагаемая Вам анкета поможет нам определить типологические особенности испытуемого. Эти особенности имеют особое значение для тренера-преподавателя при осуществлении индивидуального подхода к каждому спортсмену.

Опросник Айзенка состоит из 57 вопросов. В каждом предложенном вопросе необходимо определить, насколько он отвечает Вашим представлениям про себя, и ответить: «да» или «нет» (поставить «+» в выбранной колонке). Среднего значения для ответа не предусмотрено.

Данные, полученные в ходе опроса, не разглашаются и будут использованы только в обобщенном виде после обработки опросника.

Ваша Фамилия, Имя, Отчество: _____

Вид спорта: _____ Разряд: _____

Год рождения: _____ Игровое амплуа: _____

		Да	Нет
1.	Часто ли вы испытываете тягу к новым впечатлениям, чтобы отвлечься, испытать сильные ощущения?	Э	
2.	Часто ли вы чувствуете, что нуждаетесь в друзьях, которые могут вас понять, выразить сочувствие?	Н	
3.	Считаете ли вы себя беззаботным человеком?	Э	
4.	Очень ли трудно вы отказываетесь от своих намерений?	Н	
5.	Обдумываете ли вы свои дела не спеша и предпочитаете ли подождать, прежде чем действовать ?		Э
6.	Всегда ли вы сдерживаете свои обещания, даже если это вам невыгодно?	В	
7.	Часто ли у вас бывают спады и подъемы настроения?	Н	
8.	Быстро ли вы обычно действуете и говорите, и не тратите ли много времени на обдумывание?	Э	
9.	Возникало ли у вас когда-нибудь чувство, что вы несчастны, хотя никакой серьезной причины для этого не было?	Н	
10.	Верно ли, что на спор вы способны решиться на все?	Э	
11.	Смущаетесь ли вы, когда хотите познакомиться с человеком противоположного пола, который вам симпатичен?	Н	
12.	Бывает ли, что, разозлившись, вы выходите из себя?		В
13.	Часто ли вы действуете необдуманно, под влиянием момента?	Э	
14.	Часто ли вас беспокоит мысль о том, что вам не следовало бы чего-нибудь делать или говорить?	Н	
15.	Предпочитаете ли вы чтение книг встречам с людьми?		Э
16.	Верно ли, что вас легко задеть?	Н	
17.	Любите ли вы часто бывать в компании?	Э	
18.	Бывают ли у вас такие мысли, которыми вам не хотелось бы делиться с другими людьми?		В
19.	Верно ли, что иногда вы настолько полны энергии, что все горит в руках, а иногда чувствуете сильную вялость?	Н	
20.	Стараетесь ли вы ограничить круг своих знакомств небольшим числом самых близких друзей?		Э
21.	Много ли вы мечтаете?	Н	
22.	Когда на вас кричат, отвечаете ли вы тем же?	Э	
23.	Часто ли вас терзает чувство вины?	Н	
24.	Все ли ваши привычки хороши и желательны?	В	
25.	Способны вы дать волю собственным чувствам?	Э	
26.	Считаете ли вы себя чутким человеком?	Н	
27.	Считают ли вас человеком живым и веселым?	Э	
28.	После того как дело сделано, часто ли вы возвращаетесь к нему мысленно и думаете, что могли бы сделать лучше?	Н	
29.	Верно ли, что вы обычно молчаливы и сдержаны, когда находитесь среди людей?	Э	
30.	Бывает ли, что вы передаете слухи?		В
31.	Бывает ли, что вам не спиться оттого, что разные мысли лезут вам в голову?	Н	
32.	Верно ли, что вам часто приятнее и легче прочесть о том, что вас интересует в книге, хотя проще узнать об этом у друзей?		Э
33.	Бывает ли у вас сердцебиение?	Н	
34.	Нравиться ли вам работа, которая требует пристального внимания?		Э
35.	Бывают ли у вас приступы дрожи?	Н	

36.	Всегда бы вы платили за провоз багажа в транспорте, если бы не боялись проверки?	В	
37.	Верно ли, что вам не приятно бывает в компании, где постоянно подшучивают друг над другом?		Э
38.	Верно ли, что вы раздражительны?	Н	
39.	Нравиться ли вам работа, которая требует быстроты действий?	Э	
40.	Верно ли, что вам нередко не дают покоя мысли о разных неприятностях «ужасах», которые могли бы произойти, хотя все кончилось благополучно?	Н	
41.	Верно ли, что вы неторопливы в движениях?		Э
42.	Вы когда-нибудь опаздывали на свидание или на работу?		В
43.	Часто ли вам сняться кошмары?	Н	
44.	Верно ли, что вы такой любитель поговорить, что никогда не упускаете случая побеседовать с незнакомым человеком?	Э	
45.	Беспокоят ли вас какие-нибудь боли?	Н	
46.	Огорчились бы вы, если бы долго не могли видеться со своими друзьями?	Э	
47.	Можете ли вы назвать себя нервным человеком?	Н	
48.	Есть ли среди ваших знакомых такие, которые вам явно не нравятся?		В
49.	Могли бы сказать, что вы уверенный в себе человек?	Э	
50.	Легко ли вас задевает критика ваших недостатков или вашей работы?	Н	
51.	Грудно ли вам получить настоящее удовольствие от мероприятий, в которых много участников?		Э
52.	Беспокоит ли вас чувство, что вы чем-то хуже других?	Н	
53.	Сумели бы вы внести оживление в скучную компанию?	Э	
54.	Бывает ли, что вы говорите о вещах, в которых совсем не разбираетесь?		В
55.	Беспокоитесь ли вы о своем здоровье?	Н	
56.	Любите ли вы подшучивать над другими?	Э	
57.	Страдаете ли вы бессонницей?	Н	

Заранее благодарим за помощь в исследовании.

Желаем Вам спортивных успехов!

Додаток Б

«Социометрический опрос»

Уважаемые товарищи!

Сфера межличностных отношений необычайно широка. Традиционная методика этой группы разработанная Дж. Морено (1934) – социометрический тест.

Предлагаемая Вам анкета поможет нам определить динамику межличностных отношений в спортивной группе. С помощью результатов исследования можно значительно улучшить эффективность Ваших индивидуальных и коллективных действий, создать более благоприятные условия для учебно-тренировочной работы и соревнований.

Данные, полученные в ходе опроса не разглашаются и будут использоваться только в обобщенном виде после обработки анкет.

Фамилия, Имя, Отчество: _____

Вид спорта: _____ Разряд: _____

Год рождения: _____ Игровое амплуа: _____

Поставьте в порядке значимости четырех игроков, с которыми вам больше всего нравится вместе выступать в команде. На первое место поставьте того игрока, с которым больше всего любите вместе играть, и т. д.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

Рядом с фамилией каждого поставьте цифры, обозначающие причины, из-за которых вы сделали соответствующий выбор.

2. Он отличный игрок.
3. Мы хорошо понимаем друг друга в игре, так как мы вообще хорошие друзья.
4. У него бойцовские качества, и он играет с полным напряжением сил.
5. Он корректный и благородный игрок.
6. Он самоотверженно играет.
7. Хорошо выполняет задачи, которые заранее наметили.
8. Я могу на него положиться в решающие моменты игры.
9. Прочее (укажите, что именно).

Укажите фамилии тех своих товарищей, которые, по вашему мнению, вас тоже включили в свой выбор: _____

Укажите в порядке значимости фамилии тех игроков, с которыми вы не любите вместе играть в одной команде. Можете сделать неограниченное число выборов.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____

Рядом с фамилией поставьте цифру, обозначающую причину, из-за которой вы с этими игроками не любите вместе выступать в команде:

1. Он слишком возбуждается во время игры.
2. Он эгоист и видит только себя.
3. Не выполняет задачи, о которых с ним заранее договорились.
4. Не обладает достаточными бойцовскими качествами.
5. Мне не нравится его игра.
6. Он может подвести в решающие моменты игры.
7. Задерживает игру.
8. Игнорирует меня в процессе игры.
9. Прочее (Укажите, что именно).

Заранее благодарим за помощь в исследовании.

Желаем Вам спортивных успехов!

Додаток В

**Експрес-методика оцінки соціально-психологічного клімату в
колективі**

(А. С. Михалюк, Л. Ю. Шалито)

Шановні спортсмени!

Психологічний клімат – це соціально зумовлена, відносно стійка система взаємин членів колективу. Методика допомагає виявити емоційний, поведінковий і когнітивний компоненти стосунків у колективі.

Прізвище, ім'я _____

Вид спорту _____ Розряд _____

Рік народження _____ Ігрове амплуа _____

Інструкція. Треба уважно прочитати варіанти відповідей, обрати один з них і постав

, отримані в ході опитування, не оголошуються та використовуються тільки в узагальненому види після обробки анкет.

1. Позначте, будь-ласка, з яким із суджень ви найбільш згодні:

- а) більшість членів нашого колективу – хороші, симпатичні люди;
- б) у нашому колективі є різні люди;
- в) більшість членів нашого колективу – малоприємні люди.

2. Чи вважаєте, що було б добре, якби члени вашого колективу жили близько один від одного:

- а) ні, звичайно;
- б) більше ні, ніж так;
- в) не знаю, не замислювався над цим;
- г) швидше так, аніж ні;
- д) так, звичайно.

3. Як вам здається, чи могли б ви дати повну характеристику (5 – так; 4 – майже так; 3 – не знаю, не замислювався над цим; 2 – мабуть ні; 1 - ні):

- а) ділових якостей більшості членів колективу;
- б) особистісних якостей більшості членів колективу.

4. Зверніть увагу на наведену нижче шкалу. Цифра **1** характеризує колектив, який вам дуже подобається, а цифра **9** – колектив, який вам дуже не подобається. Якою цифрою охарактеризували б ваш колектив?

1 2 3 4 5 6 7 8 9

5. Якби у вас з'явилась можливість провести канікули разом з членами вашого колективу, то як би ви до цього поставились:
- а) це мене цілком влаштовує;
 - б) не знаю, не замислювався про це;
 - в) це мене зовсім не влаштовує.
6. Чи могли б ви досить упевнено сказати про більшість членів вашого колективу, з ким вони охоче спілкуються щодо ділових питань:
- а) ні, не міг би;
 - б) не можу сказати, не замислювався;
 - в) так, міг би.
7. Яка атмосфера зазвичай переважає у вашому колективі? На наведеній нижче шкалі цифра **1** відповідає нездоровій атмосфері, а цифра **9**, навпаки, - атмосфері взаємодопомоги, взаємної поваги тощо. Якою цифрою охарактеризували б свій колектив?

1 2 3 4 5 6 7 8 9

8. Чи прагнутимете після закінчення вузу зустрічатися з членами вашого колективу:
- а) так, звичайно;
 - б) швидше так, аніж ні;
 - в) важко сказати;
 - г) ні, звичайно.

Заздалегідь дякуємо за допомогу в дослідженні.

Бажаємо Вам спортивних успіхів!

Додаток Г

Методика на виявлення схильності до лідерства

Шановні спортсмени!

За допомогою цієї методики можна оцінити вашу здатність впливати на своє оточення (тобто вести за собою, спонукати до діяльності). Варіанти відповідей “так” чи “ні”.

Данні, отримані в ході опитування, не оголошуються та використовуються тільки у
успільненні після обробки анкет.

Прізвище, ім'я _____

Вид спорту _____ Розряд _____

Рік народження _____ Ігрове амплуа _____

1. Чи підійшла б вам професія актора або політика? так ні
2. Чи дратують вас люди, які намагаються екстравагантно вдягатися, поводитися незважаючи на думку інших? так ні
3. Чи можете розмовляти з іншою людиною про ваші особисті проблеми? так ні
4. Чи відразу реагуєте на найменші прояви неправильного трактування ваших слів і вчинків?
так ні
5. Чи відчуєте дискомфорт, коли інші досягають успіхів у тій сфері, де і ви хотіли б його добитися? так ні
6. Чи любите займатися дуже важкою справою, щоб показати на що ви здатні?
так ні
7. Чи могли б присвятити себе досягненню чогось видатного ціною відмов від комфорту та дрібних життєвих радощів? так ні
8. Чи влаштовує вас одне і те саме коло друзів? так ні
9. Чи надаєте перевагу розміреному, розписаному по годинах життю?
так ні
10. Чи любите міняти меблі в квартирі? так ні
11. Чи подобається вам робити щось постійно по-новому? так ні
12. Чи любите ставити на місце занадто самовпевнених людей? так ні
13. Чи подобається вам демонструвати, що начальник чи керівник не має рації?
так ні

Заздалегідь дякуємо за допомогу в дослідженні. Бажаємо Вам спортивних успіхів!

Додаток Д

Методика на виявлення схильності до керівництва

Методика виявляє рівень готовності людини до виконання управлінських завдань.

Варіанти відповідей “так” чи “ні”.

Данні, отримані в ході опитування, не оголошуються та використовуються тільки в усупільнені після обробки анкет.

1. Чи охоче беретесь за організаційні завдання, до виконання яких не дається готової інструкції? так ні
2. Чи важко відмовитися від тих прийомів розв'язання організаційних завдань, які у вас склалися раніше? так ні
3. Перебуваючи в цьому колективі, чи довго ви у своїх спогадах віддавали тій групі, в якій тренувались раніше? так ні
4. Чи прагнете до того, щоб виробити універсальний стиль поведінки, придатний для більшості життєвих ситуацій? так ні
5. Чи вмієте без істотних помилок дати цілісну оцінку студентам своєї групи на основі коротких спостережень, кваліфікувавши їх як сильних, середніх або слабких у навчанні, організації спільних справ? Чи справджувалися ваші прогнози потім? так ні
6. Чи легко вам вийти за межі особистих симпатій або антипатій, вирішуючи спірні питання?
так ні
7. Чи вважаєте ви, що універсального способу виходу із напружених життєвих ситуацій немає, і треба поєднувати різні прийоми залежно від суті проблеми? так ні
8. Вам легше уникнути суперечки з викладачами, ніж ровесниками?
так ні
9. Чи хотілося б щось змінити в житті вашої групи?
так ні
10. Чи часто так буває, що ваше перше враження про людину як хорошого або поганого організатора виявляється слухним? так ні
11. Чи часто вам доводиться пояснювати власні невдачі об'єктивними несприятливими чинниками? так ні

12. Чи часто відчуваєте, що для результативнішої праці у вас бракує часу?
так ні
13. Чи вважаєте ви, що якби інші зважали на ваші поради, то життя в групі істотно поліпшилося б? так ні
14. Коли працюєте з кимось у парі й вам здається, що знаєте хід розв'язання проблеми краще, ніж партнер, чи даєте йому можливість висловити власну думку, запропонувати свій варіант розв'язання?
так ні

Заздалегідь дякуємо за допомогу в дослідженні. Бажаємо Вам спортивних успіхів!

Додаток Є

Таблиця 1

**Результатисоціометричного дослідження команд з ігрових видів
спорту (індекс)**

Учасники опитування	Групова експансивність	Групова згуртованість	Групова інтеграція
Баскетбол			
Збірна команда ДУЕП(n=14)	4,64	0,2	1
Збірна команда УДХТУ (n=12)	4,42	0,24	0
Збірна команда НМАУ(n=12)	4,7	0,21	0
Волейбол			
Збірна команда ДДАУ(n=10)	5,5	0,51	0
Збірна команда НГУ (n=10)	4,1	0,44	1
Збірна команда НМАУ (n=10)	4,7	0,4	0
Збірна команда УДХТУ (n=9)	3,8	0,36	0
Міні-футбол			
Збірна команда ДДАУ (n=12)	6,58	0,21	0
Збірна команда УДХТУ (n=13)	4,84	0,25	1
Збірна команда НГУ (n=10)	4,6	0,31	0
Гандбол			
Збірна команда УДХТУ (n=12)	5,67	0,42	0
Збірна команда НГУ (n=10)	3,7	0,33	0,5
Збірна команда НМАУ (n=13)	5,1	0,36	1

Додаток Ж

Таблиця 2

Результати експрес-оцінки соціально-психологічного клімату

в командах з ігрових видів спорту

Учасники опитування	Середні оцінки (бали)		
	Негативний від -1 до -0,33	Суперечливий від -0,33 до +0,33	Позитивний від +0,33 до +1
Баскетбол			
Збірна команда ДУЕП(n=14)	-	K = 0,5	E = 7,14; П = 5,57
Збірна команда УДХТУ (n=12)	-	K = 0,66	E = 5,58; П = 6,91
Збірна команда НМАУ (n=12)	-	K = 0	E = 0,83; П = 1
Волейбол			
Збірна команда ДДАУ(n=10)	-	K = 3; П = 1	E = 7
Збірна команда НГУ (n=10)	-	K = 2	E = 6; П = 5
Збірна команда НМАУ (n=10)	-	K = 0,07	E = 0,7; П = 0,9
Збірна команда УДХТУ (n=9)	-	K = 0,11	E = 0,67; П = 0,89
Міні-футбол			
Збірна команда ДДАУ(n=12)	-	K = 1,41; П = 1,41	E = 7,66
Збірна команда УДХТУ (n=13)	-	K = 1,76	E = 4,76; П = 4,76
Збірна команда НГУ(n=10)	-	K = 0	E = 0,4; П = 0,4
Гандбол			
Збірна команда НГУ (n=10)	-	K = 1	E = 10; П = 7
Збірна команда НМАУ (n=13)	-	K = 0,61	E = 6,53; П = 5,92
Збірна команда УДХТУ(n=12)	-	K = 0,25	E = 0,92; П = 0,83

Примітки: К – когнітивний компонент; Е – емоційний компонент; П – поведінковий компонент

Додаток 3

Таблиця 3

**Результати експрес-методики оцінки соціально-
психологічного клімату в командах з ігрових видів спорту після
експерименту**

Учасники опитування	Середні оцінки (бали)					
	Негативний		Суперечливий		Позитивний	
	До	Після	До	Після	До	Після
Баскетбол						
ОГ (n=12)	-	-	K = 0,08	-	E = 0,67; П = 0,83	E = 1; П = 1; K = 1
КГ (n=12)	-	-	K = 0	K = 0,17	E = 0,83; П = 1	E = 0,92; П = 0,92
Волейбол						
ОГ (n=10)	-	-	K = 0,2	-	E = 0,6; П = 0,5	E = 1; П = 1; K = 1
КГ (n=10)	-	-	K = 0,07	K = 0,3	E = 0,7; П = 0,9	E = 1; П = 1
Міні-футбол						
ОГ (n=12)	-	-	K = 0,17; П = 0,17	-	E = 0,92	E = 1; П = 1; K = 1
КГ (n=13)	-	-	K = 0,23	-	E = 0,62; П = 0,62	E = 0,85; П = 0,7; K = 0,38
Гандбол						
ОГ (n=13)	-	-	K = 0,08	-	E = 0,85; П = 0,77	E = 1; П = 1; K = 1
КГ (n=10)	-	-	K = 0,1	K = 0,2	E = 1; П = 0,7	E = 1; П = 0,8

Примітки: К - когнітивний компонент; Е – емоційний компонент; П – поведінковий компонент

ДОДАТОК К

Таблиця 4

АВТОРСЬКА ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ КВАЛІФІКОВАНИХ СПОРТСМЕНІВ
 ЧОЛОВІЧИХ КОМАНД З ІГРОВИХ ВИДІВ СПОРТУ у ВНЗ (нефізкультурного профілю)

Організаційні форми	Форми психолого-педагогічного впливу	Методи впливу	Прийоми та спрямованість впливу
1	2	3	4
Осінньо-зимовий цикл (1-й семестр навчання)			
Підготовчий період			
Навчально-тренувальні заняття	<p>Усний виховний вплив на спортивний колектив.</p> <p>Ставить за приклад спортсменів, які досягли успіхів у спортивній діяльності. Приводити приклад практики ведення навчально-тренувального процесу в умовах ВНЗ за попередні роки.</p>	<p>Переконання, приклад</p>	<p>Доведення інформації про систему навчально-тренувального процесу у ВНЗ України не фізкультурного профілю. Акцентування уваги на умови складання збірних команд з ігрових видів спорту враховуючи кваліфікацію спортсменів, ігровий стаж в вузівських командах. Звернути увагу на переваги та недоліки в проведенні навчально-тренувальних занять в умовах ВНЗ.</p> <p>Наведення прикладів з життя видатних спортсменів та осіб, які досягли успіхів як в вузі, так і виступаючи за команди більш високих рівнів.</p>
Навчально-тренувальні заняття.	<p>Усний виховний вплив індивідуально на кожного спортсмена.</p> <p>Ставить за приклад</p>	<p>Переконання, приклад, ігровий метод, заохочення,</p>	<p>Особисте, додаткове пояснення та теоретичне обґрунтування спеціалізованих сприймань, уваги, мислення, спостереження, здатністю керувати своїми емоціями під час тренувальної</p>

Продовження табл. 4

<p>Спортивно-масова робота у вищому навчальному закладі</p> <p>Дозвілля спортсменів (особистий час, поза навчально-тренувального процесу)</p>	<p>гравців, які мають ігровий досвід в збірній команді вузу.</p> <p>Організація та проведення змагань з ігрових видів спорту серед навчальних груп чи курсів, серед факультетів</p> <p>Виховна робота безпосередньо у процесі спортивних заходів.</p> <p>Урочисте вручення нагород, призів.</p> <p>Виховна робота через засоби масової інформації.</p> <p>Виховна робота безпосередньо під час відвідування змагань, турнірів з ігрових видів спорту високого рівня.</p>	<p>примус</p> <p>Ігровий метод, приклад, переконання, заохочення, примус</p> <p>Переконання, примус</p>	<p>та змагальної діяльності.</p> <p>Заохочення перших, навіть, невеликих успіхах у ігровій діяльності.</p> <p>Допомога в організації змагань усередині вузу.</p> <p>Обов'язкове заохочення гравці основних составів збірних команд з ігрових видів спорту до формування, підготовки та представлення команди на внутривузовських змаганнях, виконуючи роль граючого-тренера. Залучення найбільш підготовлених спортсменів до роботи інструкторами та суддями з різних видів спорту.</p> <p>Моральний та дисциплінарний вплив в умовах тренувально-змагальної діяльності.</p> <p>Заохочення ініціативи гравців щодо питань їх спортивного вдосконалення. Приклад ведучих гравців команди.</p> <p>Обов'язкове заохочення гравців збірних команд до відвідування змагань, турнірів з ігрових видів спорту вищих рівнів з послідуочим обговоренням ігор. Надання можливості кожного з гравців висловити та обґрунтувати свою думку щодо певної гри.</p> <p>«Націлювання» на перегляд та вивчення матеріалу статей газет і журналів, теле- і радіопередач з метою поширення особистої</p>
---	--	---	--

Продовження табл. 4

			<p>уяви про перспективні зміни стосовно тренувально-змагального процесу.</p> <p>Робота щодо формування спортивних традицій спортсменів-ігровиків, виявлення спортивного активу. Ознайомлення з історією спортивних традицій інституту, команд різних видів спорту.</p>
Змагальний період			
Навчально-тренувальні заняття	<p>Усний виховний вплив на спортивний колектив.</p> <p>Приклади досвідчених гравців по команді.</p> <p>Урочисте вручення нагород, призів.</p>	Ігровий метод, приклад, переконання, примус	<p>«Націлювання» спортсменів на мобілізацію зусиль гравців на досягнення перемоги, використовуючи суспільні мотиви.</p> <p>Систематично закріплювати впевненість гравців в своїх силах шляхом підвищення тренувального навантаження та поліпшення фізичного стану гравців.</p> <p>Спонукає до підтримки позитивні взаємовідносини в команді під час участі в важливих зустрічах, вірно оцінювати сили супротивника.</p> <p>Заохочення до високих досягнень в ігровій діяльності.</p> <p>Доведення інформації про взаємозв'язок між розподілом обов'язків та психофізичної сумісності. Пояснення про взаємозв'язок між характером, інтенсивністю спілкування та особливостями групової діяльності.</p>

Продовження табл. 4

			<p>Організація взаємодопомоги під час виконанні техніко-тактичних дій у процесі змагальної діяльності.</p> <p>Моральний та дисциплінарний вплив в умовах напруженої змагальної діяльності.</p> <p>Використання контролюючого методу змагальної діяльності шляхом організації змагань із залученням збірних команд-суперників інших ВНЗ.</p>
Весняно-літній цикл (2-й семестр навчання)			
Підготовчий період			
Навчально-тренувальні заняття	Усний виховний вплив на спортивний колективи; застосування наочної агітації	Ігровий метод, переконання, приклад	<p>Доведення інформації наукового характеру з метою формування твердих аргументованих знань.</p> <p>Організація зустрічей-бесід з провідними спортсменами інституту, міста.</p> <p>Перегляд відеозаписів ігрової діяльності, показ прийомів в натурі та в зображенні на схемі, кінограмі, макеті або фотокартки.</p> <p>Систематично закріплювати впевненість гравців в своїх силах шляхом підвищення тренувального навантаження та поліпшення фізичного стану гравців.</p> <p>«Націлювання» гравців на встановлення особистих досягнень в техніко-тактичних діях чи досягнень команди в цілому.</p>

Продовження табл. 4

<p>Дозвілля спортсменів (особистий час, поза навчально-тренувального процесу)</p>	<p>Виховна робота через засоби масової інформації. Виховна робота безпосередньо під час відвідування змагань, турнірів з ігрових видів спорту високого рівня.</p>	<p>Переконання, приклад, заохочення, примус</p>	<p>Вплив за допомогою особистого прикладу висококваліфікованих гравців команди, тренера. Заохочення навіть невеликого успіху спортсменів-гравців у професійному вдосконаленні шляхом цілеспрямованих реплік мотиваційного спрямування. Використання різних форм групових та індивідуальних вправ, де результат кожного спортсмена впливає на результат команди в цілому. Моральний та дисциплінарний вплив на окремих спортсменів в умовах тренувально-змагального процесу.</p> <p>Обов'язкове заохочення гравців збірних команд до відвідування змагань, турнірів з ігрових видів спорту вищих рівнів з послідуочим обговоренням ігор. Надання можливості кожного з гравців висловити та обґрунтувати свою думку щодо певної гри. «Націлювання» на перегляд та вивчення матеріалу статей газет і журналів, теле- і радіопередач з метою поширення особистої уяви про перспективні зміни стосовно тренувально-змагального процесу.</p>
---	---	---	--

Продовження табл. 4

Змагальний період			
Навчально-тренувальні заняття.	Усний виховний вплив індивідуально на кожного спортсмена.	Ігровий метод, переконання, приклад, примус	<p>Особисте, додаткове пояснення та теоретичне обґрунтування спеціалізованих сприймань, уваги, мислення, спостереження, здатністю керувати своїми емоціями під час тренувальної та змагальної діяльності.</p> <p>Заохочення перших, навіть, невеликих успіхах у ігровій діяльності. Використання різних форм групових та індивідуальних вправ, де результат кожного спортсмена впливає на результат команди в цілому.</p> <p>Моральний та дисциплінарний вплив на спортсменів з метою формування звички до здорового способу життя та регулярних заняттях фізичними вправами.</p> <p>Заохочення до високих досягнень в ігровій діяльності. Використання різних форм групових та індивідуальних вправ, де результат кожного спортсмена впливає на результат команди в цілому.</p>
Спортивно-масова робота у вищому навчальному закладі	<p>Організація та проведення змагань з ігрових видів спорту серед ВНЗ.</p> <p>Виховна робота безпосередньо у процесі спортивних заходів.</p>	Переконання, приклад, заохочення, примус	<p>Допомога в організації змагань між ВНЗ.</p> <p>Обов'язкове залучення вболівальників, заохочення однокурсників спортсменів до відвідування змагань. Запрошення викладачів, деканів. Моральний та дисциплінарний вплив в умовах змагальної діяльності.</p>

Продовження табл. 4

Дозвілля спортсменів	<p>Урочисте вручення нагород, призів.</p> <p>Індивідуальна усна виховна робота, через засоби масової інформації. Спілкування з відомими спортсменами.</p>	<p>Переконання, приклад, примус</p>	<p>Спонукаати до підтримки позитивні взаємовідносини в команді під час участі в важливих зустрічах, вірно оцінювати сили супротивника. Заохочення до високих досягнень в ігровій діяльності.</p> <p>Доведення інформації про взаємозв'язок між розподілом обов'язків та психофізичної сумісності.</p> <p>Пояснення про взаємозв'язок між характером, інтенсивністю спілкування та особливостями групової діяльності.</p> <p>Залучення найбільш підготовлених спортсменів до роботи позаштатними тренерами збірних команд інституту, інструкторами та суддями з різних видів спорту. Урочисте вручення призів та нагород.</p> <p>Допомога в організації турнірів з різних видів спорту.</p> <p>«Націлювання» на перегляд та вивчення матеріалу статей газет і журналів, теле- і радіопередач з метою поширення особистої уяви про перспективні зміни стосовно тренувально-змагального процесу.</p> <p>Відвідування спортивних заходів міського рівня і турнірів вищих рівнів.</p>
----------------------	---	-------------------------------------	--

Продовження табл. 4

			<p>Участь в урочистих заходах, спортивних святах.</p> <p>Організація зустрічей-бесід з провідними спортсменами інституту, міста.</p> <p>Ознайомлення з історією спортивних реліквій та традицій інституту, окремих видів спорту.</p> <p>Допомога в організації турнірів з різних видів спорту.</p> <p>Випуск наглядної агітації та стендів з певних видів спорту, публікації в внутривузівських виданнях.</p> <p>Допомога в організації турнірів з різних видів спорту.</p> <p>Індивідуальна робота з спортсменами з ігрових видів спорту.</p> <p>Залучення найбільш підготовлених спортсменів до команд міського рівня.</p>
--	--	--	--

А К Т

впровадження результатів наукових досліджень у практику Дніпропетровського державного інституту фізичної культури і спорту

Ми, ті що підписалися нижче, склали цей акт про те, що результати роботи виконаної з теми:

2.6 „Теоретико-методичні основи удосконалення тренувального процесу та змагальної діяльності в структурі багаторічної підготовки спортсменів”
№ 0111U001168

(назва теми зведеного плану, шифр, № держреєстрації)

за період з 01.09.2011 по 01.11.2012 виконавець часткової (узагальненої) теми кандидатської дисертації «Лідерство як чинник ефективності спортивно-ігрової діяльності чоловічих збірних команд з ігрових видів спорту»

Іващенко Олена Олександрівна

Внесла такі рекомендації:

Назва та автори розробки	Показники результативності, переваги над аналогами, економічний, соціальний ефект	Місце впровадження (назва організації, відомча належність, адреса)	Результати, які отримано ВНЗ/науковою установою від впровадження
Програма «Формування лідерських якостей кваліфікованих спортсменів збірних чоловічих команд з ігрових видів спорту». Іващенко О.О.	Отримані дані проведених досліджень дали змогу розробити практичні рекомендації викладачам ВНЗ щодо формування й розвитку лідерських проявів кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту на етапах навчально-тренувального процесу в умовах навчання у ВНЗ	Дніпропетровський державний інститут фізичної культури і спорту, м. Дніпропетровськ, Наб. Перемоги, 10	Підвищення якості навчального процесу студентів спеціалізації «спортивні ігри» під час вивчення ними навчальних дисциплін «Теорія, методика обраного виду спорту» та «Спортивні ігри», «Психологія спорту»

Автор, розробник: Іващенко О.О.

Науковий керівник: зав. каф. пед. і псих., к.б.н., професор Андрюшина Л.Л.

Представник установи, де здійснювалося впровадження:

Проректор з науково-дослідної роботи, д.фіз.вих., професор Москаленко Н.В.

Підписи:
М.П.

Автор розробки

Науковий керівник

Проректор НДР

Нач. відділу кадрів

Підписи завіряю

/О.О. Іващенко/

/Л.Л. Андрюшина/

/Н.В. Москаленко/

/Л.Г. Полякова/

А К Т

впровадження результатів наукових досліджень у практику Дніпропетровського державного аграрного університету

Ми, ті що підписалися нижче, склали цей акт про те, що результати роботи виконаної з теми:

2.6 «Теоретико-медичні основи удосконалення тренувального процесу та змагальної діяльності в структурі багаторічної підготовки спортсменів», 0111U001168

(назва теми зведеного плану, шифр, № держреєстрації)

за період з 01.09.2011 по 1.11.2015 виконавці часткової (узагальноної) теми кандидатської дисертації «Лідерство як чинник ефективності спортивно-ігрової діяльності чоловічих збірних студентських команд з ігрових видів спорту»

Іващенко Олена Олександрівна

внесла такі рекомендації:

Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
Програма формування лідерських проявів у кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту збірних команд ВНЗ (не фізкультурного профілю). Рекомендації викладачам щодо формування й розвитку лідерських проявів спортсменів з ігрових видів спорту на етапах навчально-тренувального процесу в умовах навчання у ВНЗ.	Науково обґрунтована програма формування лідерських проявів у кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту збірних команд ВНЗ (не фізкультурного профілю), яка дозволяє здійснювати диференційований підхід в процесі психолого-педагогічної підготовки гравців. Рекомендується для застосування у навчально-тренувальному процесі збірних команд з ігрових видів спорту в умовах навчання у ВНЗ	В результаті впровадження програми у навчально-тренувальний процес збірних команд з ігрових видів спорту визначений позитивний вплив на відношення між гравцями в команді (існування ядра, позитивних та негативних угруповань) та характер їх контактів з менш авторитетними гравцями, що сприяло підвищенню ефективності тренувальної та змагальної діяльності.

Автор(и), розробник(и):

Іващенко Олена Олександрівна

Представники інституту:

Москаленко Наталія Василівна

Представник установи, де виконувалось впровадження:

Дніпропетровський державний аграрний університет

В.о. завідуючого кафедрою фізичного виховання, Старух Сергій Володимирович

Підписи:
М.П.

(назва організації, ПІБ, посада)
Автор(и) розробник(и)

Проректор з НДР

В.о. зав.кафедрою ДДАУ

2012 р.

/Іващенко О.О./

/Москаленко Н.В./

/Старух С.В. /

Гончаренко Д.М.

А К Т

впровадження результатів наукових досліджень у практику Білоцерківського національного аграрного університету

Ми, ті що підписалися нижче, склали цей акт про те, що результати роботи виконаної з теми:

2.6 «Теоретико-медичні основи удосконалення тренувального процесу та змагальної діяльності в структурі багаторічної підготовки спортсменів», 0111U001168

(назва теми зведеного плану, шифр, № держреєстрації)

за період з 01.09.2011 по 1.11.2015 виконавці часткової (узагальненої) теми кандидатської дисертації «Лідерство як чинник ефективності спортивно-ігрової діяльності чоловічих збірних студентських команд вищих з ігрових видів спорту»

Іващенко Олена Олександрівна

внесла такі рекомендації:

Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
Програма формування лідерських проявів у кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту збірних команд ВНЗ (не фізкультурного профілю). Рекомендації викладачам щодо формування й розвитку лідерських проявів спортсменів з ігрових видів спорту на етапах навчально-тренувального процесу в умовах навчання у ВНЗ.	Науково обгрунтована програма формування лідерських проявів у кваліфікованих спортсменів з ігрових видів спорту збірних команд ВНЗ (не фізкультурного профілю), яка дозволяє здійснювати диференційований підхід в процесі психолого-педагогічної підготовки гравців. Рекомендується для застосування у навчально-тренувальному процесі збірних команд з ігрових видів спорту в умовах навчання у ВНЗ	В результаті впровадження програми у навчально-тренувальний процес збірних команд з ігрових видів спорту визначений позитивний вплив на відношення між гравцями в команді (існування ядра, позитивних та негативних угруповань) та характер їх контактів з менш авторитетними гравцями, що сприяло підвищенню ефективності тренувальної та змагальної діяльності.

Автор(и), розробник(и):

Іващенко Олена Олександрівна

Представники інституту:

Москаленко Наталія Василівна

Представник установи, де виконувалось впровадження:

Білоцерківський національний аграрний університет

Зав. каф. фізичного виховання, к.б.н., доцент, Дудник Олександр Кирилович

(назва організації, ППБ, посада)

Підписи:

М.П.

Автор(и) розробник(и)

Проректор ВНДР

Зав.кафедрою ФНАУ

2012 р.

/Іващенко О.О./

/Москаленко Н.В./

/Дудник О.К. /

А К Т

впровадження результатів наукових досліджень у практику Дніпропетровський університет економіки та права

Ми, ті що підписалися нижче, склали цей акт про те, що результати роботи виконаної з теми:

1.2.8. „Науково-методичні підходи удосконалення навчально-тренувального процесу спортсменів високої кваліфікація у різних видах спорту” 0106U011727

(назва теми зведеного плану, шифр, № держреєстрації)

за період з 01.09.2006 по 1.11.2008 виконавці часткової (узагальноної) теми кандидатської дисертації «Лідерство як чинник результативності змагальної діяльності чоловічих команд вищих навчальних закладів з ігрових видів спорту»

Іващенко Олена Олександрівна

внесла такі рекомендації:

Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
<p>Комплекс психодіагностичних методів для аналізу лідерських проявів, адаптований для спортсменів різної кваліфікації з ігрових видів спорту, який дозволяє отримати об'єктивну інформацію про особисті прояви спортсменів в процесі тренувальної та змагальної діяльності.</p> <p>Рекомендації викладачам щодо формування й розвитку лідерських проявів спортсменів з ігрових видів спорту на етапах навчально-тренувального процесу в умовах ВНЗ.</p>	<p>В ході використання даних методів психодіагностики здійснюється комплексний аналіз ігрової взаємодії спортсменів займаючих з різних причин активну та пасивну позицію в середині групи. Інтерпретація отриманих результатів дозволяє здійснювати диференційний та індивідуальний підходи в процесі тренувальної та змагальної діяльності.</p> <p>Рекомендується для застосування в умовах ВНЗ (не фізкультурного профілю) у навчально-тренувальному процесі збірних команд з ігрових видів спорту різної кваліфікації.</p>	<p>Дані, отримані в результаті використання запропонованих методів психодіагностики, дають можливість тренеру формувати більш науково обгрунтований підхід до формування команди та будувати процесу спеціальної психолого-педагогічної підготовки гравців до змагань. Використання практичних рекомендацій, розроблених на основі експериментальних досліджень, дозволить тренеру оптимізувати позитивний вплив на відношення між сильними гравцями в команді та характер їх контактів з менш авторитетними гравцями.</p>

Автор(и), розробник(и):

Іващенко Олена Олександрівна

Представники інституту:

Москаленко Наталія Василівна

Представник установи, де виконувалось впровадження:

Дніпропетровський університет економіки та права

Завідуючий кафедрою фізичного виховання Коцюба Ростислав Миколайович

(назва організації, ПБ, посада)

Підписи:

М.П.

Автор(и) розробник(и)

Проректор з НДР
Зав.кафедрою ДУЕП
2008 р.

Іващенко О.О./
Москаленко Н.В./
Коцюба Р.М.. /

А К Т
впровадження результатів наукових досліджень у практику
Дніпропетровський університет економіки та права

Ми, ті що підписалися нижче, склали цей акт про те, що результати роботи виконаної з теми:

1.2.8. „Науково-методичні підходи удосконалення навчально-тренувального процесу спортсменів високої кваліфікація у різних видах спорту” 0106U011727

(назва теми зведеного плану, шифр, № держреєстрації)

за період з 01.09.2006 по 1.11.2008 виконавці часткової (узагальненої) теми кандидатської дисертації «Лідерство як чинник результативності змагальної діяльності чоловічих команд вищих навчальних закладів з ігрових видів спорту»

Іващенко Олена Олександрівна

внесла такі рекомендації:

Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
Програма формування лідерських проявів спортсменів різної кваліфікації з ігрових видів спорту збірних команд ВНЗ (не фізкультурного профілю). Рекомендації викладачам щодо формування й розвитку лідерських проявів спортсменів з ігрових видів спорту на етапах навчально-тренувального процесу в умовах ВНЗ.	Підібраний арсенал методичних прийомів дозволяє здійснювати диференційований підхід в процесі спеціальної психолого-педагогічної підготовки гравців з урахуванням статусу гравців команди, формування команди та цілісного образу команди у спортсменів. Рекомендується для застосування в умовах ВНЗ у навчально-тренувальному процесі збірних команд з ігрових видів спорту різної кваліфікації.	У результаті впровадження авторської програми у навчально-тренувальний процес збірних команд з ігрових видів спорту, підвищилась результативність змагальної діяльності, виріс позитивний вплив на відношення між гравцями в команді (існування ядра, позитивних та негативних угруповань) та характер їх контактів з менш авторитетними гравцями.

Автор(и), розробник(и):

Іващенко Олена Олександрівна

Представники інституту:

Москаленко Наталія Василівна

Представник установи, де виконувалось впровадження:

Дніпропетровський університет економіки та права

Завідуючий кафедрою фізичного виховання Коцюба Ростислав Миколайович

(назва організації, ПІБ, посада)

Підписи:
М.П.

Автор(и) розробник(и)

Проректор з НДР
Зав.кафедрою ДУЕП
2008 р.

/Іващенко О.О./
/Москаленко Н.В./
/Коцюба Р.М.. /

А К Т
впровадження результатів наукових досліджень у практику
Українського державного хіміко-технологічного університету

Ми, ті що підписалися нижче, склали цей акт про те, що результати роботи виконаної з теми:

1.2.8. „Науково-методичні підходи удосконалення навчально-тренувального процесу спортсменів високої кваліфікація у різних видах спорту” 0106U011727

(назва теми зведеного плану, шифр, № держресстрації)

за період з 01.09.2006 по 1.11.2008 виконавці часткової (узагальненої) теми кандидатської дисертації «Лідерство як чинник результативності змагальної діяльності чоловічих команд вищих навчальних закладів з ігрових видів спорту»

Іващенко Олена Олександрівна

внесла такі рекомендації:

Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
Програма формування лідерських проявів спортсменів різної кваліфікації з ігрових видів спорту збірних команд ВНЗ (не фізкультурного профілю). Рекомендації викладачам щодо формування й розвитку лідерських проявів спортсменів з ігрових видів спорту на етапах навчально-тренувального процесу в умовах ВНЗ.	Підібраний арсенал методичних прийомів дозволяє здійснювати диференційований підхід в процесі спеціальної психолого-педагогічної підготовки гравців з урахуванням статусу гравців команди, формування команди та цілісного образу команди у спортсменів. Рекомендується для застосування в умовах ВНЗ у навчально-тренувальному процесі збірних команд з ігрових видів спорту різної кваліфікації.	У результаті впровадження авторської програми у навчально-тренувальний процес збірних команд з ігрових видів спорту, підвищилась результативність змагальної діяльності, виріс позитивний вплив на відношення між гравцями в команді (існування ядра, позитивних та негативних угруповань) та характер їх контактів з менш авторитетними гравцями.

Автор(и), розробник(и):

Іващенко Олена Олександрівна

Представники інституту:

Москаленко Наталія Василівна

Представник установи, де виконувалось впровадження:

Український державний хіміко-технологічний університет

Завідуючий кафедрою фізичного виховання, к.пед.н. Замовський Едуард Федорович.

(назва організації, ПІБ, посада)

Автор(и) розробник(и)
Проректор з НДР
Зав.кафедрою УДХТУ
2008 р.

/Іващенко О.О./
/Москаленко Н.В./
/Замовський Е.Ф./

А К Т

впровадження результатів наукових досліджень у практику Українського державного хіміко-технологічного університету

Ми, ті що підписалися нижче, склали цей акт про те, що результати роботи виконаної з теми:

1.2.8. „Науково-методичні підходи удосконалення навчально-тренувального процесу спортсменів високої кваліфікація у різних видах спорту” 0106U011727

(назва теми зведеного плану, шифр, № держресстрації)

за період з 01.09.2006 по 1.11.2008 виконавці часткової (узагальної) теми кандидатської дисертації «Лідерство як чинник результативності змагальної діяльності чоловічих команд вищих навчальних закладів з ігрових видів спорту»

Іващенко Олена Олександрівна

внесла такі рекомендації:

Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
<p>Комплекс психодіагностичних методів для аналізу лідерських проявів, адаптований для спортсменів різної кваліфікації з ігрових видів спорту, який дозволяє отримати об'єктивну інформацію про особисті прояви спортсменів в процесі тренувальної та змагальної діяльності.</p> <p>Рекомендації викладачам щодо формування й розвитку лідерських проявів спортсменів з ігрових видів спорту на етапах навчально-тренувального процесу в умовах ВНЗ.</p>	<p>В ході використання даних методів психодіагностики здійснюється комплексний аналіз ігрової взаємодії спортсменів займаючих з різних причин активну та пасивну позицію в середині групи. Інтерпретація отриманих результатів дозволяє здійснювати диференційний та індивідуальний підходи в процесі тренувальної та змагальної діяльності.</p> <p>Рекомендується для застосування в умовах ВНЗ (не фізкультурного профілю) у навчально-тренувальному процесі збірних команд з ігрових видів спорту різної кваліфікації.</p>	<p>Дані, отримані в результаті використання запропонованих методів психодіагностики, дають можливість тренеру формувати більш науково обгрунтований підхід до формування команди та будування процесу спеціальної психолого-педагогічної підготовки гравців до змагань. Використання практичних рекомендацій, розроблених на основі експериментальних досліджень, дозволить тренеру оптимізувати позитивний вплив на відношення між сильними гравцями в команді та характер їх контактів з менш авторитетними гравцями.</p>

Автор(и), розробник(и):

Іващенко Олена Олександрівна

Представники інституту:

Москаленко Наталія Василівна

Представник установи, де виконувалось впровадження:

Український державний хіміко-технологічний університет

Завідуючий кафедрою фізичного виховання, к.пед.н. Замовський Едуард Федорович.

(назва організації, ПБ, посада)

Автор(и) розробник(и)

Підписи:

М.П.

Проректор з НДР
Зав.кафедрою УДХТУ
2008 р.

/Іващенко О.О./
/Москаленко Н.В./
/Замовський Е.Ф./

А К Т

впровадження результатів наукових досліджень у практику

Дніпропетровського державного аграрного університету

Ми, ті що підписалися нижче, склали цей акт про те, що результати роботи виконаної з теми:

1.2.8. „Науково-методичні підходи удосконалення навчально-тренувального процесу спортсменів високої кваліфікація у різних видах спорту” 0106U011727

(назва теми зведеного плану, шифр, № держреєстрації)

за період з 01.09.2006 по 1.11.2008 виконавці часткової (узагальненої) теми кандидатської дисертації «Лідерство як чинник результативності змагальної діяльності чоловічих команд вищих навчальних закладів з ігрових видів спорту»

Іващенко Олена Олександрівна

внесла такі рекомендації:

Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
<p>Комплексу психодіагностичних методів для аналізу лідерських проявів, адаптований для спортсменів різної кваліфікації з ігрових видів спорту, який дозволяє отримати об'єктивну інформацію про особисті прояви спортсменів в процесі тренувальної та змагальної діяльності.</p> <p>Рекомендації викладачам щодо формування й розвитку лідерських проявів спортсменів з ігрових видів спорту на етапах навчально-тренувального процесу в умовах ВНЗ.</p>	<p>В ході використання даних методів психодіагностики здійснюється комплексний аналіз ігрової взаємодії спортсменів займаючих з різних причин активну та пасивну позицію в середині групи. Інтерпретація отриманих результатів дозволяє здійснювати диференційний та індивідуальний підходи в процесі тренувальної та змагальної діяльності.</p> <p>Рекомендується для застосування в умовах ВНЗ (не фізкультурного профілю) у навчально-тренувальному процесі збірних команд з ігрових видів спорту різної кваліфікації.</p>	<p>Дані, отримані в результаті використання запропонованих методів психодіагностики, дають можливість тренеру формувати більш науково обгрунтований підхід до формування команди та будівництва процесу спеціальної психолого-педагогічної підготовки гравців до змагань. Використання практичних рекомендацій, розроблених на основі експериментальних досліджень, дозволить тренеру оптимізувати позитивний вплив на відношення між сильними гравцями в команді та характер їх контактів з менш авторитетними гравцями.</p>

Автор(и), розробник(и):

Іващенко Олена Олександрівна.

Представники інституту:

Москаленко Наталія Василівна

Представник установи, де виконувалось впровадження:

Дніпропетровський державний аграрний університет

Завідуючий кафедрою фізичного виховання, Христян Олег Якович

(назва організації, ПІБ, посада)

Автор(и) розробник(и)

Проректор з НДР
Зав.кафедрою ДДАУ
2008 р.

/Іващенко О.О./

/Москаленко Н.В./

/Христян О.Я./

Тігтервнуру
фізичного виховання
30.10.08

Христян О.Я.

А К Т
впровадження результатів наукових досліджень у практику
Дніпропетровського державного аграрного університету

Ми, ті що підписалися нижче, склали цей акт про те, що результати роботи виконаної з теми:

1.2.8. „Науково-методичні підходи удосконалення навчально-тренувального процесу спортсменів високої кваліфікація у різних видах спорту” 0106U011727

(назва теми зведеного плану, шифр, № держреєстрації)

за період з 01.09.2006 по 1.11.2008 виконавці часткової (узагальноної) теми кандидатської дисертації «Лідерство як чинник результативності змагальної діяльності чоловічих команд вищих навчальних закладів з ігрових видів спорту»

Іващенко Олена Олександрівна

внесла такі рекомендації:

Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
Програма формування лідерських проявів спортсменів різної кваліфікації з ігрових видів спорту збірних команд ВНЗ (не фізкультурного профілю). Рекомендації викладачам щодо формування й розвитку лідерських проявів спортсменів з ігрових видів спорту на етапах навчально-тренувального процесу в умовах ВНЗ.	Підібраний арсенал методичних прийомів дозволяє здійснювати диференційований підхід в процесі спеціальної психолого-педагогічної підготовки гравців з урахуванням статусу гравців команди, формування команди та цілісного образу команди у спортсменів. Рекомендується для застосування в умовах ВНЗ у навчально-тренувальному процесі збірних команд з ігрових видів спорту різної кваліфікації.	У результаті впровадження авторської програми у навчально-тренувальний процес збірних команд з ігрових видів спорту, підвищилась результативність змагальної діяльності, виріс позитивний вплив на відношення між гравцями в команді (існування ядра, позитивних та негативних угруповань) та характер їх контактів з менш авторитетними гравцями.

Автор(и), розробник(и):

Іващенко Олена Олександрівна.

Представники інституту:

Москаленко Наталія Василівна

Представник установи, де виконувалось впровадження:

Дніпропетровський державний аграрний університет

Завідуючий кафедрою фізичного виховання, Христян Олег Якович

(назва організації, ПІБ, посада)

Автор(и) розробник(и)

Проректор з НДР
 Зав.кафедрою ДДАУ
 2008 р.

/Іващенко О.О./
 /Москаленко Н.В./
 /Христян О.Я./

Лідтврдушо сїдтвхвонїа
 Зав. кафедрою фіз. виховання д-р Христян О.Я.

30.10.08

А К Т

впровадження результатів наукових досліджень у практику Національної металургійної академії України

Ми, ті що підписалися нижче, склали цей акт про те, що результати роботи виконаної з теми:

1.2.8. „Науково-методичні підходи удосконалення навчально-тренувального процесу спортсменів високої кваліфікація у різних видах спорту” 0106U011727

(назва теми зведеного плану, шифр, № держреєстрації)

за період з 01.09.2006 по 1.11.2008 виконавці часткової (узагальненої) теми кандидатської дисертації «Лідерство як чинник результативності змагальної діяльності чоловічих команд вищих навчальних закладів з ігрових видів спорту»

Іващенко Олена Олександрівна

внесла такі рекомендації:

Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
<p>Комплекс психодіагностичних методів для аналізу лідерських проявів, адаптований для спортсменів різної кваліфікації з ігрових видів спорту, який дозволяє отримати об'єктивну інформацію про особисті прояви спортсменів в процесі тренувальної та змагальної діяльності.</p> <p>Рекомендації викладачам щодо формування й розвитку лідерських проявів спортсменів з ігрових видів спорту на етапах навчально-тренувального процесу в умовах ВНЗ.</p>	<p>В ході використання даних методів психодіагностики здійснюється комплексний аналіз ігрової взаємодії спортсменів займаючих з різних причин активну та пасивну позицію в середині групи. Інтерпретація отриманих результатів дозволяє здійснювати диференційний та індивідуальний підходи в процесі тренувальної та змагальної діяльності.</p> <p>Рекомендується для застосування в умовах ВНЗ (не фізкультурного профілю) у навчально-тренувальному процесі збірних команд з ігрових видів спорту різної кваліфікації.</p>	<p>Дані, отримані в результаті використання запропонованих методів психодіагностики, дають можливість тренеру формувати більш науково обгрунтований підхід до формування команди та будівництва процесу спеціальної психолого-педагогічної підготовки гравців до змагань. Використання практичних рекомендацій, розроблених на основі експериментальних досліджень, дозволить тренеру оптимізувати позитивний вплив на відношення між сильними гравцями в команді та характер їх контактів з менш авторитетними гравцями.</p>

Автор(и), розробник(и):

Іващенко Олена Олександрівна

Представники інституту:

Москаленко Наталія Василівна

Представник установи, де виконувалось впровадження:

Національна металургійна академія України

Завідуючий кафедрою фізичного виховання, к. пед. н., Хаджинов Валерій Анастасович

(назва організації, ПІБ, посада)

Автор(и) розробник(и)

Підписи:

М.П.

Проректор з НДР
 Зав.кафедрою НМАУ
 2008 р.

Іващенко О.О. /Іващенко О.О./
Москаленко Н.В. /Москаленко Н.В./
Хаджинов В.А. /Хаджинов В.А./

А К Т
впровадження результатів наукових досліджень у практику
Національної металургійної академії України

Ми, ті що підписалися нижче, склали цей акт про те, що результати роботи виконаної з теми:

1.2.8. „Науково-методичні підходи удосконалення навчально-тренувального процесу спортсменів високої кваліфікація у різних видах спорту” 0106U011727

(назва теми зведеного плану, шифр, № держреєстрації)

за період з 01.09.2006 по 1.11.2008 виконавці часткової (узагальненої) теми кандидатської дисертації «Лідерство як чинник результативності змагальної діяльності чоловічих команд вищих навчальних закладів з ігрових видів спорту»

Іващенко Олена Олександрівна

внесла такі рекомендації:

Назва пропозиції, форма впровадження і коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
Програма формування лідерських проявів спортсменів різної кваліфікації з ігрових видів спорту збірних команд ВНЗ (не фізкультурного профілю). Рекомендації викладачам щодо формування й розвитку лідерських проявів спортсменів з ігрових видів спорту на етапах навчально-тренувального процесу в умовах ВНЗ.	Підібраний арсенал методичних прийомів дозволяє здійснювати диференційований підхід в процесі спеціальної психолого-педагогічної підготовки гравців з урахуванням статусу гравців команди, формування команди та цілісного образу команди у спортсменів. Рекомендується для застосування в умовах ВНЗ у навчально-тренувальному процесі збірних команд з ігрових видів спорту різної кваліфікації.	У результаті впровадження авторської програми у навчально-тренувальний процес збірних команд з ігрових видів спорту, підвищилась результативність змагальної діяльності, виріс позитивний вплив на відношення між гравцями в команді (існування ядра, позитивних та негативних угруповань) та характер їх контактів з менш авторитетними гравцями.

Автор(и), розробник(и):

Іващенко Олена Олександрівна

Представники інституту:

Москаленко Наталія Василівна

Представник установи, де виконувалось впровадження:

Національна металургійна академія України

Завідуючий кафедрою фізичного виховання, к. пед. н., Хаджинов Валерій Анастасович

(назва організації, ПІБ, посада)

Автор(и) розробник(и)

Проректор з НДР
Зав.кафедрою НМАУ
2008 р.

/Іващенко О.О./
/Москаленко Н.В./
/Хаджинов В.А./